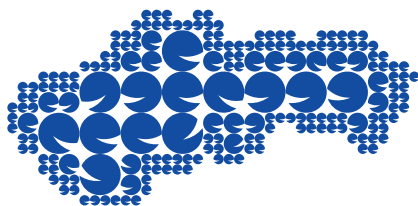

SLOVENSKÁ REČ

85 • 2020 • 2

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava

Hlavný redaktor/Editor-in-Chief: prof. PhDr. Slavomír Ondrejiovič, DrSc.
Výkonné redaktorky/Managing Editors: Mgr. Denisa Dovičovičová, Mgr. Júlia Behýlová
Redakcia anglických textov/English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada/Editorial Board:

doc. PaedDr. Zdenko Dobřík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava),
prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund
– Švédsko), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg –
Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), doc. Mgr. Martina Ivanová,
PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák,
PhD. (Nitra), Associate Prof. Mark Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), doc. Mgr. Gabriela
Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Oľga
Orgoňová, CSc. (Bratislava), doc. Mgr. Martin Pukanec, PhD. (Nitra), Mgr. Jaroslava Rusinková,
PhD., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov), Mgr.
Jana Wachtarczyková, PhD. (Bratislava)

Technický redaktor/Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky/Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita/Periodicity:

vychádza 3-krát ročne/published 3 times per year

Adresa redakcie/Editorial Address:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762, e-mail: slovenska.rec@gmail.com

**Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of
the journal is available at:**

<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

**Slovenská reč je citovaná v databázach/The Slovak Language is indexed by the following
databases:**

Bibliografia Językoznawstwa Sławistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European
Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography
Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco),
Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social
Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2019: 0,1

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2019: 0,44

CiteScore 2019: 0,2

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH/CONTENTS SR 2/2020

ŠTÚDIE A ČLÁNKY/STUDIES AND ARTICLES

- 127 – 142 **Purizmus v diskriminačnom diskurze** (1. časť)
Purism in Discriminatory Discourse (Part I)
Slavomír Ondrejovič
- 143 – 161 **Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania**
Reciprocity in Slovak and Optimalization of its Lexicographic Processing
Martina Ivanová
- 162 – 190 **Problematika písania veľkých písmen v toponymách v slovenčine**
Problems of Capitalization in Toponyms in Slovak
Iveta Valentová
- 191 – 211 **Ideologicko-persuázívne prejavy v publicistických titulkoch denníka Pravda v 60. rokoch**
Ideological and Persuasive Aspects in the Publicistic Headlines of the Pravda Newspaper in the 1960s of the 20th Century
Patricia Molnárová

DISKUSIE A ROZHLEDY/DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 212 – 226 **Štandardizácia cudzích geografických názvov ako prejav adaptačného maximalizmu (na príklade Lombardia vs. Lombardsko)**
Standardization of Foreign Geographical Names as a Manifestation of Adaptive Maximalism (with an Example of Lombardia vs. Lombardsko)
Jana Wachtarczyková
- 227 – 235 **O nových Pravidlách slovenského pravopisu**
On the New Rules of Slovak Orthography
Jaroslava Rusinková

RECENZIE/REVIEWS

- 236 – 239 **Jazykový svet divadelníkov autenticky, plasticky a bez príkras**
ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. – ZAMIŠKOVÁ KRAJČ, B. – PAŠUTHOVÁ, Z.: Slovník divadelných profesionalizmov
The Language World of Theater Performers Authentically, Plastically and without Embellishments
ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. – ZAMIŠKOVÁ KRAJČ, B. – PAŠUTHOVÁ, Z.: Dictionary of Theatrical Professionalisms
Perla Bartalošová

PURIZMUS V DISKRIMINAČNOM DISKURZE I.¹*Slavomír Ondrejovič**Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

ONDREJOVIČ, Slavomír: Purism in Discriminatory Discourse. *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No 2, pp. 127 – 142.

Abstract: The author develops some ideas and suggestions of Juraj Dolník, the principal author of the project *Discriminatory Instrumentalization of the Language*, as well as ideas and motives from Dolník's monographic works and studies (especially Dolník, 2007, 2010, 2015, 2017, 2020), or as well as some works written by like-minded domestic and foreign authors. Discrimination occurs in particular when the assimilation security of the discriminated entity is distorted *at the level of harmful differentiation, unequal treatment and disadvantage*. The author also adds another aspect of discriminatory activities, or another aspect of distortion of the assimilation certainty – *limitation* (restriction), or *inhibition* (impeding, slowing down) *of the real application and positive use of the potential offered by living natural language to its users, which they use (or do not use) at a different level for different purposes depending on their needs or situation*. This text also engages purism and relevant ideologies in discriminatory discourse. Purist language care focuses on maintaining the language standard, and thus on reducing any changes in the language, as if in the interest of the language. In addition, purists strongly oppose words of foreign origin, which also does not contribute to the health of the language. Stability has never meant, and does not mean, its immutability, and in fact for this reason, even in modern linguistics, there has been no discussion of any stability, but only of flexible stability. The standard therefore adapts as required by language and life practice. – The paper also analyzes discriminatory acts related to purism and their ideologies, such as protectionism, defeatism, conservatism, purism, homonogenism, decadentism, etc. It also discusses the correlation between discrimination and globalism, the relationship between purism, nationalism and totalitarianism, the relationship between multilingualism and the concept of lingua franca within the European Union, as well as the relationship between systemological and sociopragmatic linguistics.

Key words: discrimination, linguistic ideologies, purism, sociolinguistics, pragmatic linguistics

*Pri prílišnom zdôrazňovaní kodifikácie
sa spisovný jazyk nemôže vyvíjať ináč než ilegálne.*
Miloš Dokulil

Hľadá sa systém v jazyku. Živý alebo mŕtvy.
Ponáška na oznam o pátraní na divokom západe.

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu Vega č. 2/0014/19 *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka*.

ÚVODNÉ POZNÁMKY

Zo základných artikul projektu *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* (2019 – 2022) je zrejmé, že by sa mal týkať troch aspektov: a) opisu prejavov diskriminačného uplatňovania jazykových prostriedkov, ich analýzy z hľadiska vplyvu na sociálne vzťahy a verejnú mienku a vysvetlenia motivácie ich používania v širšom sociokultúrnom kontexte; b) opisu prejavov diskriminácie spätých s ovládaním slovenského jazyka, osobitne spisovnej slovenčiny, ale aj postojov používateľov k ovládaniu spisovného jazyka vrátane autodiskriminácie a analýzy ovládania materinského jazyka so zreteľom na jeho povahu; c) deskriptívnej konfrontácie jazykových ideológií vo vzťahu k spisovnej slovenčine, ktoré sa diferencujú na základe opozície latentná puristická orientácia vs. komunikačno-pragmatická orientácia, ako aj osvetlenia tohto protikladu z pozície aktuálnej jazykovej politiky a zhodnotenia vplyvu jazykových ideológií na nositeľov spisovnej slovenčiny z hľadiska jej diskriminačnej inštrumentalizácie.

Tento príspevok predstavuje v prvom rade pokus rozvinúť niektoré myšlienky a podnety hlavného autora projektu *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* Juraja Dolníka, ako aj ideí a impulzov z jeho monografických prác a štúdií (najmä Dolník, 2007, 2010, 2015, 2017, 2020), príp. aj niektorých prác podobne zmysľajúcich domáciach a zahraničných autorov (porov. aj Proskrity, 2004, Lanstyák, 2018).

V rukopise Jaroslavy Rusinkovej (2020a), členky projektu, sa diskriminácia definuje – v nadväznosti najmä na Juraja Dolníka – ako vzťah dvoch subjektov (kolektívnych či individuálnych), v ktorom dochádza k narúšaniu asimilačnej istoty diskriminovaného subjektu v troch rovinách: v rovine *poškodzujúceho rozlišovania*, v rovine *nerovnakého zaobchádzania* a v rovine *znevýhodňovania*. K tomu je zrejme nevyhnutné pridať ešte ďalší aspekt diskriminačných aktivít, resp. ďalší aspekt narúšania asimilačnej istoty², ktorý nemožno celkom stotožniť s tromi uvedenými typmi, a to *limitáciu* (obmedzenie), resp. *inhibíciu* (hatenie, spomaľovanie) *reálneho uplatnenia a pozitívneho zužitkovania potenciálu, ktorý ponúka živý prirodzený jazyk svojím používateľom, čo tí za bežných okolností diferencovane aj využívajú na rôzne ciele v závislosti od svojich potrieb alebo situácie*. Týmto príspevkom zapájame naplno do hry (t. j. do diskriminačného diskurzu) aj *purizmus*, ktorý sa v projekte spomína mimochodom – aj keď iba v dotyku – celkom od začiatku. Puristická starostlivosť o jazyk (známa z väčšiny puristických aktivít) je zameraná na zachovanie doterajšej jazykovej normy, a teda na utlmenie akýchkoľvek zmien v jazyku, a to akoby v záujme jazyka a jeho používateľov. Ale užitočnosť takého zisku je pre jazyk a jeho nositeľov veľmi sporná. Okrem toho puristi odjakživa (porov. Burke, 2011) výrazne bojujú proti slovám cudzieho pôvodu a ani to neprospieva zdraviu jazyka (porov. k tomu najmä Jakobson, 1932, Dobřík, 2005, D. Svobodová, 2009). Stabilita

² „Narušenie asimilačnej istoty je narušením vnímania vecí, ktoré sú pre nás normálne...“ (Rusinková, 2020a, s. 529).

jazyka totiž zvyčajne neznamenala a neznamená nemennosť jazyka, aj keď sa zároveň nevyznačuje ani permanentným dynamizmom, a vlastne z toho dôvodu sa od dávna v modernej jazykovede nehovorí o akejkoľvek stabilite, ale predovšetkým o pružnej stabilite³, ktorá je súčinom stabilnosti (v istom zmysle aj „normovosti“) a variantnosti (variatičnosti). Ide o to, že norma sa adekvátne prispôsobuje jazykovej praxi, ktorá zasa vyplýva z praxe života (Čermák, 2004, Bosák, 2008, Goótsšová, 2011)⁴. Utlmením sily a potencie jazykovej komunikácie, ktoré má na svedomí purizmus, zároveň posilňujeme komunikačnú funkciu jazyka, ktorá bola v rámci puristických aktivít výrazne potlačená.

Ak prejdeme od diskriminácie vo všeobecnosti do oblasti *jazykovej diskriminácie*, môžeme tento pojem chápať aj ako *také používanie jazyka, pomocou ktorého isté osoby alebo skupiny osôb uplatňujú svoj vplyv a moc voči iným osobám a skupinám a presadzujú či legitimizujú (svoj vplyv a moc) prostredníctvom istej stratégie vo svoj prospech*. V hyperbolickom móde na to poukazuje aj známy antiutopický (dystopický) román anglického spisovateľa Georgera Orwella *1984* (Orwell, 1949), kde sa dosahuje diskriminácia prostredníctvom tzv. newspeaku (na rozdiel od prirodzeného jazyka, ktorý sa v tomto románe označuje ako oldspeak). Pomocou newspeaku sa pritom totálne kontroluje spoločnosť, jej jazyk i myslenie, pričom kontrola osôb a skupín osôb inými skupinami a osobami je typickým atribútom tohto druhu diskriminácie. Blízko má k tomu aj tzv. platná kodifikácia, koncipovaná ako záväzný (právoplatný) predpis pre používateľov, i tzv. jazykový zákon, ktorého súčasťou je aj dohľad nad jeho dodržiavaním.

³ Aj autor spojenia *pružná stabilita* Vilém Mathesius konštatuje, že štruktúra spisovného jazyka má istú stabilitu, ktorá sa dosiahne jeho kodifikáciou v kodifikačných príručkách, ale je dôležité, že „vždy to musí byť stabilita pružná, aby mohla prijímať zmeny a novoty, ktoré so sebou prináša moderný život“ (Mathesius, 1932, s. 26). „Do pevných vedeckých oprát (‘vedeckých ťeží’) sa nedá zapriať nijaký jazyk. Jazyková prax je a vždy bola veľmi komplikovaným súčinom rôznych síl“ (ibid., s. 26). Ešte na inom mieste nájdeme u V. Mathesia (1932, s. 23) aj tieto slová: „Chceme-li opravdu dojsť stability v spisovné naši řeči, musíme se *opřít* o jediný organický základ pro takové snahy, t. j. *o dnešní usus spisovné češtiny*.“ Túto myšlienku rozvinul už dávnejšie aj zakladateľ vedeckej slavistiky Jozef Dobrovský (1809) a neskôr zakladateľ Českého národného korpusu František Čermák (1993). Dôležité je však v tomto kontexte doplniť, že pritom aj moderný človek potrebuje (cítiť) istú stálosť a istotu.

⁴ V známej sovietskej encyklopédii (1990), vo svojom čase populárnej aj u nás, chýba síce heslo *purizmus* (je tu iba ako odkazovacie heslo v rámci širšieho hesla *jazyková kultúra*), upozorňujeme naň však najmä preto, že ako jedna z mála encyklopédií vníma purizmus explicitne v pozitívnom i negatívnom svetle. Purizmus sa tu definuje ako úsilie čistiť spisovný jazyk od cudzích prevzatí, rozmanitých neologizmov a od prvkov mimo spisovného jazyka (dialektizmov, ľudovej reči a i.). Pozitívne stránky purizmu sa tu asociujú so starostlivosťou o rozvoj samobytnej národnej kultúry, s orientáciou na bohatstvo materinského jazyka (nie je však isté, či sa to dá spájať s purizmom – S. O.), jeho lexikálno-sémantických a slovotvorných zdrojov. Negatívnu stránkou purizmu je podľa encyklopédie subjektívnosť jeho zástancov, ako aj ahistorickosť a nepochopenie postupného vývoja jazyka. Purizmus je podľa tohto zdroja retrospektívny (keď odmieta nové fakty a uznáva len to, čo sa už v jazyku zafixovalo) či ešte vo väčšej miere aj konzervatívny (keď odmieta už aj osvojené a zaužívané prevzatia a snaží sa nahradiť ich novotvarmi z pôvodných koreňov a morfém) (Lingvističeskij enciklopedičeskij slovar, 1990, s. 247).

Ako synonymum na označenie jazykovej diskriminácie sa niekedy používa termín *lingvicizmus* (*linguicism*), zavedený finskou lingvistkou Tove Skutnabb-Kangas, ktorá ho najprv definovala ako „nespravodlivé zaobchádzanie s jednotlivcami založenom výlučne na ich používaní jazyka“. Toto používanie jazyka sa podľa jej výkladu často týka materinského jazyka jednotlivca, resp. nejakej špecifickej vlastnosti jazyka danej osoby, napr. prízvuku, špecifiky slovníka (osoba môže používať napr. zložité a svojské výrazy), modálnosti a syntaxe. Jazyková diskriminácia sa tu v zhrnutí hodnotí aj skupinovo ako taký súbor „ideológií a štruktúr, ktoré sa používajú na legitimáciu, zefektívnenie a reprodukciu nerovnomerného rozdelenia energie a (hmotných i nehmotných) zdrojov medzi skupinami, ktoré sú definované na základe jazyka“ (Skutnabb-Kangas – Philipson, 1989, s. 47).

Britský jazykovedec James Milroy v 80. rokoch napísal, že „žijeme v časoch, keď diskriminácia na základe rasy, farby pokožky, náboženského vyznania alebo pohlavia už nie je verejne prijateľná, preto poslednou baštou zjavnej sociálnej diskriminácie ostáva jazyk (príslušnej osoby)“ (Milroy – Milroy, 1998, s. 64). Je prirodzené, že ľudia sa chcú stotožniť s ostatnými, hoci v minulosti v čase „kolektivismu“ bola táto ambícia u ľudí zrejme silnejšia, ako je to v dnešnej dobe „individualizmu“. Túto identifikáciu s „kolektívom“ možno dosiahnuť kategorizáciou jednotlivcov do istých sociálnych skupín, resp. priklonením sa k „identite“ príslušnej skupiny, pričom je dôležité, že aj keď jestvuje istá súvislosť medzi predsudkami a diskrimináciou, obe entity sa pohybujú na odlišnej úrovni. Predsudky môžeme totiž definovať ako negatívne postoje voči jednotlivcom výlučne iba na základe ich príslušnosti k sociálnej skupine, kým diskriminácia sa dá chápať aj ako akt voči jednotlivcovi bez ohľadu na jeho skupinovú príslušnosť (porov. aj Skutnabb-Kangas – Philipson, *ibid.*).

DISKRIMINAČNÉ AKTY A ICH IDEOLÓGIE

Diskriminácie, budované na rôznych ideológiách, sú v jednotlivých jazykových spoločnostiach vrátane našej dosť rozšírené. Tieto ideológie a príslušné diskriminačné akty sa zvyčajne – najmä v istých rezortoch anglo-germánskej jazykovedy – hodnotia zasa absolútne odmietavo a niekedy sa v nich vidí len eklektická zmes prvkov rôznych (obvykle anachronických) politických ideológií, v zásade už prekonaných profesionálnych predstáv o jazyku a atavistických jazykových mýtov. Podľa P. Maitza a S. Elspassa (2011) z nich najbežnejšie – a podľa názoru týchto autorov vzhľadom na jazykovo-sociálne pozadie dokonca i najškodlivejšie – sú *jazykový purizmus*, *jazykový konzervativizmus*, *jazykový homogenizmus* a *jazykový štandardizmus*. Jazyková diskriminácia založená na ideológiách, ktoré spočívajú na zjednodušených kategorizáciách rôzneho druhu, vníma niektoré jazykové prejavy (výrazy) v konečnom dôsledku ako správne, estetické, primerané a kultivované, prí-

padne aj pravdivé, iné sa zasa stigmatizujú ako nesprávne, neestetické, neprimerané, nekultivované, cudzie, falošné a deficitné. Tieto hodnotenia sú často problematické aj preto, že jazykové ideológie sú často založené na stereotypoch a predsudkoch, čo znamená, že vyznievajú neraz nielen umelo, ale v niektorých prípadoch aj „silene“ (Maitz, 2010, s. 3). Diskriminanti sú pritom často interpretovaní, ako je známe, na základe domnienok a dohadov a nielen reálnej skutočnosti.

Spomenuté ideológie sa obvykle subsumujú pod jeden strešný pojem *jazykový purizmus* v širokom zmysle, ale v záujme lepšieho pochopenia, niekedy aj z iných dôvodov (napr. v záujme istého „rozmelnenia“, „rozvoľnenia“ či decentralizácie), sa nezriedka rôzne klasifikujú (porov. napr. Thomas, 1991) alebo sa iným spôsobom systemizujú či dokonca atomizujú. Tieto dva „formanty“ (purizmus a rôzne typy príslušných ideológií) sa niekedy zmiešavajú. V poslednom čase sme sa so spomenutou atomizáciou stretli napr. v štúdií Istvána Lanstyáka (2013)⁵, ktorá je síce venovaná situácii v maďarskom jazykovo-kultúrnom prostredí, ale opísaný rozbor možno rovnako dobre aplikovať aj na situáciu na Slovensku. Ideologické orientácie, ktoré analyzuje István Lanstyák (2013, 2018), ale aj Szilárd Sebők (2015), sa obsahovo dosť prekrývajú. Nie je to nič prekvapujúce, keďže – ako sme už ukázali vyššie – možno v nich objaviť stopy jazykových predstáv 19. a začiatku 20. storočia (napríklad v podobe permanentného strachu pred jazykovým úpadkom), ale rovnako sa v nich ohlášajú aj (politické) jazykovo-nacionálne prúdenia, ktoré sa presadili a rozšírili v politických hnutiach už dávnejšie (Rimavský, 2013). A práve tie postupne viedli aj k jazykovej xenofóbii či k odmietavému postoju voči všetkému, čo možno nazvať jazykovým nonštandardom, ale aj voči jazykovej pestrosti a variabilite jazyka vôbec⁶.

Je veľmi lákavé, ale zároveň vonkoncom nesprávne, tvrdí Edwin L. Battistella v knihe *Zlý jazyk* (2005), myslieť na slang, dialekt a neštandardnú gramatiku jednoducho ako na porušovanie pravidiel dobrej angličtiny. Namiesto toho by sme sa mali podľa neho pozeráť na jazyk ako na alternatívne podoby riadne prijaté používateľmi v závislosti od zámeru. Môžeme teda študovať štruktúru a kontext neštandardného jazyka, aby sme osvetlili a obohatili tradičné formy jazyka a rozhodli sa na základe čo najpresnejších a čo najfundovanejších informácií. Jeho kniha *Bad Language* sa znovu ponára do diskusií o tom, čo znamená správny jazyk.

---

⁵ I. Lanstyák v článku *Novšie jazykové ideológie* uvádza aj ideológie s novým pohľadom na jazyk, napr. jazykový superdiverzizmus a jazykový postmodernizmus (2017, s. 10n.), pričom ich ešte dopĺňa o ďalšie v *Glosári* (Lanstyák, 2017, s. 280 – 307).

⁶ Aj Júlia Vrábľová a Lucia Molnár Satinská v diskusii v denníku *Sme* z pohľadu postsaussurovskej jazykovedy oprávnené konštatujú, že občas si jazyk kazíme aj tak, že k nemu pristupujeme ako puritáni. Obohatiť ho vie podľa ich slov aj hip-hop či používanie nárečí. Hľadáme najspisovnejšie slovo slovenského jazyka, no nerešpektuje sa, že jazyk je živý a mal by byť aj praktický (Mikušovič, 15. 12. 2014).

Ak načrieme do batérií⁷ uvedených ideologických táborov (konzervativizmu, homogenizmu, štandardizmu, protekcionizmu, purizmu, defetizmu a i.), môžeme naraziť na vyhlásenia typu, že „kedysi sa u nás hovorilo a písalo lepšou, krajšou, jasnejšou atď. slovenčinou v porovnaní s tou, s ktorou sa stretávame dnes“. Alebo ešte častejšie v inej mutácii: „Náš jazyk stále viac upadá.“ Dodajme k tomu na ilustráciu aj rozsiahlejší citát, v ktorom nájdeme takmer všetky tieto ideológie, mohli by sme povedať aj „viacerých aspektov purizmu“. Uvedený citát má takéto znenie: „Iba niektorá z inštitúcií občas upozorní na časté porušovanie noriem spisovnej slovenčiny, trebárs nenáležitým používaním nespisovných slangových výrazov, používaním bohemizmov a výrazov prevzatých z anglického jazyka vo viacerých oblastiach verejného styku, ako aj na nedostatočnú úroveň používania štátneho jazyka v súkromných televíziách a dabingových štúdiách, s čím priamo súvisí rozširovanie nesprávnych návykov v používaní slovenského jazyka vo verejnosti. Ale vyše dvadsať rokov (...), vďaka biednej úrovni výučby slovenčiny na školách a najmä, vďaka ostentatívnej ignorancii jej kodifikovanej podoby médiami, žiaľ, vrátane verejnoprávných, slovenčina prestáva byť jazykom, ktorým sa dorozumievali nielen naši starí rodičia, ale aj rodičia či starší spoluobyvatelia tu na Slovensku. Obava, že správa ministerstva kultúry prišla pre samotnú ochranu spisovného jazyka už neskoro, je viac ako opodstatnená. A aj keď viacerí jazykovedci verejne uznávajú spontánne kultivovanie jazyka, v skutočnosti sme viac konfrontovaní s jeho spontánnou a nerušenou devastáciou“ (Brožík, 2012)⁸.

I. Lanstyák vo svojom „lexikografickom“ súpise (2017), ktorým dopĺňa štúdiu (2013), upozorňuje, že pre ideológiu jazykového konzervativizmu majú tradičné jazykové formy zvláštnu hodnotu, ktoré by sme mali preto v rámci tejto ideológie v akejkoľvek podobe čo najplnšie zachovať. Z toho konštatovania potom podľa Juraja Dolníka (2015, s. 43) vedie priama cesta k starostlivosti o tú normu, ktorá je stelesnená v kodifikácii, založenej na zákonitostiach jazyka⁹. S ohľadom na jazyko-

⁷ Termín zavedený Gabrielom Altmannom (porov. napr. Wimmer – Altmann – Hřebíček – Ondrejovič – Wimmerová, 2003, s. 13).

⁸ V takom duchu je štylizovaný aj blog Anežky Gernešiovej o najčastejších „chybách“ používateľov, ktorý sa končí formuláciou: „Tak čo, stále si myslíte, že váš materinský jazyk je jednoduchý? Väčšina ľudí totiž nehovorí spisovnou slovenčinou. Preto sa na vás obraciam s prosbou – nebuďte gauneri a naučme sa rozprávať po slovensky“ (Gernešiová, 7. 4. 2020). To je teda prosba! Sama autorka nás však vedie k pointe, že by to bola aj tak márna snaha. A že najlepšie urobíme, ak to necháme na „kodifikátorov“ (porov. aj nasledujúcu pozn. 9).

⁹ Podľa J. Dolníka (2015, s. 43) v normatívnej klíme sa používatelia upínajú práve na túto podobu jazyka, aj keď permanentne zisťujú, že vo vzťahu k tejto podobe jazyka je ich jazykové povedomie deficitné. Používateľom sa cez tieto ideológie nanucuje presvedčenie, že neovládajú spisovný jazyk svojho vlastného jazyka v úplnosti, ba že ani nerozumejú jeho zákonitostiam. Podľa tohto výkladu spisovný jazyk je im síce hodnotovo aj emocionálne vlastný, ale pri kognitívnej interpretácii sa im odcudzuje: majú sa ho spravidla doučať takým spôsobom, ako keby mali do činenia s cudzím jazykom. Jazyková výchova a kritika vedie síce používateľov k ovládaniu spisovného jazyka, ale súčasne sú ňou utvrdzova-

vú správnosť sa v tejto línii zároveň obhajuje názor, že tradičné formy sú bez ohľadu na komunikačnú situáciu správnejšie ako novšie formy. Presvedčenie, že spisovný jazyk musíme preto osobitne pestovať a ochraňovať, sa kríži s ďalšou dôležitou ideológiou – ideológiou protekcionizmu, ktorá je vlastne v konečnom dôsledku konzekvenciou ideológie štandardizmu. Tým, že spochybňujeme v tomto diskriminačnom výklade potrebu jeho ochrany politickými prostriedkami, naznačujeme, že slovenčinu nepovažujeme za nijakú skleníkovú rastlinku, nad ktorou stále treba držať ochrannú ruku a chrániť ju pred nepriateľmi a škodcami (Buzássyová, 1995, s. 95, Ondrejovič, 2009b, s. 23). Slovenské jazykové spoločenstvo patrí, mimochodom, k tým spoločenstvám, do ktorých je ideológia protekcionizmu hlboko zakorenená. Podľa Juraja Dolníka (2017, s. 74) je táto ideológia kauzálne spojená s presvedčením, že úroveň spisovno-jazykového vedomia značnej časti nositeľov tohto jazyka nie je primeraná. Hovoriaci nevedia, čo je vlastné spisovnému jazyku a čo nie, preto to treba v tomto rámci kompenzovať a vyvíjať osobitné úsilie na odstránenie uvedeného deficitu – a pokračovať v ňom a najmä nepoľaviť. Nástrojmi týchto aktivít sú (*prisna kodifikácia, jazykovosystémová edukácia, nekompromisná jazyková kritika, sankcie, právne predpisy a jazykový zákon*) (Dolník, 2017, s. 74).

IDEOLOGIA PROTEKCIONIZMU

V spleti uvedených ideológií je symptomatická spomínaná ideológia protekcionizmu, ktorú akceptuje značná časť nositeľov slovenského (spisovného) jazyka, hoci ich počet sa v poslednom čase znižuje. Aj podľa svedectva literárnej vedkyne Ivany Taranenkovej „slovenská jazykoveda (...) svojich používateľov – a fakticky aj tvorcov – nementoruje a (...) vôľa po sankcionovaní podľa všetkého sa u nás presunula na štátne inštitúcie“ (2014). Lebo veď prostredníctvom protekcionistickej „frakcie“, ako na to viackrát upozorňuje J. Dolník (aj 2017, s. 75), sa podporuje presvedčenie o nižšej úrovni spisovno-jazykového vedomia príslušných používateľov, ktoré nemôže zabezpečiť vhodnú aplikáciu jazyka bez osobitných nástrojov. Určite preto je podľa jeho vysvetlenia akceptovaná autoritou prisna kodifikácia¹⁰, a preto sa aj v edukácii udržiava línia s výrazným zameraním na systémovú jazykovedu, a preto sa v jazykovom zákone mohla objaviť („legendárna“) veta o neprípustnosti zasahovania do kodifikovanej podoby štátneho (t. j. spisovného) jazyka v rozpore s jeho

---

ní v odkázanosti na jazykových „expertov“ (podrobnejší výklad, kde sa to zásadne spochybňuje, možno nájsť najmä v prácach Juraja Dolníka, 2010, 2015, 2017, 2020). Oprávnenosť konštatovať tohto autora potvrdzuje podľa nášho názoru novšie aj výrok Jána Kačalu, podľa ktorého „pre bežného používateľa jazyka by sa normálnym metodickým postojom mala stať predstava, že poznávanie a vysvetľovanie zložitosti jazyka je pre vedcov, najmä jazykovedcov“ (Kačala, 2020, s. 16).

¹⁰ Naopak, proti náležitosti a účinnosti kodifikácie orientovanej kódexovo je zacielená aj Saussurova poznámka z r. 1910/1911, že „ani akadémie nemôžu svojimi dekrétmi chod nastúpený inštitúciu, ktorú nazývame jazyk, meniť“ (Saussure, 2007, s. 435).

zákonitostami (viac „vysvetlení“ k tomu porov. u hovorcov Ministerstva kultúry Slovenskej republiky Petry Fejdi a Jozefa Bednára, porov. v druhej časti, s. 20).

V slovenskom prostredí sa celková prominentnosť spisovného jazyka zvyrazňuje aj (podľa niektorých pričastým) poukazom na jeho národnoreprezentatívnu a národnoidentifikačnú funkciu (k výkladu o funkciách /spisovného/ jazyka v tejto línii porov. Doruľa, 1995, s. 7, o funkciách jazyka bez protekcionizmu podrobne Ondrejovič – Krupa, 2009, s. 109 –138)¹¹. Občas sme v tomto ringu svedkami aj lokálnych zápasov, napr. o podobu hesiel či kréd. V súvislosti s Jozefom Škultétyom, od r. 1919 doživotným správcom Matice slovenskej a vo svojom čase autoritou v otázkach spisovného jazyka, sa často cituje jeho výrok, že „bez slovenčiny by sme boli ako rozviazaný snop“. Ešte častejšie sa však (najmä po jeho smrti, 1948) odkazuje na „spisovnojazykovo“ upravenú podobu do tejto floskuly: „Bez spisovnej slovenčiny by sme boli ako rozviazaný snop“. Mohli by sme to vnímať ako neprípustný zásah do autorských práv J. Škultétyho, ale súčasne chápeme, že táto „oprava“ bola a doteraz je pre štandardizmus úplne strategická.

Slovenčina je podľa zásad sociolingvistickej a pragmlingvistickej orientácie dnes plne rozvinutým stredoeurópskym jazykom, plniacim všetky funkcie, ktoré sa naň kladú, pričom nie je ohrozovaný nijakým iným jazykom a žije svoju tzv. normálnu sociolingvistickú situáciu (Barnet, 1979, Ondrejovič, 2008a). Mohli by sme tieto konštatovania „dolníkovsky“ previazať so sociálno-kultúrnou normalitou či dokonca so sociálno-kultúrnou istotou (Dolník, 2017, Rusinková, 2020c). Autori puristického ladenia však práve naopak tvrdia, že slovenčina je ohrozená a ak sa nespraví niečo radikálne, položí sa nám priamo pred očami. Záchrana sa vidí práve v návrate k purizmu, ako to vyplýva aj zo slov J. Handžarika, podľa ktorého „bez práce puristov by sa v dnešnom informačno-jazykovom mišmaši zakrátko každý kultúrny jazyk zmenil na nekultúrnu handrbolčinu“ (Ondrejovič, 2008b, s. 70). Pripomeňme však,

---

¹¹ Uvedenú ochranársku ideológiu nájdeme aj v *Tézach o slovenčine* (Ružička a kol. 1967), podľa ktorých je pre kodifikáciu a kultiváciu (spisovného) jazyka najdôležitejšie kritérium *reprezentatívnosti* (uprednostnenie domácich jazykových prostriedkov pred cudzími), kritérium *ústrojnosti* (zachovávanie nenarušeného systémového vývinu), pričom aj ďalšie kritérium *ustálenosti* znamená predovšetkým nepripúšťanie nijakých kolísaní v dôsledku náhodných okolností. Podobne sa pojem spisovnosti vykladá v Encyklopédii jazykovedy (1993, s. 415 – 416), kde sa dozvedáme, že „v našej jazykovej tradícii sa uplatňuje ústrojnosť (systémovosť), funkčnosť, ustálenosť, zrozumiteľnosť a reprezentatívnosť (hodnotenie jazykových prostriedkov z hľadiska tradície ap.)“. Na tomto mieste však nájdeme aj oprávnené konštatovanie, ktorému sa zvyčajne ideológie štandardizmu a protekcionizmu vyhýbajú, že totiž „medzi spisovnou a nespisovnou vrstvou slov nie je nijaká presne vymedzená ani ostrá hranica, lebo jedným zo zdrojov obohacovania spisovného jazyka sú aj nespisovné jazykové prostriedky“ (s. 416). Avšak v spisovnom úze možno nájsť aj ďalšie priepustné hranice a ďalších „čakateľov“ na status (kodifikovanej) spisovnosti, napr. aj vo vzťahu k hovorovým slovám a profesionalizmom (Jarošová, 2015, s. 113). David Crystal, ktorý sa vo svojej Cambridgeskej encyklopédii jazyka (1987) podrobne venuje funkciám jazyka, identifikačnú funkciu (vyjadrenie identity prostredníctvom jazyka) uvádza ako poslednú (podrobnejšie Ondrejovič – Krupa, 2009, s. 111 – 115).

že jazyky, medzi nimi aj slovenčina, sa v minulosti dosť dlho rozvíjali bez preskriptívnych inštitúcií, tobôž už bez puristov, pričom niektoré krajiny do dnešných dní podobné inštitúcie ani nemajú. Preto aj odkaz na potrebu adaptácie či modifikácie v puristickom zmysle je už sám osebe zavádzajúci a v tom zmysle diskriminačný¹².

MANIFESTY DEFETIZMU

Handžárikov defetizmus, uvedený v predchádzajúcom odseku, potvrdzujú aj iné príspevky z Literárneho týždenníka, ktoré pocit „úzkostnosti“ z budúcich osudov slovenčiny čitateľom vnucujú už aj svojimi titulkami: *Krach jazykového vedomia* (F. Kočiš, 2001/4), *Skaza jazyka alebo Kam sa ísť požalovať* (A. Kret, 2001/10), *Súmrak kultúry* a pod. Na tieto „nálady“ nadviazali aj niektoré ďalšie „protekcions-tické“ manifesty. Pod *Výzvou na ochranu národného jazyka* (vyšla v Literárnom /dvoj/týždenníku 22. marca 2006, č. 9 – 10, s. 1 – 2) sa podpísali jazykovedci Á. Kráľ, J. Kačala a J. Doruľa, ale aj spisovatelia a kultúrni pracovníci (L. Ťažký, M. Rúfus, V. Turčány, Š. Moravčík, J. Markuš a ďalší). Odcitujme z výzvy aspoň prvý odsek, z ktorého je veľmi dobre zrejmá dikcia celého dokumentu: „Slovenčina bola pre Slovákov politikum. Je ním, bohužiaľ, aj dnes v samostatnej Slovenskej republike, keď rozličné vonkajšie záujmy a tlaky účinne využívajú pomätenosť (!) myslí časti Slovákov, takže rozkladný tlak na slovenčinu uskutočňujú sami Slováci.“ Nespresňuje sa, aké vonkajšie záujmy sú v hre, ani to, ktorí Slováci využívajú tých druhých Slovákov s pomätenými myslami. A napokon nevieme ani to, ktorí sú to tí Slováci s pomätenými myslami. Jasné je len to, že tu „šarapatí“ nejaký vonkajší či skôr vnútorný nepriateľ, ktorý sa však nekonkretizuje¹³.

¹² Aj Juraj Glovňa „antidekadensky“ (porov. nižšie) pripomína, že jazyk dedíme „od svojich predkov ako kultúrnu hodnotu, teda pri jeho osvojovaní by sme mali (lepšie: máme povinnosť) vyvíjať takú iniciatívu, aby sme toto kultúrne dedičstvo zachovali pre budúce generácie a zároveň ho dokázali používať ako najvhodnejší nástroj na zdokonaľovanie osobného duchovného vývinu, predovšetkým ako najideálnejší prostriedok komunikácie v spoločnosti. Zmysel jazykovej kultúry v tomto chápaní spočíva v tom, že sme povinní sa starať o jazyk ako o vzácne kultúrne dedičstvo (ktoré sme nevymysleli my) a chrániť ho ako najvšestrannejší kultivujúci nástroj komunikácie a myslenia. Alebo ináč: nemáme právo ho svojvoľne znehodnocovať“ (Glovňa, 2018, s. 59). Náš komentár k týmto výrokom porov. v záverečnej časti článku na s. 141.

¹³ Formulácie v uvedenej výzve sú síce na jednej strane pomerne ordinárne („pomätenosť myslí časti Slovákov“), ale na druhej strane sú aj značne vágne a abstraktné. Možno sa len domnievať, že sa uvedeným pejoratívami mieri predovšetkým na hovoriacich, ktorí sa nesprávajú podľa nariadení kodifikátorov, keďže takto sa podľa logiky „výzvistov“ môžu zrejme správať len pomätenci. Akosi pritom signatárom výzvy neprišlo na um zapochybovať o (svojich) kodifikačných poučkách a kodifikačných príkazoch. Už v minulosti sa k tejto veci kriticky vyjadřili viacerí jazykovedci, napr. Ján Horecký (2000), ale v krátkej notícke aj Jozef Mistrik (Nedeľná Pravda, 10. 1. 1975), ktorý upozornil na fakt, že jazykovedci v niektorých prípadoch upozorňujú na isté „chyby“ už aj viac ako 50 rokov a tie sa pritom stále objavujú. Kto má teda ustúpiť, bola otázka J. Mistrika, jazykovedci alebo používatelia? Na položenú otázku si sám autor neodpovedal, ale tá bola položená dostatočne sugestívne. Iná vec je, že František Kočiš hodnotí tento Mistrikov text ako „trochu alibistický“, lebo podľa neho jazykovec má právo aj

V manifeste sa vyzývajú všetky „kompetentné inštitúcie a osobnosti SR“, aby chránili náš národný jazyk, lebo „sa povážlivo zužuje funkčné spektrum slovenčiny, nadmerne sa ruší stabilita spisovného jazyka, programovo sa zbezvýznamňuje postavenie národného jazyka vo verejnej (oficiálnej) jazykovej komunikácii. Vedome a zámerne sa znižuje jazyková kultúra slovenčiny a rozleptávajú sa základy spisovnej slovenčiny“. Uplatňuje sa tu zvláštnym spôsobom interpretačná kompetencia, ktorou sa v normálnych prípadoch, naopak, práve zväznamenjuje svet a jazyk v ňom (porov. Ondrejovič, 2009c).

Vráťme sa ešte k povážlivému zužovaniu funkčného spektra slovenčiny. Ideológia tzv. integrácie, ktorú rozpracoval Juraj Dolník (najmä v monografii 2017), to však nepotvrďuje. Funkčné spektrum slovenského národného jazyka, naopak, nebolo nikdy také široké a jemne diferencované, čo tvrdí prinajmenšom dnešná pragmalíngvistika či sociolíngvistika. Dohodnúť sa zrejme možno len na tom, že sa „funkčné spektrum slovenčiny“ istým spôsobom posunulo, resp. aj teraz sa posúva jeho ohnisko. Konštatovanie, že slovenčina nikdy nebola v takej kondícii, ako je v súčasnosti, potvrdzujú aj najnovšie slovníky, najmä Slovník súčasného slovenského jazyka, ktorý by mal po dokončení všetkých 8 zväzkov obsahovať 220 000 hesiel, korpusové koncepty, mnohé pôvodné diela, špičkové preklady či gramatické, sociolíngvistické, pragmatické a iné opisy slovenčiny. V porovnaní s rozkvetom puristického obdobia (30. roky 20. storočia), ktoré niektorí jazykovední autori u nás aj dnes vnímajú ako zlatý vek slovenčiny, je súčasná slovenčina vo svojich najzaujímavejších pasážach aj podľa Vincenta Blanára (2003) evidentne „vybrúsenejšia“ a „vycibrenejšia“ a dokonca postúpila i z pohľadu minulých i súčasných kodifikačných príručiek a poučení z jazykovej kultúry (Ondrejovič, 2011, s. 159 – 165). Hoci v danom čase vychádzali klasické diela našich realistov a vysokú úroveň z jazykovej stránky mali aj vydania Matice slovenskej, bežná tlač a ostatné periodiká sa však vyznačovali v porovnaní s minulými i dnešnými kodifikáciami značnou stagnáciou.

A naozaj sa ruší stabilita spisovného jazyka, ako sa tvrdí vo výzve? Sotva. Tento dojem vzniká podľa všetkého iba vtedy, ak sa na jazyk pozeráme z úzkeho prízoru nadiktovanej a preexponovanej systémovosti. A asi sa nikdy nedozvieme, kto alebo čo vedome rozleptáva základy spisovnej slovenčiny, lebo tvorcovia príslušnej výzvy to ani len nenaznačili. Ak si však máme v mysli vybaviť nejaký agens, ktorý by mohol byť nejaký za to zodpovedný, ťažko nám môže prísť na um niekto iný ako onen „votrelec“ zo známeho hororového filmu z r. 1979 o agresívnom mimozemskom parazitovi. Aj signatári tejto výzvy – podobne ako amatérska jazykoveda – vi-

---

po päťdesiatich rokoch povedať nie, ide o neprípustný odklon od normy v úze. O tzv. návratných chybách, za ktoré sa na Slovensku najčastejšie označujú bohemizmy, uvažuje analyticky aj Gabriela Múcsková (2017). Uvažovať v týchto prípadoch ako o „návratných“ chybách nie je asi adekvátne, lebo tie „chyby“ (ak sú to vôbec chyby) v skutočnosti nikdy nezmizli.

nia Jazykovedný ústav L. Štúra z toho, že si neplní svoju úlohu vo vzťahu k jazykovej kultúre, kladúc otázku, čo by na to povedali L. Novák, J. Stanislav, E. Pauliny a iní jazykovedci. Ale otázka by mohla znieť aj tak, čo by tieto osobnosti povedali na tento druh výzvy. Každý z týchto veľkých autorov minulosti mal kritický vzťah k tvrdeniam o úpadku jazyka, o havarijnom stave a pod. E. Pauliny pri konečnom hodnotení povestného projektu *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny*, ktorý prebehol začiatkom 60. rokov 20. storočia na celom Slovensku, potvrdil, že na základe výskumu používania slovenčiny je táto slovenčina na lepšej úrovni, než sa predpokladalo. Nekorešponduje to so vtedajšími vyjadreniami o havarijnom stave slovenčiny, ako ani o katastrofálnom či dokonca chorobnom stave slovenčiny, no nekorešponduje to ani s tým, čo tvrdia spomínané „výzvy“ v 21. storočí. No uvedené výzvy a ich „posolstvá“ sú úplne v súlade so spomínanými ideológiami konzervativizmu, štandardizmu, homogenizmu, protekcionizmu a purizmu a ide teda bezpochyby o súčasť diskriminačných iniciatív.

Iným textom tohto druhu je dokument s názvom *Výzva k zodpovedným štátnym orgánom, ustanovizniam, politikom a slovenskej verejnosti*, ktorú podpísali kultúrni pracovníci občianskych združení Matice slovenskej, Spoločenstva kresťanské Slovensko, Bernolákovej spoločnosti, Spoločnosti Andreja Hlinku a Združenia slovenskej inteligencie Korene Slovakia plus, kde sa takisto vyslovuje „znepokojenie nad stále sa zhoršujúcou úrovňou slovenského jazyka“. E. Pauliny, na ktorého sa signatári manifestu odvolávajú, už takmer pred 50 rokmi sa však k tomu postavil takto: „Pri hľadaní účinných prostriedkov na zvýšenie kultivovanosti spisovného jazyka by bolo najväčšou chybou, keby sa bez invencie kopíroval postup, ktorý mal úspech v 30. rokoch“ (Pauliny, 1979). Vo svojej brožúre *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania* (2000) síce ocenil zásluhy puristov o ustálenie výkyvov v hláskoslovnej a gramatickej norme i v slovníku, no potvrdil, že puristi „v zásade starostlivosť o kultivovanie spisovnej slovenčiny zaviedli do slepej uličky“. „Namiesto kultivovania spisovného jazyka vniesli do kultúry spisovného jazyka pojem ‚čistoty‘, ‚irečitosti‘. Očisťovaním spisovného jazyka, tak ako ho navrhovali a uskutočňovali puristi, sa spisovný jazyk nemohol rozvíjať a kultivovať, mohol sa iba ochudobňovať a stávať primitívnym“ (Pauliny, 2000, s. 23 – 24). Purizmus mohol teda prispieť k čiastkovým korekciám, no vcelku nepôsobil obrodzujúco, ale naopak, skôr – a to aj podľa slov Eugena Paulinyho – „zaslepené“ a dodajme: v tomto zmysle i diskriminujúco¹⁴. Napokon doplníme, že niektoré vety z uvedených výziev

¹⁴ Základom liberálneho presvedčenia je naproti tomu sloboda – osobná, ekonomická, náboženská i politická. Heslo liberálov je „Ži a nechaj žiť“. Slovensko je pritom štát viac konzervatívny než liberálny. Ukázali to aj posledné voľby, pri ktorých sa liberálne PS nedostalo do parlamentu, pričom súčasný slovenský parlament sa hodnotí ako jeden z najkonzervatívnejších v Európe – čo sa týka konzervativizmu a purizmu, Alexander Stich vo svojom článku *Český jazykový purismus z hlediska funkční teorie spisovného jazyka* (1974/1975, uverejnil ho pod menom Oldřich Ševčík, lebo mal v tých časoch politic-

nám pripomínajú výrok, ktorý sa pripisuje Albertovi Einsteinovi: „Robiť niečo tým istým spôsobom a očakávať, že výsledky budú iné, je nepríčetné.“

AFINITA KONZERVATIVIZMU, PURIZMU A HOMOGENIZMU

Vo všeobecnosti konzervatívnosť znamená odmietanie zmien, lipnutie na starom, príp. to býva aj opatrné či umiernené správanie a konvenčný životný štýl vôbec. Ich heslo: „Meniť v záujme zachovania“. Vcelku by sa konzervativizmus dal charakterizovať aj ako zaostávanie za rytmom doby. Aj keby zrýchlil, stále by sa uňho dala a dá tušiť istá apatia na rytmus doby¹⁵. Napriek tomu podľa niektorých autorov iba konzervativizmus disponuje skutočným zmyslom a cieľom, lebo liberálna demokracia síce prináša zmenu, ale aj individualizmus a podkopáva zároveň všetky formy autority (porov. k tomu Freedon, 2013). V politickom význame sa konzervativizmom označujú rozličné politické ideológie, smery a postoje, ktoré odmietajú aktuálne spoločenské pomery zmeniť radikálnym spôsobom. Ide teda predovšetkým o zameranosť na tradičné kultúrne, ekonomické a politické hodnoty, pričom však predstava o „tradičnosti“ sa môže výrazne líšiť, s čím je spojená zrejme aj mnohorakosť a podľa všetkého aj istá nesúrodosť konzervativizmu¹⁶.

Konzervativizmus a purizmus sa v základnom význame v jazyku vzájomne prenikajú. U ich zástancov nájdeme ponosy, že „slovenčina sa čoraz viac hemží/przní cudzími výrazmi“. Podľa slov I. Lanstyáka puristi a konzervatívci zastávajú

---

ký zákaz publikovať) otvorene napísal: „Purizmus *sa* ako princíp regulujúci spisovnú normu *neosvedčil*, pretože nevychádzal zo špecifických funkcií spisovných jazykov a vyradovaním už ustálených prostriedkov porušoval jeho stabilitu. Bojom proti cudzím slovám sa staval do cesty integračným prúdom, ktoré pomáhajú všetkým európskym spisovným jazykom prekonávať vznikajúce disproporcie v komunikačných potenciách“ (s. 59). K tomu zásadne stanovisko vyslovil v rovnakom duchu aj Roman Jakobson (1932) a Karel Hausenblas (1951, s. 42).

¹⁵ Už aj na konci staroveku (354 n. l. – 430 n. l.) kresťanský filológ, filozof a mysliteľ sv. Augustín vo svojom známom výroku však konštatoval, že „čistota jazyka je iba dodržiavanie nám vzdialenej normy, podriadenej autorite starých hovoriacich“ (Vyznania, 1943).

¹⁶ V tejto súvislosti s touto disparátnosťou možno odkázať napr. na Liberálno-demokratickú stranu Ruska (LDPR) V. Žirinovského, ktorá sa vyznačuje, ako je známe, predovšetkým konzervativizmom, patriotizmom a etatizmom. Napokon aj v názve tejto strany sú v ruštine tri zo štyroch komponentov cudzieho pôvodu. Zároveň je to strana, ktorá predložila aj zákon o trestoch a pokutách za používanie slov cudzieho pôvodu v ruštine. Inou, ale pre vývoj purizmu na Slovensku neobyčajne charakteristickou vecou je, že jeden z najvýznamnejších slovenských esejistov Alexander Matuška sa už vo svojom prvom príspevku *Hra na fujaru a pokrok* (1930) ozval s kritikou na konzervativizmus, staromilstvo a meštiactvo Slovákov. Zároveň už tu začal kultivovať svoj „slobodný“ štýl, ktorý sa (mu) na to najviac hodil. V ňom „zámerne používal aj nespisovné gramatické tvary, inverzný slovosled i slangové výrazy, kalky, bohémizmy a hovorové frázy, smerujúce takto k svojráznemu humoru a britkej irónii“ (porov. Sliacky, 2020, s. 10). Vladimír Mináč v úvodníku k spomienkam Alexandra Matušku (1983) sa v tejto súvislosti vyjadril takto: „Reč je, ako vieme, konzervatívna. A na Slovensku sa ešte tuho konzervovala, aby neobdaj nevykročila mimo rodného záhumnia. (...) aj takí vynikajúci publicisti, ako boli Clementis a Novomeský, nikdy sa celkom neoslobodili od nedvižnej ťarchy reči. Iba Alexander Matuška buduje svoju klenbu, svoj pevný stylistický most do budúcnosti“ (1998, s. 11).

rovnaký názor, že spôsob vyjadrovania, ktorý uprednostňuje formy domáceho pôvodu, je správnejší ako ten s viacerými prevzatými a kalkovanými formami¹⁷.

U prívržencov homogenizmu, ktorý je jednou z odnoží purizmu vôbec, zasa obvykle počuť, že existuje „len jednotná kultivovaná slovenčina a tú by sme mali podporovať“¹⁸. No ani slovenčina, podobne ako nijaký prirodzený jazyk, nie je homogénnym útvarom. Aj v prípade slovenského jazyka máme do činenia skôr s „jazykmi v jazyku“, s varietami alebo subjazykmi, t. j. so systematickou usporiadanosťou heterogenity prirodzeného jazyka. Podľa I. Lanstyáka v jazykovom homogenizme sa presadzuje názor, že jazyková a varietálna heterogenita je negatívnym javom a treba sa ju snažiť čo najviac potlačiť. Prívrženci homogenizmu podporujú teda jazykovú jednotu, resp. jazykovú jednoliatosť na úkor jazykovej a varietálnej rozmanitosti (Lanstyák, 2013, s. 43, porov. aj Kralčák, 2012, s. 41). Na rozdiel od homogénneho postoja si z Alexandra Sergejeviča Puškina, tvorcu, resp. reformátora moderného ruského jazyka, môžeme však vypísať citát, že „... čím je jazyk bohatší na výrazy a obraty, tým lepšie pre elitného spisovateľa. Písaný jazyk sa oživuje každú minútu výrazmi z rozhovorov, ale netreba sa zriekať ani toho, čo získal v priebehu stáročí“ (porov. k tomu Ondrejovič. 2014, s. 11). A všetky tie vrstvy jazyka môže každý (teda nielen elitný spisovateľ) použiť diferencovane: v závislosti od svojho cieľa a zámeru.

J. Milroy tvrdí, že jestvujú „kultúry štandardného jazyka“, v ktorých dominuje názor, že správny môže byť len jeden variant alebo jedna varieta, pričom spravidla práve puristi popierajú variantnosť a považujú za správnu len jednu z jestvujúcich jazykových jednotiek. Ideológia štandardizmu vníma jazyk ako niečo, na čo nemá hovoriaci (používateľ) dosah, t. j. ako niečo, čo sa vymedzuje externe, nezávisle od hovoriaceho (ako napr. systém)¹⁹. V tomto zmysle platí aj predstava jazyk = spisovný jazyk. Napr. aj známa Morfológia slovenského jazyka je morfológiou spisovného jazyka, ale nie morfológiou celého jazyka. Pre ideológiu štandardného jazyka je dôležitá predstava o uniformnom, jasne vymedzenom a stabilnom jazyku. I. Lanstyák jazykový štandardizmus hodnotí ako presvedčenie, že štandardná varieta je za

¹⁷ Celkom inam však smeruje známy Goetheho výrok, že sila jazyka nespočíva v tom, že odmietne cudzie, ale že ho pojme do seba (v origináli: „Die Gewalt einer Sprache ist nicht, dass sie Fremde abweist, sondern dass sie es verschligt“).

¹⁸ Aj podľa autora Pravidiel slovenskej výslovnosti Ábela Kráľa (2005) je „slovenská výslovnosť územne jednotná, nie je územne zreteľnejšie diferencovaná. Nejestvujú všeobecne používané a uznávané územné varianty slovenskej spisovnej výslovnostnej výslovnosti, napr. variant stredoslovenský, západoslovenský, východoslovenský, ba ani iný“ (s. 31). U niektorých iných autorov sa podľa môjho názoru kompetentnejšie hovorí aj o oblastných varietách spisovného jazyka (porov. k tomu Múcsková, 2005, s. 232, Maxwell, 2006).

¹⁹ K tomu možno pripojiť ďalšiu pozoruhodnú pasáž z výkladu Juraja Dolníka (2015, s. 46 – 47). Ak jazykový systém je riadený vnútornými zákonitostami bez ohľadu na to, či to používatelia chcú alebo nechcú, kodifikátor sa riadi „vôľou“ jazykového systému, ktorý funguje bez ohľadu na vôľu používateľov. No oprávnené sa pýta: ale kde existuje jazykový systém, ak nie v povedomí používateľov?

každých okolností jazykovo lepšia, hodnotnejšia ako iné variety. Má preto v tejto línii nezastupiteľnú úlohu v jazykových komunitách a je nenahraditeľným prostriedkom spoločenského napredovania. Preto je záujmom každého hovoriaceho, aby si ju osvojil a čo najviac používal. Pritom štandardné (kodifikované) formy sú podľa tejto línie *nezávisle od komunikačnej situácie* správnejšie ako formy neštandardné (nekodifikované). Možno však aj tu uviesť citát z opačného pólu od ďalšieho velikána ruskej literatúry 19. storočia Leva Nikolajeviča Tolstého, ktorý uniformnosť spisovného jazyka nijako neoslavuje, i keď uplatňuje aj pojem „čistota jazyka“. Známe sú tieto jeho slová: „Jazyk by bolo treba (...) udržiavať v čistote, no nie tak, aby bol uniformný, ale naopak, aby sme sa zbavili práve tohto uniformného literárneho jazyka, ktorý zakaždým zakrýva v sebe prázdnotu“ (z listu L. N. Tolstého P. I. Biriukovovi, 17. septembra 1885, porov. k tomu Ondrejovič, 2014, s. 6). No čím ďalej, tým viac sa dostáva do popredia u používateľov zmysel pre rozmanitosť, odlišnosť a mnohorakosť, a preto sa o to ťažšie presadzujú aj tvorcovia štandardov (porov. k tomu podrobne najmä Dolník, 2007, 2017). Aj podľa viacerých ďalších autorov snahy o uniformné, všeobecne záväzné a podrobne prepracované štandardy už patria do minulosti a budúcnosť majú variantné, pluricentrické a selektívne elaborované štandardy. Uznávanou alternatívou k uniformizmu sa stáva presadzovanie tolerance k existujúcej variantnosti (porov. aj Krupa – Ondrejovič, 1998, s. 26, Nekvapil, 2003, s. 121).

Všetky sledované ideológie štandardizmu, nomologizmu a protekcionizmu sú založené na presvedčení, že spisovný jazyk má osobitnú hodnotu už sám osebe bez ohľadu na to, v akom kontexte sa nachádza, z čoho následne vyplýva potreba jeho ochrany. J. Dolník ju nazýva ideológiou pozitívnej separácie, pričom odkazuje aj na P. Maitza, podľa ktorého ideológia štandardizmu potvrdzuje „podozrenie, že štandardizmus neslúži k spoločenskému blahu, ale skôr záujmom určitých sociálnych skupín, ktoré sú zainteresované na udržiavaní status quo, lebo jazykovú rozmanitosť pociťujú ako problematickú/rušivú a/alebo jednoducho preto, že ich používanie je nasmerované na štandard, čím si užívajú sociálne privilégia“ (Maitz, 2015, s. 20). Štandardizmus pomohol vo svojom čase pri formovaní jazykov s emancipáciou jednotlivcov a ich účasťou na demokratizácii spoločnosti, ale jeho normy zároveň od začiatku skrývajú v sebe stigmatizáciu, lebo sa nimi posilňujú hranice medzi vzdelanými a nevzdelanými, medzi intelektuálnou elitou a masou, pričom elita sa usiluje, „aby sa táto dištancia udržala, lebo ináč sa stráca pod vplyvom čoraz masovejšieho a sebavedomejšieho používania jazyka, ktorý sa odchyľuje od prísnych noriem štandardného jazyka“ (Dolník, 2017, s. 70).

Prípad Nórska, známeho aj ako jazykovo najtolerantnejšej krajiny Európy, ukazuje, že v rámci jednej krajiny môžu existovať aj viaceré štandardné písomné variety („jazyky“), ktoré sú vzájomne rovnocenné. Nórcina disponuje, ako je dostatočne

známe, minimálne dvoma spisovnými varietami (bokmål a nynorsk), pričom je dôležité, že tieto spisovné variety sa obmedzujú výlučne len na písomnú podobu nórsčiny (porov. aj Ondrejovič, 1984). V ústnej podobe sa používajú aj v škole tie varianty, ktoré sa každý Nór naučí doma, resp. v detstve. Od r. 1878 sa v Nórsku dokonca zákonom zakazuje navádzanie („lobing“) na prechod od dialektu do niektorých zo štandardných jazykov. Dialekt sa takto v tejto krajine používa nielen v rodinnom kruhu, ale aj v škole, v parlamente, na univerzitách v divadle, televízii a v rádiu.

V nemeckej lingvistike sa cituje ako zarážajúci prípad výrok prominentného predstaviteľa DAAD (Deutsche akademische Austauschdienst), v ktorom sa stigmatizujú milióny hovoriacich materinským jazykom, lebo tento prominentný autor situáciu hodnotil tak, že „... kto pozná reálnu jazykovú prax detí a mládeže, absolventov a študujúcich, ale aj dospelých (s výnimkou intelektuálnej vrstvy), no aj samotných žurnalistov a televíznych moderátorov, ten vidí pravdepodobne všade zreteľné jazykové deficity“ (Maitz – Elspass, 2009). Podobné myšlienky by sme však mohli odcitovať aj zo slovenského jazykovo-kultúrneho prostredia. Martin Sarvaš, bývalý generálny riaditeľ sekcie umenia Ministerstva kultúry SR, pod ktoré spadá doteraz aj oddelenie štátneho jazyka, takisto vyjadril presvedčenie, že dnes je slovenčina opäť v ohrození: „V treťom tisícročí nielenže začíname odznovu. Bránime si ťažko nadobudnuté a s obavou hľadáme na deti“ (Sarvaš, 2007, s. 6)²⁰.

OSTATNÉ JAZYKOVÉ IDEOLOGIZMY

U I. Lanstyáka nájdeme i *jazykový dekadentizmus*, ktorý reprezentuje presvedčenie, že výsledkom jazykových zmien môže byť aj úpadok jazyka, čomu sa však dá zabrániť – i keď možno len do istého bodu – kultivovaním jazyka a presadzovaním jazykovej praxe v súlade s kodifikačnými príručkami. Toto presvedčenie sa považuje za miernu formu dekadentizmu. Radikálnejšou verziou je presvedčenie, že jazyk v dôsledku jazykových zmien nevyhnutne upadá a sotvačo mu v tom môže zabrániť. Okrem toho je tu aj *jazykový deštruktivizmus*, za ktorým je presvedčenie, že používanie jazyka „nevhodným spôsobom“ môže jazyku uškodiť a priniesť úpadok jazyka v dôsledku frekventovaného používania „škodlivých foriem“, ktorými sú najčastejšie výpožičky z iných jazykov, najmä angličtiny (Kačala, 1994, s. 3).

Stopy všetkých týchto ideológií možno pritom zistiť nielen u jazykových laikov, ale – aj keď zrejme zriedkavejšie – aj v jazykovej praxi a v pojmoch a termínoch profesionálnych jazykovedcov. Odkázať možno na pojem *substandard* v Krát-

²⁰ Hoci J. Glovňa uznáva, že slovenský spisovný jazyk je v dobrej kondícii, podľa jeho ďalších slov v dobrej kondícii nie sú však používatelia jazyka. S nimi v jeho interpretácii nemožno vysloviť spokojnosť, keďže aj „viaceré relevantné inštitúcie a viacerí významní jazykovedci a slovenskí intelektuáli vrátane laickej verejnosti konštatujú, že jazyková kultúra v ostatných rokoch klesá, znižuje sa“ (Glovňa, 2018, s. 61). No nevysvetlil, ako môže byť jazyk v dobrej kondícii, keď sami jeho používatelia sú na tom jazykovo čoraz biednejšie.

kom slovníku slovenského jazyka (2003, s. 39), na ktorom je dost' badateľné, že vznikol pod vplyvom jazykovoštandardnej ideológie. Subštandardný výraz sa v tomto zdroji považuje za „taký, ktorý nepatrí do spisovného jazyka zo štruktúrnych dôvodov alebo preto, že sa v spisovnom jazyku neujal najmä pre svoj cudzí pôvod (nímand, kecať, náklad'ák)“. Iný je výklad subštandardu v koncepte Jána Horackého (1979), ktorý je mimochodom aj pôvodným zdrojom tejto koncepcie, neskôr u Dany Slančovej a Miloslavy Sokolovej (1994) a Jána Bosáka (2008) či Ľubomíra Kralčáka (2009)²¹.

(Citovanú literatúru prikladáme v záujme zníženia rozsahu textu až na koniec 2. časti článku, ktorá bude uverejnená v 3. čísle tohtoročného časopisu Slovenská reč, 2020).

---

²¹ Ľubomír Kralčák napr. tvrdí že: „V dôsledku dynamiky jednotlivých oblastí komunikácie majú (...) slangizmy aj vo verejnej dorozumievacej sfére dnes omnoho širší priestor ako v nedávnej minulosti. Táto situácia je, podľa nás, pre slovenčinu priaznivá, ba veľmi potrebná. Podnecuje nie jazykovú nedbalosť, ako sa to prvoplánovo javí, ale predovšetkým jazykovú kreativitu a tá môže modernej slovenčine iba prospieť.“ (2009, s. 87)

RECIPROCITA V SLOVENČINE A OPTIMALIZÁCIA JEJ LEXIKOGRAFICKÉHO SPRACOVANIA¹

Martina Ivanová

*Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
Prešov*

IVANOVÁ, Martina: Reciprocity in Slovak and Optimalization of its Lexicographic Processing. *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No 2, pp. 143 – 161.

Abstract: The study deals with the question when does the reflexive marker *sa, si* accompanying a verb present the clitic form of the pronoun and when it can be described as the reflexive morpheme used to derive verb with reciprocal semantics. Considering the results of a semantic test (reciprocity as the typical implication of the verb semantics) and syntactic test (the possibility to use the verb in the subject discontinuous construction), we came to the conclusion which verbs can be considered as derived reciprocals and thus should be processed in the dictionary and in which cases the reflexive marker is used to coin the reciprocal construction of non-reflexive verb with the reciprocity as possible, yet not typical implication.

Key words: reciprocity, reflexivity, reciprocal construction, discontinuous construction

1. ÚVODNÉ POZNÁMKY

Cieľom príspevku je analýza reciprocity, ktorá reprezentuje špecifický jazykový fenomén na lexikálno-syntaktickom kontinuu. Motivačným impulzom pri jeho príprave bola nutnosť detailnejšieho opisu a precíznej klasifikácie recipročných jednotiek najmä v súvislosti s otázkami ich lexikografického spracovania v 4. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka. Išlo najmä o hľadanie odpovede na otázku, v ktorých prípadoch je recipročné čítanie generované v lexikóne (v takom prípade možno uvažovať o reciprocívach ako samostatných lexikálnych jednotkách, ktoré sú predmetom lexikografického spracovania v podobe samostatných heslových jednotiek) a v ktorých prípadoch je recipročné čítanie generované v syntaxi (v takom prípade možno uvažovať o recipročných konštrukciách ako jednotkách syntaktickej štruktúry, ktoré nie sú v slovníku spracované v podobe samostatných heslových jednotiek, ale sú dokladované v exemplifikačnej zóne nerecipročného verba). V príspevku sa preto pokúsime opísať kategóriu reciprocity a výrazové prostriedky jej kódovania v slovenčine, navrhne kritériá, na základe ktorých možno delimitovať odvodené reciprocíva a recipročné konštrukcie, a napokon sa pokúsime bližšie charakterizovať jednotlivé sémantické triedy verb najmä v súvislosti so spôsobom preferenčného kódovania recipročnej relácie (lexikálne verzus syntaktické kódovanie reciprocity pri vybranej triede

---

¹ Štúdiá vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA 2/0017/17 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

slovies). Naším primárnym cieľom je metodologické zjednotenie spracovania reciprocity v 4. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka, v záverečnej časti sa preto pokúsime navrhnúť riešenia, podľa ktorých by bolo možné postupovať pri lexikografickom spracovaní recipročných jednotiek vo výkladovom slovníku.

2. VYMEDZENIE RECIPROCITY

Reciprocita sa zvyčajne vymedzuje ako vyjadrenie vzájomného vzťahu aktantov slovesného deja (porov. Panevová – Taraldsen Medová, 2017). Podľa výskumov je kódovanie recipročných situácií možné vo všetkých jazykoch, avšak rozdiely vznikajú najmä v miere, v akej je recipročný rámec konvencionalizovaný v gramatike a frekventovaný v aktuálnom diskurze. E. Maslova a V. P. Nedjalkov (2013) rozlišujú ikonické a neikonické kódovanie reciprocity. V ikonickom type sa reciprocita signalizuje repetíciou riadiaceho verba vetnej štruktúry. Neikonické recipročné konštrukcie možno rozdeliť do dvoch typov v závislosti od toho, či môžu vyjadrovať aj reflexívny význam. Podľa autorov ide o medzijazykovo signifikantný parameter, keďže recipročné a reflexívne situácie sú vo svojej podstate odlišné, hoci ich spája jedna podstatná vlastnosť, ktorou sa odlišujú od ostatných situačných typov: participant v týchto typoch vetných štruktúr plní dve odlišné roly.

Na základe tohto parametra možno vymedziť tri typy jazykov: jazyky, ktoré majú reflexívnu recipročnú konštrukciu, jazyky, ktoré majú nereflexívnu recipročnú konštrukciu, a jazyky, ktoré reprezentujú zmiešaný typ (disponujú reflexívnou aj nereflexívnou recipročnou konštrukciou). V európskych jazykoch nájdeme v podstate len druhý alebo tretí typ.

V mnohých európskych jazykoch sa reflexívne použitie slovies odlišuje od recipročného použitia slovies, napr. vetná štruktúra *Dave and Bob slapped themselves.*² má v angličtine reflexívnu interpretáciu (*Dave slapped himself., Bob slapped himself.*), zatiaľ čo vetná štruktúra *The boys slapped each other.* sa interpretuje recipročne (*Dave slapped Bob., Bob slapped Dave.*). Podľa výskumov B. Heineho a H. Miyashitu (2008) nájdeme takéto kódovanie reflexivity a reciprocity v 61,4 % jazykov. Na druhej strane možno vymedziť jazyky, v ktorých existuje (a) reflexívna recipročná konštrukcia, porov. napr. nemeckú vetnú štruktúru *Die Schüler schlagen sich.*, ktorá môže kódovať reflexívny aj recipročný scenár, ako aj (b) nereflexívna recipročná konštrukcia, porov. *Die Schüler schlagen einander.* Štruktúry typu (a) sa v prácach opisujú ako prípady ambiguity, resp. polysémie (Heine – Miyashita, 2008, Maslova, 2008, Maslova – Nedjalkov, 2013), resp. ako prípady vágneho, podšpecifikovaného významu (Cable, 2014). K tomuto typu jazykov možno zaradiť aj slovenčinu.

---

² Pri uvádzaní dokladov buď citujeme pôvodné práce, alebo použitie recipročného prostriedku ilustrujeme slovenským príkladom, resp. uvádzame vhodný doklad na základe materiálu zo Slovenského národného korpusu.

Kanonická recipročná udalosť (napr. *Peter a Mária sa bozkávali.*) zahŕňa dve podudalosti, ktoré sú simultánne (*Peter bozkával Máriu., Mária bozkávala Petra.*) a symetrické (= čo robí Peter Márii, to robí Mária Petrovi). V prípade plnej simultánnosti a symetrickosti podudalostí sa v teoretických prácach hovorí o tzv. silnej reciprocite (porov. Maslova, 2008).

Recipročné štruktúry však môžu vlastnosti kanonickej recipročnej udalosti naplňať vo väčšej alebo menšej miere, ak udalosti nie sú plne symetrické alebo simultánne. V takých prípadoch sa uvažuje o tzv. slabej reciprocite (porov. Maslova, *ibid.*).

Symetrickosť recipročnej relácie nemusí byť úplná, ak je počet participantov väčší ako dva: v takom prípade nemusí mať každý participant udalosti vzťah ku každému participantovi udalosti, porov. napr. *Rotschildovci sa brali medzi sebou. (muži si brali ženy, ženy si brali mužov, ale *ženy si brali ženy, *muži si brali mužov).* Symetrickosť podudalostí je determinovaná nielen počtom participantov, ale aj ich charakterom. Ako jeden z predpokladov vzniku recipročnej konštrukcie sa v teoretických prácach postulujú sémantická homogénnosť participantov³, porov. *Otec sa lúči s mamou., Mama sa lúči s otcom. → Otec a mama sa lúčia., ale Deti sa lúčia sa fašiangami., ?Fašiangy sa lúčia s deťmi. → *Deti a fašiangy sa lúčia.* Sémantická homogénnosť participantov však nie je daná len ich príslušnosťou do identickej sémantickej triedy, ale aj rolou, ktorú plnia vo vnútornej štruktúre. Napríklad pri verbe podobnosti môže jeden z participantov vystupovať v podobe vzoru (porov. Kořenský, 1984). V takých prípadoch nie je reverzibilita aktantov úplná, porov. *Dieťa sa podobá matke/na matku., ?? Matka sa podobá na dieťa.,* recipročnú konštrukciu však napriek tomu možno vytvoriť, porov. *Mama a dieťa sa podobajú.*

Pokiaľ ide o úplnú simultánnosť podudalostí, možno rozlišovať recipročné situácie, ktoré predpokladajú obligatórnu simultánnosť, napr. *stretnúť sa, zraziť sa* (podudalosti musia byť v úplnej časovej koincidencii: *Vlak a auto sa zrazili.*), resp. recipročné situácie s nesimultánnymi udalosťami, napr. *Na narodeniny si s kamarátkou dávame darčeky. – Jeden druhého masírovali.* Podľa V. P. Nedjalkova (2007, s. 8) časová dištancia medzi dvoma podudalosťami môže byť veľká, avšak predpokladom recipročného kódovania je, že sa nenarušia kontinuita situácie. Medzi typicky nesimultánne udalosti patria napríklad pozdravy, zvitania, predstavovanie, ktoré typicky predpokladajú isté poradie rečových aktov: *Susedia sa pozdravili. – Peter a Ján si predstavili svoje manželky.*

V práci N. Evansa et al. (2011) sa odlišujú nasledujúce typy recipročných situácií:

---

³ Pri postulovaní sémantickej homogénnosti participantov je potrebné zohľadniť aj možné metonymické a metaforické posuny významov. Okrem sémantickej homogénnosti je dôležitým faktorom aj identický status participantov z hľadiska aktuálneho členenia výpovede.

(i) silná reciprocita: *Členovia rodiny lúbia jeden druhého.* (každý člen rodiny ľúbi všetkých členov rodiny),

(ii) párová reciprocita: *Rotschildovci sa brali medzi sebou.* (pozri výklad vyššie),

(iii) reťazová reciprocita: *Deti sa držali za plecia.* (deti pri hre stáli za sebou v rade a držali sa navzájom za plecia.),

(iv) radiálna reciprocita: *Učiteľ a žiaci sa navzájom trápili.* (učiteľ trápil žiakov, žiaci trápili učiteľa, ale žiaci navzájom sa netrápili),

(v) heterogénna/chaotická: *Chlapi v krčme sa navzájom mlátili.* (nejde o organizovanú udalosť, ak je počet participantov vyšší ako dva, nie každý účastník udalosti musel mlátiť všetkých účastníkov udalosti).

Recipročná konštrukcia tak môže mať v závislosti od kontextu viaceré možné čítania, napr. *Deti si hádžu loptu.*, 1. silná reciprocita: dve deti, ktoré si navzájom hádžu loptu, 2. párová reciprocita: dvojice detí si hádžu loptu, 3. reťazová reciprocita: deti stojace v rade za sebou si hádžu loptu, 4. heterogénna/chaotická reciprocita: deti stojace v kruhu si hádžu loptu, nie každé dieťa hádže loptu každému dieťaťu. V slovenčine však neexistujú výrazové prostriedky na kódovanie týchto podôb recipročných relácií, podľa V. S. Chakovského (1999, in Panevová, 2007) má recipročná konštrukcia celostné označenie, neprináša informáciu o rozdelení rolí, z čoho vyplýva nemožnosť stanoviť účasť jednotlivých prvkov na vzájomnej akcii.

3. MARKERY RECIPROCITY

Reciprocita sa môže v jazyku vyjadriť výrazovými prostriedkami rozličnej povahy. V zásade možno vymedziť lexikálne a sémantické indikátory reciprocit.

V prípade sémantickej indikácie reciprocit je recipročný sémantický komponent inherentnou súčasťou verba, porov. *Verejné nemocnice majú vlastnú autonómiu rozhodovania a súťažia o pacientov.* = súťažia medzi sebou, reciprocita je inherentnou súčasťou lexikálneho významu.

V prípade lexikálnych prostriedkov možno vymedziť niekoľko podtypov:

(a) *V kobke bolo tma, no dverami presvitlo svetlo dohasínajúceho dňa, a tak ženy videli jedna druhú ako tmavú kôpku.* = reciprocita je signalizovaná nereflexívnym pronominálnym lexikálnym markerom,

(b) *Súrodenci na seba často žiarlia.* = reciprocita je signalizovaná reflexívnym zámenom (dlhým, silným tvarom),

(c) *Naposledy sa videli pred dvoma týždňami na newyorskej klinike.* = reciprocita je signalizovaná klitickým *sa* alebo *si*,

(d) *Navzájom/vzájomne sa obviňovali.* – *Jaskyne sú navzájom/vzájomne poprepávané.* = reciprocita je kódovaná duplicitne: reflexívnym komponentom *sa* alebo *si* a adverbialným markerom *navzájom/vzájomne* (príklad 1) alebo je inkorporo-

vaná v sémantike verba a explicitne signalizovaná lexikálnym markerom *navzájom/vzájomne* (príklad 2).

4. RECIPROČNO-REFLEXÍVNA POLYSÉMIA

V zmiešanom type jazyka, akým je slovenčina, sa vymedzujú výrazové prostriedky, ktoré disponujú iba recipročnou sémantikou, napr. *vzájomne, navzájom, jeden druhého*, a výrazové prostriedky, ktoré môžu mať reflexívnu aj recipročnú interpretáciu. Recipročno-reflexívna polysémia je typická pre reflexívne komponenty v platnosti reflexívnych morféme/častíc a reflexívnych pronomín. Prednostné reflexívne, resp. recipročné čítanie štruktúr s reflexívnym komponentom je podmienené aj sémantikou verba. V závislosti od typu kódovanej udalosti možno vymedziť tri základné skupiny verb: verbá s prednostne extrovertnou orientáciou, verbá s prednostne introvertnou orientáciou a verbá s prednostne revertnou orientáciou.

V rámci prvej skupiny je typickým predstaviteľom verbum *nasledovať, stopovať*. Pri danom verbe možno postulovať nemožnosť reflexívneho čítania, ide o silno extrovertne orientované verbum, porov. *Celé hodiny sa stopovali. (*samých seba) – Majster a chlapec sa nasledovali. (*samých seba)*. Predkladané prípady s reflexívnym komponentom majú teda recipročnú interpretáciu, hoci revertné čítanie je pri nich len možnou, nie silnou implikáciou.

V rámci druhej skupiny možno vymedziť verbá typu *bozkávať sa*. Recipročný význam je pri nich preferovaný, hoci reflexívny nie je vylúčený, napr. *Tinedžeri sa na diskotéke bozkávali*. Ide o silno revertné verbá, pri ktorých je vzájomnosť typickou implikáciou, reflexívne čítanie je síce možnou, ale nie typickou implikáciou.

Do tretej skupiny možno zaradiť verbá typu *obliecť sa*. Reflexívny význam je pri nich preferovaný, hoci recipročný nie je vylúčený, napr. *Po masáži sa obliekli*., ide o introvertne orientované verbá.

Reflexívno-recipročná polysémia sa týka aj ďalších výrazových prostriedkov, napr. plurálovej podoby pronomina *sami seba*, ktorá môže vystupovať ako indikátor reflexivity aj reciprocity: *Umelci nekultivujú len samých seba, ale celú verejnosť*. (umelci svoju vlastnú osobu = reflexívne čítanie, resp. umelci umelcov = recipročné čítanie). Dôkazom reflexívno-recipročnej polysémie je aj kolokabilita tejto plurálovej podoby *samých seba* s adverbialnými recipročnými markermi *navzájom, vzájomne, jeden druhého*. V koordinovaných štruktúrach typu *Budú vás bolieť nohy a po celý čas si budete navzájom alebo sami sebe veľmi škaredo nadávať. – Keby sme ľuďom prezradili tajomstvo paličky, hneď by ho použili na to, aby si navzájom aj sami sebe spôsobovali škodu*. je plurálová podoba *samých seba* markerom reflexivity (o čom svedčí jej fungovanie v priradovacej syntagme s vylučovacím významom), zatiaľ čo v štruktúrach typu *Rodičia si navzájom vážia samých seba. – V skutočnosti je to teda vzťah dvoch žien, ktoré sami seba navzájom klamú svojim muž-*

ským telom. má plurálová podoba *samých seba* recipročné čítanie (v rámci vetnej štruktúry ide o zdvojené kódovanie reciprocity, oba adverbialne prostriedky, *samých seba* aj *navzájom*, rozvíjajú verbum, pričom vzájomne do syntaktického vzťahu nevstupujú).

5. VZNIK RECIPROČNEJ KONŠTRUKCIE

Vznik recipročnej konštrukcie možno vymedziť ako syntaktickú operáciu, ktorá je podmienená viacerými faktormi:

(a) syntaktickým zrovnoprávnením dvoch aktantov (V. S. Chrašovskij v tejto súvislosti používa termín „soprjaženije“, „spriahnutie“, in Panevová, 2007), takže oba aktanty plnia dve sémantické roly: *Peter a Mária sa bozkávajú.* (oba aktanty *Peter* a *Mária* plnia sémantické roly agensa aj paciensa);

(b) morfológicky sa takéto „spriahnuté“ aktanty vyjadrujú koordináčnou skupinou (*Peter a Mária sa lúčia.*), plurálom substantíva (*Rodičia sa lúčia.*) alebo kolektívnym substantívom (*Celá trieda sa lúči.*).

Východiskovou štruktúrou, z ktorej sa recipročná konštrukcia generuje, je tzv. diskontinuálna konštrukcia, porov. *Juan Gris sa spriatelil s Pablom Picassom.* → *Juan Gris a Pablo Picasso sa spriatelili.*

Vznik recipročnej konštrukcie môžu blokovať rozličné prekážky:

(a) rôzne typy adverbialných určení alebo modálnych verb s vôľovou alebo účelovou sémantikou: *Juan Gris sa ochotne spriatelil s Pablom Picassom.* – *Juan Gris sa zisťne spriatelil s Pablom Picassom.* neimplikuje: *Pablo Picasso sa ochotne spriatelil s Juanom Grisom.* – *Pablo Picasso sa zisťne spriatelil s Juanom Grisom.*, teda **Juan Gris a Pablo Picasso sa ochotne/zisťne spriatelili.*;

(b) recipročnú konštrukciu nemožno utvoriť pri niektorých heteronymných predikátoch typu *(o)ženiť sa, vydať sa/vydávať sa*, napr. *Pablo Picasso sa oženil s Oľgou Chochlovou.*, ale **Pablo Picasso a Oľga Chochlová sa oženili.*

Recipročnú konštrukciu nemožno utvoriť, ak jeden z aktantov neparticipuje rovnocenne na deji: **Marta a Mária sa včera videli, ale Mária si Martu nevšimla.* (porov. Panevová, 1999). V niektorých prípadoch je vznik recipročnej konštrukcie možný aj v prípade neúplnej participácie aktantov na deji: *Marta a Mária sa včera stretli, ale Mária si Martu nevšimla.* Dôvodom je fakt, že najmä v prípade inherentne recipročných, resp. odvodených recipročných sloviac je reciprocita implikovaná s rôznou silou, porov. *?? Mercedes sa zrazil so škodovkou, ale škodovka sa nezrazila s mercedesom.*, ale *Peter sa lúčil s Máriou, ale Mária sa nelúčila s Petrom.*

6. STATUS KLITICKÉHO *sa, si*

Za najvýraznejší problém, ktorý komplikuje lexikografické spracovanie reciprocív, možno pokladať status klitického komponentu. Ten môže vystupovať ako re-

flexívna morféma/častica *sa, si*, ktorá predstavuje slovotvornú súčasť jednotky, takže recipročné čítanie je už záležitosťou lexikónu. Na druhej strane môže mať klitický komponent status reflexívneho zámena, ktoré predstavuje objektové doplnenie verba, takže recipročné čítanie vzniká na rovine syntaxe.

Recipročnú konštrukciu *Peter a Mária sa bozkávajú*. tak možno interpretovať dvojako:

(a) vznikla reciprocikalizáciou nereflexívneho verba: *Peter bozkáva Máriu a Mária bozkáva Petra.*; reciprocikalizáciou sa syntaktická štruktúra vety obohacuje o reflexívne zámeno *sa* (v teoretických prácach sa tiež v tejto súvislosti hovorí o syntaktických recipročných verbách, porov. Kettnerová – Lopatková, 2018);

(b) vznikla reciprocikalizáciou reflexívneho verba: *Peter sa bozkáva s Máriou a Mária sa bozkáva s Petrom.*; v takýchto prípadoch je formant *sa* už súčasťou východiskovej štruktúry ako súčasť verba (v teoretických prácach sa v tejto súvislosti hovorí tiež o derivovaných inherentných recipročných verbách, porov. Kettnerová – Lopatková, *ibid.*).⁴

Pre lexikografické spracovanie je tak výzvou stanoviť hranice medzi lexikónom a syntaxou, teda odpovedať na otázku, či štruktúra typu *Lekári a zdravotné sestry sa nenávidia*. predstavuje (a) recipročnú konštrukciu k nereflexívnemu verbu *nenávidieť* (so *sa* ako reflexívnym zámenom), (b) recipročnú konštrukciu k reflexívnemu verbu *nenávidieť sa* (so *sa* ako slovotvorným formantom tohto verba), (c) prípadne recipročnú konštrukciu k nereflexívnemu verbu *nenávidieť* (*Lekári nenávidia sestry a sestry nenávidia lekárov.*) aj k reflexívnemu verbu *nenávidieť sa* (*Lekári sa nenávidia so sestrami a sestry sa nenávidia s lekármi*).

Podobný problém možno pozorovať pri vyjadrovaní reflexivity, napr. v štruktúre *Jej syn sa zabil*. možno klitický komponent hodnotiť ako objektové pronomínálne *sa* realizujúce sa pri nereflexívnom tranzitívnom verbe alebo ako slovotvorný formant *sa* tvoriaci súčasť reflexívneho intransitívneho verba. Zatiaľ čo v slovenskom kontexte sa problematike stanovenia statusu reflexívneho komponentu v súvislosti s reflexivitou venovali štúdie A. Jarošovej (2003, 2017), v súvislosti s reciprocitou obdobné typy prác, ktoré by problematiku reciprocit riešili komplexným spôsobom, nevidujeme.

V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 251) sa pronomínálna platnosť prisudzuje reflexívnemu komponentu v príkladoch: *Kde by sme zašli, keby sme sa začali kupeckými regulami zabíjať. – Vyvolávali sa radostne. – Potom si o všetkom porozprávame.* Ďalej sa konštatuje (1966, s. 382), že z recipročného významu nezvratných

⁴ Dve možné interpretácie recipročnej konštrukcie *Peter a Pavol sa bijú*. ((a) *Peter bije Pavla a Pavol bije Petra.* vs. (b) *Peter sa bije s Pavlom a Pavol sa bije s Petrom.*) nie sú úplne ekvivalentné, možno medzi nimi postulovať jemné sémantické rozdiely. V prípade (a) podudalosti nie sú nevyhnutne synchronné: *Peter bije Pavla a o niekoľko minút Pavol bije Petra.*, v prípade (b) je synchronnosť podudalostí nutná: ?? *Peter sa bije s Pavlom a o niekoľko minút sa Pavol bije s Petrom.*

prechodných sloviess sa utvorili zvrtné slovesá, ktoré majú zväčša väzbu s predložkovým inštrumentálom, napr.: *biť sa s niekým, pasovať sa, pretekať sa, zísť sa, schádzať sa, stretnúť sa, spájať sa, rozprávať sa, zhovárať sa, radiť sa, znášať sa, naťahovať sa, škriepiť sa, hádať sa, vadiť sa, dohadovať sa, objímať sa, bozkávať sa, zabávať sa, hnevať sa, priateľiť sa, porátať sa...* Autori ďalej konštatujú (s. 385), že slovesá typu *biť sa, drať sa, zliepať sa, spájať sa, zlučovať sa, tykať si, vykať si, vymieňať si* vznikli lexikalizáciou zvrtných podôb s recipročným významom. Na druhej strane sa však konštatuje, že reflexívny komponent má pri týchto slovesách pronomínálnu platnosť, porov. „Slovesá so zámenom v akuzatíve: *objímať sa, bozkávať sa, nenávidieť sa, naháňať sa, biť sa, mlátiť sa, pozdraviť sa, guľovať sa...*“; „Slovesá so zámenom v datíve: *ubližovať si, škodiť si, nadávať si, prekážať si, odpúšťať si, šuškať si, šušotať si, rozprávať si, povedať si, prisahať si, signalizovať si, skákať si do reči...*“ (s. 386). Na jednej strane sa tu teda hovorí o reflexivizácii, na druhej strane sa však nepredpokladá zmena statusu reflexívneho komponentu pri daných verbách. Podobne pristupuje k problematike J. Oravec (1975, s. 199), ktorý konštatuje, že recipročné zvrtné *si* je v porovnaní s nerecipročnými slovesami menej obmedzené v objektivej funkcii, pričom dodáva, že dokonca ani „singulár slovesa nie je prekážkou objektovému chápaniu zvrtného *si*, ak recipročnosť vyplýva z lexikálneho významu slovesa: *Jules si chcel silou mocou dohovoriť rendezvous.* (Horváth)“. Nie je však zrejmé, ako chápať objektívnu platnosť reflexívneho *si* v prípade autormi citovaných dokladov typu *Budeš si môcť aj písať s nimi.* (? budeš môcť písať sebe s nimi).

Podobne ako v práci A. Jarošovej (2017) je preto našim cieľom odpovedať na otázku, či možno alebo nemožno urobiť deliacu čiaru medzi dvoma skupinami spojení „sloveso + sa/si“ opisujúcimi také činnosti, pre ktoré je charakteristický vzájomný vzťah participantov pri realizácii deja. Pod deliacou čiarou podobne ako autorka myslíme fakt, že jednej skupine by sme na základe výsledkov analýzy mohli prideliť status zvrtného slovesa s recipročnou sémantikou, teda status lexikálnej jednotky, kde by zvrtný element predstavoval slovtvorný formant, zatiaľ čo pri druhej skupine útvarov by nám isté zdôvodnené kritériá dovolili vidieť v útvare „sloveso + sa/si“ syntagmu typu „sloveso + objekt“ a išlo by teda o syntakticky vyjadrenú reciprocitu.

Pri odpovedi na otázku, ako odlíšiť recipročnú konštrukciu nereflexívneho verba od reflexívneho verba s recipročnou sémantikou, sa možno podľa nášho názoru oprieť o sémantické a syntaktické kritériá, ktoré budeme analyzovať v nasledujúcich podkapitolách.

6.1 Sémantické faktory podmieňujúce postulovanie existencie odvodených verb s recipročnou sémantikou

Podľa J. Panevovej (1999, 2007) možno vymedziť tri skupiny verb s recipročnou sémantikou. Do prvej a druhej skupiny patria inherentne recipročné verbá (ne-

reflexívne al. sekundárne reciprocíva tantum) a odvodené recipročné verbá. Pri týchto dvoch skupinách je implikácia o vzájomnosti vysoko pravdepodobná, ale nie nutná. Podľa autorky ide o verbá typu *líbat se, objímat se, potkat se, pozdravit se, seznámit se, poznat se, zdravit se, hecovat se, střídat se, posłuchovat se, vítat se, navštěvovat se, snášet se, doplňovat se, spojovat se, křížit se, proplétat se, protínat se, lišit se* a pod. V rámci tretej skupiny autorka vymedzuje tranzitívne a aj iné slovesá, ktoré reciprocitu pripúšťajú, ale neimplikujú, napr. *žárlit, přemýšlet, gratulovat, posmívat se, fotografovat*.

Pre lexikografické spracovanie je dôležitá najmä identifikácia odvodených recipročných verb (napr. vo Vallexe 3.0 sa zachytáva iba nereflexívne verbum *nenávidět*, zatiaľ čo vo Vallexe 3.5 sa popri nereflexívnom verbe ako samostatné heslo spracúva aj odvodené recipročné verbum s reflexívnym formantom *nenávidět se*).

Verbá, s ktorými sa spája implikácia o vzájomnosti ako vysoko pravdepodobná, ale nie nutná, označujú prípady prirodzených recipročných udalostí *prima facie*. Možno k nim zaradiť udalosti ako objímanie, bozkávanie, milovanie (vo význame sexuálneho aktu); udalosti, ktoré generujú sociálne očakávanú reciprocitu, napr. pozdravy, tykanie, vykanie, priateľstvo; udalosti, ktoré zahŕňajú kauzatívne obojstranné vystupňovanie, napr. zápas, súboj, hádka; procesy spájania a oddeľovania, napr. *zmiešať sa, odčleniť sa*; statické relácie podobnosti a odlišnosti, napr. *podobat' sa, líšiť sa*; statické relácie usporiadania v priestore, napr. *křížovat' sa, pretínať sa*. Vzniká však otázka, pri ktorých typoch relácií možno uvažovať o reciprocite ako o typickej implikácii a ako ich odlíšiť od prípadov, kde je recipročná interpretácia síce možná, ale nejde o typickú implikáciu (ako *pars pro toto* uvedme napríklad emočné vzťahy vyjadrené predikátmi typu *milovať, ľubiť, nenávidieť*).

6.2 Syntaktické faktory podmieňujúce postulovanie existencie odvodených verb s recipročnou sémantikou

Vzhľadom na náročnosť jednoznačnej identifikácie verb s recipročnou sémantikou ako typickou implikáciou sa bude potrebné pri vymedzení odvodených recipročných verb oprieť aj o syntaktické kritériá. Podľa B. Wiemera (2007) lexikálne reciprocíva umožňujú použitie v diskontinuitnej konštrukcii, zatiaľ čo diskontinuitné kódovanie recipročnej relácie je vylúčené pri prototypických kanonických reciprocívach s klitickým reflexívnym zámenom, ktoré obsadzuje pozíciu priameho objektu (teda pri recipročných konštrukciách utvorených od nereflexívnych náprotivkov), porov. *Jola i Bartek się cenią.*, **Jola ceni się z Bartkiem*.

Diskontinuitná konštrukcia sa definuje ako štruktúra kódujúca recipročnú reláciu, v ktorej je logický subjekt recipročnej relácie „rozštiepene“ kódovaný jednak v pozícii syntaktického subjektu a jednak v pravovalečnej pozícii, pričom verbum sa realizuje v singulári (v prípade plurálových aktantov sa verbum realizuje priro-

dzene v pluráli), napr. *Otec sa pozdravil so susedom. – Nová verzia programu sa líši od predchádzajúcej.* (tzv. subjektová diskontinuitná konštrukcia), resp. v ktorej je logický objekt „rozštiepene“ kódovaný v dvoch pravovalenčných pozíciách, napr. *Nevedia odlišiť virtuálny svet od skutočnosti. – Výstavu spojili s výstavkou výtvarných prác detí materskej školy.* (tzv. objektová diskontinuitná konštrukcia) (porov. Dimitriadis, 2008). V prípade subjektovej aj objektovej diskontinuitnej konštrukcie existuje možnosť vyjadriť participanty, ktoré sú v recipročnej relácii, formou koordinovanej skupiny, porov. *Otec a sused sa pozdravili. – Nová verzia programu a predchádzajúca sa líšia. – Nevedia odlišiť virtuálny svet a skutočnosť. – Spojili výstavu a výstavku výtvarných prác detí materskej školy.*

Naším cieľom bude overiť možnosť použitia verba v tzv. subjektovej diskontinuitnej konštrukcii, lebo práve v týchto prípadoch je možné overiť, či sa klitický komponent uplatňuje ako slovotvorná súčasť reflexívneho verba s recipročným významom, nie ako reflexívne zámeno nereflexívneho verba. Materiálovým východiskom fungovania verba v subjektovej diskontinuitnej konštrukcii budú korpusové dáta v korpusovej verzii prim-8.0-public-all a v korpuse Omnia Slovaca III Maior.

Identifikácia subjektovej diskontinuitnej konštrukcie predpokladá jej odlišenie od homonymných typov konštrukcií, najmä od prípadov hypotakticky vyjadrenej koordinácie, pri ktorej sa verbum realizuje v pluráli, porov. *Otec so susedom sa pozdravili.*, **Otec sa pozdravili so susedom.*, resp. od prípadov, v ktorých nejde o recipročný význam, ale o význam kolektívnosti⁵, porov. *Fotografovala sa s personálom.* ≠ jeden druhého, = robili si spoločnú fotografiu.

Nemožnosť použiť verbum v subjektovej diskontinuitnej konštrukcii bude pre nás signálom neexistencie odvodeného recipročného verba, porov. **Otec sa fotografoval s kamarátom.* (vo význame jeden druhého), a signálom, že v daných prípadoch ide o recipročnú konštrukciu utvorenú od nereflexívneho verba, porov. *Otec a kamarát sa fotografovali.* (recipročná konštrukcia k verbu *fotografovať*).

7. SPRACOVANIE RECIPROCITY V SLOVNÍKU SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA

Pokiaľ ide o spracovanie odvodených reciprocív, v Slovníku súčasného slovenského jazyka (2006, 2011, 2015, ďalej SSSJ) možno pozorovať istú mieru nekonzistentnosti v tom zmysle, že ako odvodené reciprocíva sa spracúvajú verbá istých sémantických tried, avšak iným verbám z identickej sémantickej mikroskupiny sa na druhej strane status odvodených reciprocív nepriznáva, napr. sa zachytáva:

– recipročné verbum *fřkat' sa*, porov. *fřkat' sa* „**navzájom** sa postrekovať kvapkami tekutiny“: *deti sa fřkali atramentom*, avšak nie recipročné verbum *kropit' sa*;

⁵ V teoretických prácach sa v tejto súvislosti používa termín *joint action* (spojená akcia). Definuje sa ako prípad simultánnych a koordinovaných individuálnych činností (porov. Haas, 2008).

– recipročné verbum *badúriť sa*, porov. *badúriť sa* „znepokojovať **jeden druhého** zlomyseľnými rečami, dráždiť sa; syn. *podpichovať sa* (navzájom)“: *badúriť sa ako kohúty*, avšak nie recipročné verbum *dráždiť sa*;

– recipročné verbum *d’obať sa/d’ubať sa*, porov. *d’obať sa/d’ubať sa* „(o vtákoch) **vzájomne** sa udierať zobákmi; syn. *kľuvať sa*“: *kohúty sa d’ubú*, avšak nie recipročné verbum *kľuvať sa*;

– recipročné verbum *hrdúsiť sa*, porov. *hrdúsiť sa* „**navzájom** si zovieľať hrdlo a tým znemožňovať dýchanie“: *válali sa po zemi a hrdúsili sa*, avšak nie recipročné verbum *dusiť sa*, *drhnúť sa* atď.

Druhým problémom je, že v niektorých prípadoch sa recipročný význam zachytáva spolu s reflexívnym významom (napr. *čičíkať sa*, *chlácholiť sa*) v rámci jednej lexie, porov. *čičíkať sa* „tlmiť si (**navzájom al. sám v sebe**) niečo negatívne, napr. nespokojnosť, podozrenie, chlácholiť sa, utešovať sa: *vždy sme boli sami, to sme sa len čičíkali, že nie sme sami; Daktori väzni sa čičíkali nádejami, že Nemci už majú dosť krvi*“. Naopak, pri obdobných verbách z identickej sémantickej mikroskupiny sa zachytáva len reflexívny význam, napr. *mierniť sa* „ovládať **svoje** citové prejavy, stávať sa pokojným, pokojnejším; syn. *tíšiť sa*, *upokojovať sa*“, *krotiť sa* „silou vôle potláčať **svoje** pocity, prejavy, vedieť sa ovládať v niečom, kontrolovať sa“.

Oproti tomu nájdeme v slovníku prípady, keď sa reflexívny a recipročný význam zachytáva v rámci dvoch lexií, napr. *hanobiť sa* „1. znevažovať **samého seba**; syn. *zneuct’ovať sa*, *tupiť sa*: *Nemecké ženy! Akým právom sa hanobíte?* [R. Jašík]; 2. hrubo sa **navzájom** znevažovať; syn. *zneuct’ovať sa*, *urážať sa*: *často sa navzájom osočujú a hanobia; Začali sa hanobiť, pretriasať otázky mravné, majetkové, náboženské, politické, a keďže Palánk ležal na hranici, aj národnostné.* [L. Ballek]“.⁶

V slovníku sa zároveň spracúvajú odvodené slovesá ako výhradne reflexívne, resp. ako výhradne recipročné. Napríklad pri verbe *česať sa* sa zachytáva len reflexívny význam, porov. *česať sa* „1. „hrebeňom, kefou **si** uhládzať vlasy: *stará mama si rozplietla vrkoč a dlho sa česala*; 2. „česaním **si** upravovať, tvarovať vlasy; nosiť účes: *č. sa dohora; Otec sa češe nabok, starosvetsky.* [L. Ťažký]; *U nás sa dievčatá tak nečešú.* [K. Jarunková]“. Argumenty v prospech takéhoto vymedzenia nachádzame v práci A. Jarošovej (2017).⁷

Podobne nájdeme v slovníku verbálne jednotky s výhradne recipročným významom, napr. *biť sa* „1. rozdávať si údery **navzájom** (fyzicky), zápasiť, bojovať:

⁶ Ako odvodené verbum s recipročným alebo reflexívnym významom sa však už nezachytáva sémanticky blízke verbum *haniť sa*.

⁷ Autorka ako kritérium na vymedzenie reflexívneho verba uvádza najmä koncept prototypickosti situácie a špecifickosť komutačného testu: pri verbách starostlivosti o vlastné telo si náhrada *sa* dlhým tvarom *seba* vyžaduje doplnenie objektu postaveného s ním do kontrastu (s prípadným doplnením kontrastnej činnosti) (porov. Jarošová, 2017, s. 113).

b. sa jednou rukou; b. sa statočne, tvrdo; b. sa až do konca, do poslednej kvapky krvi; b. sa so súrodencami, so spolužiakmi; Nahneval sa na svoju sprostú povahu a na to, ako sa rád bije len so slabšími, ale silnejších necháva na pokoji. [R. Sloboda]; *Kým sa vy budete biť, ja budem ležať na dlážke!?* [L. Ťažký].

Z hľadiska konceptu prototypickosti stvárnovanej situácie by sme mohli konštatovať, že *bitie*, *bitka* vo význame roztržky medzi dvoma al. viacerými ľuďmi, pri ktorej sa uplatňuje fyzické násilie, predstavuje taký typ udalosti, pri ktorej je typickou implikáciou recipročné čítanie udalosti (štruktúru typu *chlapci sa bijú* interpretujeme prednostne ako „bijú jeden druhého“). Daná verbálna jednotka zároveň bez problémov funguje v subjektivej diskontinuitnej konštrukcii, porov. príklady z exemplifikácie, napr. *bije sa so súrodencami*. Naopak, na základe konceptu prototypickosti situácie nemožno predpokladať existenciu reflexívneho verba *biť sa* s reflexívnou sémantikou (*bitka* vo význame fyzického trestu údermi, bitím predstavuje taký prípad stvárnovanej situácie, pri ktorej nie je zameranosť deja s negatívnymi konzekvenciami na vlastnú osobu typickou implikáciou), štruktúru typu *flagelanti sa bili bičmi* hodnotíme teda ako reflexívnu konštrukciu nereflexívneho verba *biť*.

V súvislosti s konceptom prototypickosti stvárnovanej situácie sa možno pýtať, či konkrétne verbum môže v rámci jednej lexie kódovať dej, ktorý agens prototypicky, uzuálne koná na sebe samom, a zároveň dej, ktorého typickou implikáciou je vzájomný vzťah aktantov participujúcich na tomto deji, ako to predpokladá spracovanie hesla *čičikať sa* „tľmiť si (**navzájom** al. **sám v sebe**) niečo negatívne, napr. nespokojnosť, podozrenie, chláholiť sa, utešovať sa: *vždy sme boli sami, to sme sa len čičikali, že nie sme sami; Daktorí väzni sa čičikali nádejami, že Nemci už majú dosť krvi.* [Š. Bednár]; *Znovu som sa čičikal a ubezpečoval, že gesto ani úsmev nepatrili mne.* [P. Karvaš].

V tejto súvislosti možno vysloviť hypotézu, že nejednoznačnosť recipročnej, resp. reflexívnej interpretácie vetných štruktúr typu *Daktorí väzni sa čičikali nádejami, že Nemci už majú dosť krvi.* („čičikali samých seba“ alebo „čičikali sa navzájom“) sa týka len samotného dokladu, ale nezasahuje úroveň sémantizácie lexikálnej jednotky.

Na základe vymedzených kritérií by bolo možné postulovať niekoľko zásad vzťahujúcich sa na lexikografické spracovanie verb s recipročnou sémantikou:

(a) odvodené recipročné slovesá by v slovníku mali figurovať ako samostatné heslá;

(b) recipročné konštrukcie by sa v prípade neexistencie odvodeného recipročného verba mali spracúvať v exemplifikačnej zóne nereflexívneho verba;

(c) recipročný a reflexívny význam by sa nemali spracúvať v rámci jedného významu.

8. SÉMANTICKÉ SKUPINY ODVODENÝCH RECIPROČNÝCH VERB

V nasledujúcej časti sa pokúsime analyzovať jednotlivé sémantické skupiny verb⁸ a charakterizovať ich z hľadiska reciprocit, a to na základe vymedzených sémantických a syntaktických kritérií.

8.1 Kontaktné verbá s významom fyzického násillia

V prvej podskupine budeme analyzovať kontaktné verbá vyjadrujúce fyzický kontakt.

Ide o verbá typu *bit' sa* a synonymné jednotky typu *hasit' sa*, *hrýzt' sa* (vo význame „navzájom do seba zatínať zubami a tým si spôsobovať poranenia“), *chniapať sa*, *hľušiť sa* (vo význame „rozdávať si navzájom údery, biť sa“), *mastiť sa*, *mlátiť sa*, *mydlit' sa*, *myksľovať sa*, *otľkať sa*, *pasovať sa*, *boxovať sa*, *buchnávať sa*. Do tejto skupiny patria aj inherentné recipročné nereflexíva typu *bojovať*, *zápasit'*, *zápolit'*, resp. reflexíva tantum typu *klbčiť sa*.

Pri týchto verbách možno vzájomnosť chápať ako typickú implikáciu, a to na základe konceptu kauzatívne obojstranného vystupňovania. Prototypicky implikovaná reciprocita sa pri nich vyjadruje prostredníctvom slovtvorného formantu v derivovanom reflexívnom verbe, čo umožňuje ich použitie v subjektivej diskontinuitnej konštrukcii, napr. *Sawyer sa mastil s hocikým*.

V rámci tejto podskupiny však možno identifikovať aj také typy udalostí, pri ktorých kauzatívne obojstranné vystupňovanie nemožno predpokladať vzhľadom na to, že vyjadrujú nerecipročne realizovaný fyzický trest, napr. *palicovať*, *korbáčovať*. Takéto verbá nemajú reflexívny derivát s recipročným významom a nemožno ich použiť v subjektivej diskontinuitnej konštrukcii, napr. ?? *Dobre stavaný chlap sa palicoval s mladikom*.

Podobne možno ako odvodené recipročné verbá podľa nášho názoru hodnotiť aj jednotky typu *strkať sa*, *drgať sa*, *sácať sa*, *štuchať sa*. V slovenčine korpus dokladá ich fungovanie v subjektivej diskontinuitnej konštrukcii, porov. *Mario Mandžukić sa nevedel upokojiť a po tom, čo sa strkal s niekoľkými hráčmi zbadal žlté varovanie*. – *Poslanec Kuffa sa pre nelegálnu stavbu svojho syna sácal s babičkou*. – *Pod' sa s Nemcom drgať*.

Ak sa pozrieme na spracovanie týchto verb vo Vallexe 3.5, zistíme, že sa pri nich postuluje recipročný význam: *strkať se/strkávať se* „narážet, vrážet do sebe“. Doklad, ktorým použitie tohto verba ilustruje, by sme však na základe slovenských dokladov hodnotili ako recipročnú konštrukciu: *surozenci se neustále strkali* ACT₁.

⁸ Pri vymedzení sémantických mikroskupín budeme vychádzať z klasifikácie vo Valenčnom slovníku slovenských slovies na korpusovom základe (2014).

Postulovanie odvodených reciprocív nepredpokladáme v skupine tzv. deštruktívnych verb. Ide jednak o typ *zabíjať sa, mrzačiť sa, mučiť sa, kaličiť sa, kántriť sa, kynožiť sa, hrdúsiť sa, hlušiť sa, dusiť sa*, jednak o typ *bodať sa, klat' sa, pichať sa, doklať sa, dopichať sa, dosekať sa, dohrýzť sa*. Vychádzame z toho, deštrukcia neimplikuje vzájomnosť, medzi agensom a paciensom je pri deštruktívnej udalosti výrazná asymetria, ich reverzibilita teda nie je typická, ale možná implikácia. V dôsledku toho tieto typy verb nefungujú v diskontinuitných konštrukciách, porov. **Nepriateľ sa kántri s nepriateľom*.

8.2 Kontaktové verbá s významom vyjadrovania (fyzickej) nežnosti

Druhú podskupinu tvoria kontaktové verbá vyjadrujúce fyzické prejavy nežnosti. Patria sem jednak verbá typu *bozkávať sa*, pri ktorých možno použiť diskontinuitnú konštrukciu a postulovať existenciu odvodeného recipročného verba. Podobne možno hodnotiť verbá typu *milovať sa, ondiať sa* (vo význame „mať sexuálny styk, súložiť“), *páriť sa* (spolu s inherentnými nereflexívnymi reciprocívami *sexovať, súložiť, smilniť, cudzoložiť*). Špecifický prípad predstavujú verbá typu *maznať sa, čankať sa, láskať sa, mojkať sa*, ktoré však stoja viac na periférii reciprocity, lebo v rámci diskontinuitnej konštrukcie umožňujú aj prítomnosť sémanticky nerovnorodých aktantov, ktoré blokujú vznik recipročnej konštrukcie, porov. *Dievčatko sa maznalo s bábikou.*, ale **Dievčatko a bábika sa maznali*.

Naopak, verbá typu *hladkať sa* nemajú v slovenčine doložené použitie v diskontinuitnej konštrukcii, a preto pri nich navrhujeme nepostulovať odvodené reciprocívum, štruktúry typu *Šimpanzy sa navzájom ískali*. navrhujeme hodnotiť ako recipročné konštrukcie nereflexívnych verb.

8.3 Komunikačné verbá s významom sporu, konfliktu

Do ďalšej skupiny možno zaradiť komunikačné verbá pomenúvajúce spor, konflikt. Patria sem primárne alebo sekundárne reciprocíva tantum, napr. *hádať sa, harkať sa, vadiť sa, škriepiť sa, hašteriť sa, handrkovať sa*, ale aj metaforicky motivované verbá typu *hrýzť sa, žrať sa* (s významom „prudko, hnevliivo si vymieňať názory al. robiť si prieky, hádať sa, vadiť sa, hašteriť sa“). Keďže diskontinuitné konštrukcie sú pri nich doložené, porov. *Bez váhania povedala, že sa žerie s matkou o každú korunu. – ... dnes máme na Slovensku jedenásťhlavého politického draka, ktorý namiesto toho, aby sa hrýzol s problémami Slovenska, sa hryzie s opozíciou v absolútne nepodstatných veciach*, predpokladáme, že možno pri nich postulovať existenciu odvodených reciprocív typu *žrať sa, hrýzť sa*.

Podobne ako pri verbách fyzického kontaktu možno kauzatívne obojstranné vystupňovanie predpokladať aj pri verbách typu *podpichovať sa, hecovať sa, prekárať sa, naťahovať sa, doberať sa*, ktoré môžu fungovať v rámci diskontinuitnej konštrukcie, porov. *Cez mail sa doberám s moderátorkami tohto rádia*.

8.4 Komunikačné recipročné verbá s významom kolaborácie a kognitívne recipročné verbá s významom súladu

Reciprocitu ako typickú implikáciu majú komunikačné verbá kolaborácie typu *rozprávať sa, zhovárať sa, baviť sa* (vrátane inherentných nereflexívnych reciprocív *konverzovať, komunikovať, diskutovať, debatovať, rokovať, konzultovať*), *dohodnúť sa, dohovoriť sa, stretnúť sa* (vo význame „dohodnúť sa v názore“), *dojednať sa, uzmierniť sa*. Ich použitie v diskontinuitnej konštrukcii je v korpusových dokladoch doložené.

Podobne možno hodnotiť aj verbá kognitívneho súladu typu *dorozumieť sa, rozumieť si, porozumieť si*, porov. *Porozumela si s Viktorom Bonifáčom*.

Naopak, použitie v diskontinuitnej konštrukcii je vylúčené pri verbe *chápať sa*, ktoré sa objavuje ako recipročné odvodené verbum v SSSJ („prejavovať si navzájom uznanlivý postoj; mať porozumenie, pochopenie jeden k druhému“), ako aj vo výkladovej parafráze verba *rozumieť si* vo Vallexe 3.5 („býť v priateľskom vzťahu; chápať se“).

8.5 Realizačné verbá s významom vzťahovosti

Realizačné verbá s významom vzťahovosti, sociálnej interakcie sú reciprocívami tantum, pozri typ *kamarátiť sa, priateľiť sa, kmotriť sa, bratať sa, bratíčkovat' sa*, resp. ide o inherentné nereflexívne reciprocíva, napr. *paktovať, piecť (s niekým)*.

Použitie v diskontinuitnej konštrukcii nie je vylúčené pri verbách s významom vstupovania do spoločensky uznaného vzťahu typu *ženiť sa, oženiť sa, vydať sa/vydávať sa, zasnúbiť sa, zosobášiť sa, vziať si/zobrať si*, pri ktorých však nevznikajú polyinterpretáčne recipročné konštrukcie, keďže ich tranzitívne nereflexívne motívy majú kauzatívny význam, porov. *Jaroslav a Mária sa zosobášili*. = *Jaroslav sa zosobášil s Máriou a Mária sa zosobášila s Jaroslavom.*, ale nie **Jaroslav zosobášil Máriu.*, **Mária zosobášila Jaroslava*.

Podobne bezproblémové sú verbá sociálnej interakcie s významom začiatku vzťahu, stavu (*spoznať sa, zoznámiť sa, spriateľiť sa, zbližiť sa* + reciprocívum tantum *zžiť sa*) a ukončenia vzťahu, stavu (reciprocíva tantum *rozísť sa, lúčiť sa, rozžehnať sa*), ktoré v slovenčine fungujú v diskontinuitnej konštrukcii.

8.6 Manipulačné recipročné verbá s významom zmeny lokácie

Problémovejšia je interpretácia verb označujúcich iniciáciu zmeny lokácie tzv. zabudovaného participanta⁹. Pri niektorých z nich, napr. *fíkať (sa)*, nie je v korpuse

⁹ O zabudovanom aktante možno uvažovať v prípadoch, keď spôsob derivácie „pohlucje“ niektorý z participantov slovesného deja, napr. *guľovať* („hádzat' na niekoho snehové guľe“), resp. ak je participant slovesného deja inherentnou súčasťou sémantickej štruktúry verba, napr. *fíkať* („pokryvať kvapkami al. tenkými prúdmi tekutiny) (porov. Panevová, 2019).

doložené ich fungovanie v diskontinuitnej konštrukcii. Na druhej strane pri vybraných jednotkách možno predpokladať uplatnenie kauzatívne obojstranného vystupňovania, napr. *guľovať sa*. V takýchto prípadoch sa udalosť konceptualizuje ako osobitný typ činnosti, ako istý typ hry založenej na vzájomnej interakcii. V takých prípadoch použitie v diskontinuitnej konštrukcii je možné, porov. *Masahiro sa guľoval s Reiko*.

8.7 Emočné recipročné verbá

Ak sa vrátíme k verbám označujúcim psychologickú reláciu¹⁰, resp. emočné vzťahy, napr. *milovať sa*, *lúbiť sa*, *nenávidieť sa*, *neznášať sa*, možno konštatovať, že v slovenčine korpus dokladá ich použitie v diskontinuitnej konštrukcii, porov. *Žena sa lúbi s mužom*. – *Hakimovia sa lúbia s kňazmi ako mačky s myšami*. Diskontinuitná konštrukcia nie je dokladovaná len pri verbe *milovať sa*, ktoré ako odvodené reciprocívum vyjadruje význam sexuálneho aktu.

8.8 Procesné recipročné verbá s významom spájania a oddeľovania

V skupine procesných verb možno postulovať existenciu odvodených reciprocív pri verbách vyjadrujúcich procesy spájania a oddeľovania, porov. *zmiešať sa*, *spojiť sa*, *jednotiť sa*, *kľbiť sa* (vrátane inherentného nereflexívneho reciprocíva *splynúť* a reciprocíva tantum *zrást sa*), *oddeliť sa*, *odpojiť sa*. B. Wiemer (2007) pri nich postuluje recipročno-antikauzatívny význam, porov. *Alkohol sa zmiešal s vodou*. – *Alkohol a voda sa zmiešali*. Pre dané štruktúry je charakteristická polyinterpretačnosť v smere: a) spontánny proces (alkohol a voda sa samy zmiešali), b) reflexívne deagentívum (niekto zmiešal alkohol a vodu). Pri daných verbách sú dokladované diskontinuitné konštrukcie: *Ak sa štep zrastie s viničom, priniesie po nejakom čase ovocie*. (istá miera asymetrickej relácie je daná neúplnou reverzibilitou aktantov) – *Tocharské jazyky sa oddelili od ostatných indoeurópskych jazykov vo veľmi ranej dobe*.

8.9 Statické recipročné verbá

Ako odvodené reciprocíva možno hodnotiť jednotky v skupine statických verb vyjadrujúcich vzťahy konvergenencie, divergenencie, podobnosti, odlišnosti, geografickej lokácie, porov. súvzťažnosť (konvergenca): *spájať sa*, nesúvzťažnosť (divergencia): *križiť sa*, podobnosť (reciprocíva tantum): *podobáť sa*, *ponášať sa*, odlišnosť: *líšiť sa*, *odlišovať sa*, (geografická) lokácia: *križovať sa*, *pretínať sa*.

---

¹⁰ Vo Vallexe (2016) sa v týchto prípadoch vymedzuje sémantická trieda „mental action“, do ktorej sa zaraďujú aj kognitívne verbá typu *analyzovať*, *hádať* a pod.

9. NÁVRHY NA LEXIKOGRAFICKÉ SPRACOVANIE RECIPROCÍV

V tejto časti by sme chceli predstaviť návrhy na možnú revíziu spracovania vybraných verb v SSSJ:

(a) reflexívne odvodené verbum s recipročným významom neexistuje, ak:

- sémantický faktor: implikácia reciprocity je pri verbe možná, ale nie typická;
- syntaktický faktor: verbum nemožno použiť v diskontinuitnej konštrukcii;

(b) reflexívno-recipročná homonymia existuje, ale nie na úrovni lexikografického spracovania: doklad *Väzni sa utešovali nádejami, že Nemci už majú dost' krvi*. možno interpretovať ako recipročnú konštrukciu k verbu *utešovať'* (= navzájom, medzi sebou), resp. ako reflexívne verbum *utešovať' sa* s reflexívnou sémantikou („nabúdať útechu, upokojovať sa“); v niektorých prípadoch možno vymedziť verbá, pri ktorých na základe ich príslušnosti do istej sémantickej podskupiny možno predpokladať vzájomnosť ako typickú implikáciu, avšak postulovanie odvodeného reciprociíva blokuje nemožnosť ich použitia v diskontinuitnej konštrukcii. Ide napr. o verbá:

– s negatívnym zameraním na adresáta ako *hanobiť sa, haniť sa, urážať sa, zneuctovať sa, tupiť sa*, ktoré by bolo možné klasifikovať v sémantickom rámci sporu, nefungujú však v diskontinuitnej konštrukcii, porov. **Mama sa uráža s otcom.* – **Politik sa hanobil s oponentom.*;

– vybrané komunikačné verbá, napr. *informovať sa* (porov. výklad v SSSJ: „vzájomne si poskytovať, poskytnúť /potrebné/ informácie, správy; syn. oboznamovať sa, oboznámiť sa“), ktoré by mohli patriť do triedy komunikačnej kolaborácie, ich použitie v diskontinuitnej konštrukcii však korpus nedokladá, porov. **Premiér sa informoval s predsedom parlamentu.*;

– vybrané kontaktové verbá, napr. *kopať sa* (porov. výklad v SSSJ: „prudkými pohybmi nôh sa navzájom zasahovať, často s cieľom ublížiť si“), ktoré by bolo možné klasifikovať v sémantickom rámci zápasu, ale ich použitie v diskontinuitnej konštrukcii nie je doložené, porov. **Dieťa sa kope so súrodencom.* (v korpuse nachádzame len doklad: *Bila sa s ním, kopala, šiekala...*, ktorý nie je jednoznačne interpretovateľný vzhľadom na elipsu uplatnenú pri verbe *kopala*);

(c) v neposlednom rade bude potrebné pristúpiť k prehodnoteniu exemplifikačnej zóny: ako príklad možno uviesť spracovanie verb *motivovať sa*, resp. *nabíjať sa*, ktorých sémantizácia je vedená reflexívne, resp. spôsob výkladu implikuje, že ide o spontánnu zmenu stavu (porov. *motivovať sa* „podnecovať sa, podnieť sa k nejakej aktivite na dosiahnutie určitého cieľa al. výsledku, povzbudzovať sa, povzbudiť sa“; *nabíjať sa* „nabúdať stav fyzickej a duševnej pohody aktívnym oddychom“) – v týchto prípadoch bude potrebné recipročné konštrukcie presunúť do exemplifikačnej zóny nereflexívnych verb *motivovať* (*navzájom sa motivovali do tréningu*), resp. *nabíjať* (*navzájom sa nabíjame pozitívnou energiou*).

10. ZÁVERY

V príspevku sme sa venovali problematike jazykovej reprezentácie recipročnej relácie v slovenčine, najmä otázkam delimitácie odvodených reciprocív a recipročných konštrukcií, ktoré sú jednou z manifestácií lexikálno-gramatického kontinua v jazyku. Pri lexikografickom spracovaní reciprocív je potrebné delimitovať odvodené reciprocíva ako samostatné lexikálne jednotky od recipročných konštrukcií ako špecifického syntaktického spôsobu reciprocikalizácie nericipročného verba. Pri tejto delimitácii sme okrem sémantického kritéria typickej implikácie, ktoré postulovala vo svojich prácach J. Panevová (1999, 2007), navrhli uplatniť aj syntaktické kritérium (fungovanie verba v subjektivej diskontinuitnej konštrukcii), na základe ktorého možno identifikovať status recipročnej jednotky. V súlade s takto navrhnutými kritériami je možné precizovať a zjednocovať lexikografické spracovanie reciprocív, pričom sa ukazuje, že spôsob preferenčnej lexikálnej či syntaktickej reciprocikalizácie je relevantným aspektom aj pri klasifikácii verb do sémantických mikroskupín.

Literatúra

- CABLE, Seth: Reflexives, Reciprocals and Contrast. In: *Journal of Semantics*, 2014, roč. 31, č. 1, s. 1 – 41.
- DIMITRIADIS, Alexis: The event structure of irreducibly symmetric reciprocals. In: *Event structures in linguistic form and interpretation*. Eds. J. Dölling – T. Heyde-Zybatow. Berlin: Mouton de Gruyter 2008, s. 327 – 354.
- EVANS, Nicolas et al.: Reciprocal constructions: Towards a structural typology. In: *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Eds. E. König – V. Gast. Berlin: Mouton de Gruyter 2008, s. 33 – 103.
- HAAS, Florian: The event structure of ‘symmetric predicates’. 2nd UK Postgraduate Conference in Cognitive Linguistics University of Brighton, Friday 8th August 2008. Dostupné na: file:///C:/Users/Asus/Downloads/The_event_structure_of_symmetric_predicates.pdf [Cit. 11. 11. 2019]
- HEINE, Berndt – MIYASHITA, Hiroyuki: The intersection between reflexives and reciprocals. In: *Reciprocals and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Eds. E. König – V. Gast. Berlin: Mouton de Gruyter 2008, s. 169 – 224.
- IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSELOVÁ, Miroslava – PEROVSKÁ, Veronika: Valenčný slovník slovenských slovies na korpusovom základe. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2014. 534 s.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: *Umývať sa*: predmetová syntagma alebo zvrtné sloveso? In: *Tradiície a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 204 – 208.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Problémy vymedzenia statusu komponentu *sa* v konštrukciách typu *umývať sa* a *vidieť sa*. In: *Slovenská reč*, 2017, roč. 82, č. 2, s. 103 – 115.
- KETTNEROVÁ, Václava – LOPATKOVÁ, Markéta: Lexicographic Potential of the Syntactic Properties of Verbs: The Case of Reciprocity in Czech. In: *XVIII EURALEX International Congress, Lexicography in Global Contexts*. Ljubljana: Ljubljana University Press 2018, s. 685 – 698.
- KOŘENSKÝ, Ján: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia 2014. 163 s.
- LOPATKOVÁ, Markéta – KETTNEROVÁ, Václava – BEJČEK, Eduard – VERNEROVÁ, Anna – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk: *Valenční slovník českých sloves*, VALLEX. Praha: Karolinum 2016. 698 s.

- MASLOVA, Elena: Reflexive encoding of reciprocity: Cross-Linguistic and Language Internal Variation. In: *Reciprocal and Reflexives: Theoretical and Typological Explorations*. Eds. E. König – V. Gast. Berlin: Mouton de Gruyter 2008, s. 225 – 258.
- MASLOVA, Elena – NEDJALKOV, Vladimir P.: Reciprocal Constructions. In: *The World Atlas of Language Structures Online*. Eds. M. Dryer – M. Haspelmath, Martin. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology 2013. Dostupné na: <http://wals.info/chapter/106>. [Cit. 11. 11. 2019]
- Morfológia slovenského jazyka. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.
- Omnia Slovaca III Maior. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2020. Dostupné na internete: <http://ske.juls.savba.sk/bonito/index.html>. [Cit. 2020-10-11]
- ORAVEC, Ján: Zvratné zámeno si v objektivej funkcii. In: *Slovenská reč*, 1975, roč. 40, č. 4, s. 193 – 201.
- PANEVOVÁ, Jarmila: Česká reciproční zájmena a slovesná valence. In: *Slovo a slovesnost*, 1999, roč. 60, č. 4, s. 269 – 275.
- PANEVOVÁ, Jarmila: Znovu o reciprocite. In: *Slovo a slovesnost*, 2007, roč. 68, č. 2, s. 91 – 100.
- PANEVOVÁ, Jarmila: K valenci substantív (s ohledem na jejich derivaci). In: *Studie z české morfolgie a syntaxe. Vybrané stati*. Praha: Karolinum 2019, s. 109 – 115.
- PANEVOVÁ, Jarmila – TARALDSEN MEDOVÁ, Lucie: RECIPROCITA. In: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/RECIPROCITA>. [Cit. 11. 11. 2019]
- Reciprocal Constructions. Ed. V. Nedjalkov. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 2007. 2219 s.
- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2018. Dostupné na: <http://korpus.juls.savba.sk>. [Cit. 11. 11. 2019]
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. [3. zv.]. Ed. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1104 s.
- WIEMER, Björn: Reciprocal and reflexive constructions in Polish. In: *Reciprocal Constructions*. Ed. V. P. Nedjalkov. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins 2007, s. 513 – 560.

PROBLEMATIKA PÍSANIA VEĽKÝCH PÍSMEN V TOPONYMÁCH V SLOVENČINE¹

Iveta Valentová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

VALENTOVÁ, Iveta: Problems of Capitalization in Toponyms in Slovak. *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No 2, pp. 162 – 190.

Abstract: The paper deals with the orthographic rules and principles of writing capital and small initial letters in individual words in multi-word toponyms. The author focuses on the characteristic of toponomastic terms according to the types of objects they name, but especially on the principles and problematic cases of writing capital letters in multi-word anoikonoms (minor place-names) resulting from their adaptation to the literary form in lexicographical processing and from the process of their standardization by the Geodesy, Cartography and Cadastre Authority of the Slovak Republic. The paper also presents suggestions for changes in the Slovak orthographic rules that could solve these problems and would simplify writing capital letters in toponyms for ordinary language users.

Key words: capital letters, Slovak toponyms, Slovak anoikonoms (minor place names), toponomastic terms, proper names, rules of Slovak orthography

1. ÚVOD

Písanie veľkých písmen je vecou konsenzu, kultúrno-spoločenskej dohody v rámci daného jazykového spoločenstva a veľké písmená v slovách nemusia byť znakom propriálnosti, porov. napr. v nemčine. Na druhej strane jazyková i edukačná prax ukazuje, že problematika definovania vlastných mien sa namiesto poukázania na ich onymický obsah a špecifické funkcie často redukuje na ortografiu veľkých písmen vo vlastných menách, hoci snaha didaktikov slovenského jazyka je napriek rôznym nepriaznivých okolnostiam tento stav vo vyučovacom procese zmeniť (porov. napr. Beláková, 2010, Sičáková – Tkáčová, 2012). Ako podotkol už V. Blanár (1999, s. 57), písanie slova s malým alebo veľkým začiatočným písmenom sa v našom pravopise využíva ako diferenciatívny prvok. V pozícii na začiatku slova sa tak odlišuje apelatívum od propria, pri viacčlenných názvoch sa písanie druhého, resp. ďalšieho člena s malým alebo veľkým písmenom využíva na odlíšenie tried vlastných mien. Keďže pre širšiu odbornú (i jazykovednú) a laickú verejnosť sa veľké písmená chápu ako jeden, často najdôležitejší ukazovateľ propriálnosti, pravopis veľkých písmen vo vlastných menách by mal byť v súlade s poznatkami modernej onomastickej teórie. Vzhľadom na vývin jazyka a stále sa opakujúce problémy pri standardizácii geografického názvoslovia by bolo vhodné nielen aktualizovať uve-

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0133/20 *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe*.

dené príklady v platných Pravidlách slovenského pravopisu (2000, nezmenené vyd. 2013, ďalej PSP) a uvedené zásady doložiť riešením opakovaných príkladov ťažkostí a neistôt jazykovej praxe, ale v niektorých prípadoch by bolo vhodné urobiť možno aj radikálnejšie zmeny v samotných zásadách písania veľkých písmen na začiatku slov vo vlastných menách, predovšetkým v toponymách. V príspevku sa zameriame najmä na problematiku písania veľkých písmen vo viacslovných toponymách, predovšetkým vo viacslovných terénnych názvoch, ktoré vyplynuli z ich úprav do spisovnej podoby pri lexikografickom spracovaní a z procesu ich štandardizácie Úradom geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. V závere príspevku predkladáme návrhy na zjednodušenie všeobecných zásad písania veľkých písmen vo všetkých viacslovných geografických názvoch.

2. DRUHY TOPONYMICKÝCH OBJEKTOV A ZÁSADY PÍSANIA VEĽKÝCH PÍSMEN V ICH NÁZVOCH

Anojkonymum (čes. *anoikonymum*, *pomístní jméno*), domácim termínom *terénny názov* (alebo aj *nesídelný geografický názov*, resp. *názov nesídelného geografického objektu*) sa podľa onomastických terminologických príručiek (Svoboda a kol. 1973, s. 62; 1983, s. 107) definuje ako vlastné meno neživého prírodného objektu a javu na Zemi a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý nie je určený na bývanie a je pevne fixovaný v krajine.²

Podľa R. Šrámka (2010, s. 21) sú anojkonymické objekty dvojakého pôvodu:

„a) Jsou neosídlené od původu, od počátku své existence, ‚od přírody‘ (hory, kopce, skály, roviny, údolí, řeky, moře, původní lesy, lužní louky atd.). Jejich pomístní jména jsou proto spjata především s jevy, vlastnostmi, znaky a přirozenými změnami krajiny, přírodního prostředí a terénu, tedy s geomorfologickými charakteristikami.

b) Příznak neosídlenosti je sekundární, vzniklý zásahem člověka: přeměny terénu na pole, vznik pastviny na místě zaniklé chalupy, místo po zaniklé nebo přeložené vsi, silnice po zrušené železniční trati, nová stavba (např. rybník, boží muka, mlýn, zámek, továrna, most, televizní věž apod.) motivují potřebu nového jména názvu (*Nesyt, Mlýnská louka, Za fabrikou, U televize*, ‚u věže televizního vysílače‘).“

V českej onomastike J. Pleskalová (1992) priradila pri charakteristike terénnych názvov (čes. *pomístních jmen*) na Morave a Sliezsku k anojkonymám aj názvy samôt, osád a ich častí, hoci ide o obývané, sídelné objekty. Podľa J. Pleskalovej (tamže, s. 7) by sa mali priradovať k anojkonymám, pretože mnohé z nich prevzali svoje označenie z pôvodných anojkoným. Takýto názor je v českej onomastike vo všeobecnosti prijímaný, preto sú aj tieto špecifické sídelné názvy súčasťou kartoték

² V poznámke sa uvádza, že v ruštine sa tento termín chápe odlišne – anojkonymá sa definujú ako názvy nesídelných objektov vytvorených človekom.

terénnych názvov a českých anojkonymických slovníkov. Na Slovensku sa tento prístup ujal len čiastočne a vzťahuje sa napr. na skupinu sídelných názvov (ojkoným)³, ktoré netvoria samostatnú správnu jednotku. Pri názvoch týchto jednotiek platia rovnaké pravopisné pravidlá pri písaní veľkých písmen ako pri nesídelných názvoch a štandardizácia niektorých z nich je v kompetencii Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ďalej ÚGKK). Na rozdiel od ojkoným, ktoré sú samostatnými administratívnymi jednotkami a ich štandardizácia je v kompetencii vlády Slovenskej republiky alebo Ministerstva vnútra Slovenskej republiky.⁴ Názvy samôt, majerov, lazov, kopaníc, domov alebo skupín domov a miestnych častí sa zisťovali aj pri celoslovenskej súpisovej akcii nesídelných názvov, pretože prebiehala podľa vzoru českej súpisovej akcie, a sú súčasťou kartotéky terénnych názvov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave (ďalej KTN). V slovenskej onomastike sa však zaraďujú k *osadným názvom*, t. j. k názvom sídelných objektov (používa sa aj domáci termín *miestne názvy* alebo medzinárodný termín *ojkonymá*), preto sa nezachytávajú ani v rámci lexikografického spracovania lexiky slovenských terénnych názvov (Valentová, 2018).

Pri písaní veľkých písmen v ojkonymách platia rozličné pravopisné pravidlá. V názvoch miest, obcí, napr. *Spišská Nová Ves*, *Nové Mesto nad Váhom*, *Dedina Mládeže*, a v názvoch častí miest a obcí ako samostatných administratívnych jednotiek (pôvodne zvyčajne názvy samostatných obcí), napr. *Staré Mesto*, *Karlova Ves*, *Devínska Nová Ves* (v Bratislave), *Bardejovské Kúpele*, *Dlhá Lúka* (v Bardejove), sa veľkými začiatočnými písmenami píšu všetky plnovýznamové slová (PSP, s. 53). Výnimkou sú názvy, ktoré obsahujú zemepisný názov iného druhu, potom si tento zemepisný názov ponecháva svoju pravopisnú podobu, napr. názov obce *Závodka pod Čiernym vrchom* (v názve Čierny vrch ako pomenovanie vrchu, ktorý je súčasťou názvu obce, sa píše veľké písmeno iba na jeho začiatku) (tamže, s. 54).

K ojkonymám sa však zaraďujú aj vlastné mená ďalších druhov sídelných objektov. Okrem názvov miest a obcí a ich administratívne samostatných i nesamostatných častí a názvov objektov, ktoré ležia oddelene od vlastného sídla, ale nie sú samostatné administratívne jednotky (napr. samoty, osady, majery, lazy, skupiny domov, hospodárske dvory), sa k nim zaraďujú:

³ *Toponymá*, resp. *geonymá* (domácim termínom *zemepisné názvy*) sa rozdeľujú na *ojkonymá* a *anojkonymá* podľa príznaku *sídelnosť – nesídelnosť* (bližšie o problematike toponomastickej terminológie p. Valentová, 2018, s. 10 – 19, tam aj ďalšia literatúra).

⁴ Vláda Slovenskej republiky so súhlasom obce štandardizuje názvy obcí a Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky so súhlasom obce štandardizuje názvy častí obcí, ulíc a iných verejných priestranstiev. ÚGKK sa prioritne zameriava na štandardizáciu názvov nesídelných geografických objektov, názvov katastrálnych území, ale aj názvov mimozemských objektov a vžitých podôb slovenských názvov sídelných a nesídelných geografických objektov z územia mimo SR (exoným). Každú štandardizáciu v konečnom dôsledku ako kodifikačná autorita schvaľuje Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky (bližšie o názvoslovných autoritách napr. I. Valentová, 2017).

- názvy mestských sídelných objektov⁵;
- názvy skupín domov alebo jednotlivých domov, ktoré sa nachádzajú oddelene od sídelného objektu, napr. názvy horární, mlynov, píl, hradov, loveckých zámkov, zrúcanín, turistických chát;
- názvy jednotlivých objektov sídelného charakteru v mestách a na dedinách, napr. názvy jednotlivých domov, usadlostí, zámkov, hotelov, hostincov, lekární, budov, divadiel, kín, brán, veží, častí opevnení, kostolov, kláštorov, a názvy miestností v objektoch sídelného charakteru, napr. obytných miestností, hál, prednáškových a hudobných sál (Svoboda a kol., 1973, s. 60; 1983, s. 104).

Pre tieto názvy platia rovnaké pravidlá písania veľkých písmen ako pri terénnych názvoch. S veľkým začiatočným písmenom sa však píšú všetky plnovýznamové slová aj v názvoch hradov a zámkov, ale aj štátov, krajín,⁶ v ktorých podstatné meno neoznačuje štát, krajinu, hrad alebo zámok, ale v týchto názvoch sú iné označenia, ktoré stratili pôvodný význam a s iným slovom vytvárajú viacсловné vlastné meno na pomenovanie jedinečného geografického objektu – štátu, krajiny, hradu, zámku, napr. *Pobrežie Slonoviny* (názov štátu) – *Pobrežie slonoviny* (názov pobrežia), *Krásna Hôrka* (názov hradu) – *Krásna hôrka* (názov vrchu) a i., aby sa pravopisne rozlíšili rovnako znejúce vlastné mená, ktoré predstavujú rozličné druhy vlastných mien (porov. Považaj, 2009, s. 179).

Treba však rozlišovať, či ide o vlastné meno budovy, stavby (*Primaciálny palác*, *Biely dom*, *Palác republiky*, *Domov vedeckých pracovníkov SAV*), alebo sa vlastným menom pomenúva nejaký subjekt, ktorý v budove sídli. Na túto skutočnosť upozorňoval už M. Majtán (1989, s. 162): „Ukázalo sa, že pri pojmovom vymedzovaní chrématonym je treba rozlišovať pojmy ‚inštitúcia‘ a ‚jej sídlo, územie‘ (*Slovenské národné divadlo* – budova SND), pretože názvy inštitúcií patria medzi chrématonymá, názvy významných budov medzi toponymá (urbanonymá).“

K *terénnym názvom* (anojkonymám) sa zaraďujú *chotárne názvy*⁷ (názvy hospodársky využívaných objektov, napr. polí, pasienkov, záhrad, viníc, lesov), *oronymá* (fyzickogeografické názvy alebo názvy geografického reliéfu, napr. pohorí, vrchov, dolín, nížin), *hydronymá* (vodné názvy, napr. názvy riek, jazier, vodných nádrží, rybníkov), *speleonymá* (názvy jaskýň a priepastí), *hodonymá* (názvy dopravných ciest⁸) a názvy objektov a javov, ktoré nie sú určené na bývanie, napr. názvy kameňov, božích múk, v minulosti trigonometrických bodov, resp. výškových kót. Pravopisná stránka,

⁵ Zaraďujú sa k nim niektoré *urbanonymá*, ako napr. názvy mestských štvrtí, sídlisk, miestnych častí, predmestí.

⁶ Názvy štátov a krajín sú *choronymá*, porov. pozn. č. 13.

⁷ R. Šrámek (1987, s. 94; 2016, s. 195) odporučil pre túto skupinu názvov medzinárodný termín *agronymum*.

⁸ V slovenskej (podobne aj v ruskej a českej) onomastike sa názvy ulíc a námestí v obciach zaraďujú k *urbanonymám*, ktoré označujú mestskú toponymiu.

predovšetkým iné zásady písania veľkých písmen v časti ojkonym a v anojkonymách, je v mnohých prípadoch problematická. Jedným z dôvodov môže byť aj to, že napríklad najmä chotárne názvy, ktoré sa zväčša používajú len lokálne, majú zo všetkých vlastných mien najbližšie k apelatívnej lexike. Na druhej strane v oronymách a v hydronymách sa ukrýva stará, v mnohých prípadoch ešte predсловanská lexika, ktorá sa už v súčasnej slovnej zásobe nevyskytuje alebo je prítomná len okrajovo.

Rozdielne písanie najmä veľkých písmen v homonymných toponymách rozličných druhov objektov, napr. *Čierna Voda* (obec) – *Čierna voda* (potok), *Štrbské Pleso* (administratívna časť obce) – *Štrbské pleso* (jazero), *Krásna Hôrka* (hrad) – *Krásna hôrka* (vrch), spôsobujú používateľom jazyka problémy, a to predovšetkým vtedy, ak nepoznajú kontext alebo mimojazykovú situáciu. Pri ojkonymách nastáva problém najmä vtedy, ak používateľ nevie, či ide alebo nejde o administratívne samostatnú sídelnú jednotku⁹, napr. v Bratislave *Podunajské Biskupice*, *Staré Mesto* sú administratívne jednotky, ale mestské časti ako *Vlčie hrdlo*, *Dolné hony*, *Žabí majer*, *Kráľova hora*, *Devínske jazero* nie sú administratívne jednotky. Na druhej strane napríklad v administratívnej jednotke *Nové Mesto* je administratívne nesamostatná jednotka *Krásna Hôrka*, v *Karlovej Vsi* je *Starý Grunt*. Pri písaní veľkých písmen v tomto type sídelných názvov (ale ako neskôr ukážeme aj v nesídelných názvoch), používateľovi nepomôže znalosť všeobecných pravopisných pravidiel. Ak ide o menej známy názov, musí si pravopis veľkých písmen konkrétneho viacslovného názvu overiť v Štatistickom lexikóne obcí Slovenskej republiky, ktorý obsahuje okrem názvov miest a obcí aj zoznam štandardizovaných názvov ich administratívne samostatných i nesamostatných častí.

V dôsledku rozdielneho pravopisu veľkých písmen v administratívne samostatných a nesamostatných častiach obcí aj v tejto príručke možno nájsť množstvo chýb v už štandardizovaných názvoch, na ktoré už poukázal M. Majtán (2009, s. 65 – 66), porov. napr. *Biele Vody* (admin. nesamostatná časť), *Biele vody* (admin. samostatná časť) v Hriňovej DT;¹⁰ *Jašov Vrch* (admin. nesamostatná časť), *Jašov Vrch* (admin. samostatná časť) v Klokoči DT. Napriek tomu ide o základnú normatívnu príručku a informácia o možnosti overenia si štandardizovanej podoby v Štatistickom lexikóne obcí Slovenskej republiky by sa mohla uviesť do PSP (časť 6. *Názvy ľudských sídel, ich častí a verejných priestranstiev*, s. 62 – 63). Bežní používatelia totiž nemajú odkiaľ vedieť, kde si majú overiť platnú podobu týchto názvov. Názvy obcí s niektorými názvami ich častí, predovšetkým samostatných administratívnych jednotiek¹¹, s podobou odvodeného adjektíva a obyvateľského

⁹ Názvy administratívne samostatných a nesamostatných miestnych častí štandardizuje Ministerstvo vnútra SR na odporúčanie Stálej názvoslovnej subkomisie Terminologickej komisie Ministerstva vnútra SR so súhlasom obce.

¹⁰ Skratka za názvom obce je skratka okresu. Súpis skratiek okresov je uvedený za textom príspevku.

¹¹ Porov. zoznam s príručkou Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky. Napr. v 1. zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka sa uviedol názov administratívnej jednotky obce Gbely *Cunín*,

mena obsahuje aj Slovník súčasného slovenského jazyka (v zozname na konci každého zväzku).

Keďže štandardizácia názvov majerov, osád, samôt, lazov a pod., ktoré nie sú administratívnymi jednotkami a ležia oddelene od vlastného sídla, už nie je v kompetencii Ministerstva vnútra SR, ale ÚGKK, tieto názvy možno nájsť v štvorzväzkovej publikácii Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1 : 50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky (1976 – 1981) – súpis je členený podľa krajov. Dostupným zdrojom je viac ako päťdesiat publikácií so štandardizovanými názvami Základnej mapy ČSSR v mierke 1: 10 000 z celého územia Slovenska podľa okresov (1983 – 2000). Ich relevancia však nemusí byť dostatočná, pretože názvy sa štandardizujú a reštandardizujú priebežne,¹² a tak nie sú všetky štandardizované podoby v týchto publikáciách aktuálne. Navyše na zasadnutí Názvoslovnej komisie ÚGKK 12. 9. 2018 sa schválili zmeny v zásadách úprav názvov do štandardizovanej (spisovnej, normovanej) podoby¹³ (Valentová, 2018, s. 87), takže jediná možnosť overiť aktuálnu podobu štandardizovaného názvu (a to nielen pravopis veľkých písmen vo viacslovných názvoch) je len prostredníctvom vyhľadávania cez webovú aplikáciu *Mapový klient ZBGIS*, ktorá je dostupná z internetovej stránky ÚGKK^[1]. Zmeny v štandardizácii sa oznamujú aj prostredníctvom časopisu ÚGKK *Názvoslovné informácie*, ktorý však bežní používatelia jazyka a často ani jazykovedci nemusia poznať a pravidelne sledovať. Informácie o týchto zdrojoch, v ktorých je možné overiť si štandardizované podoby názvov, by používatelia v PSP isto ocenili. Pri názvoch majerov, osád, samôt, lazov a pod., keďže ide o sídelné názvy, používatelia majú tendenciu používať pri písaní rovnakú zásadu ako pri názvoch miest a obcí a pri viacslovných názvoch písať jednotne všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom. To je jeden z dôvodov, prečo by bolo potrebné zjednotiť pravopis veľkých písmen v názvoch týchto sídelných objektov. Bez ohľadu na to, či sa názvom pomenúva administratívne samostatná alebo nesamostatná sídelná jednotka, mohli by sa všetky plnovýznamové slová v týchto názvoch písať s veľkým začiatočným písmenom.

3. SYSTEMATICKÉ TRIEDENIE TOPONÝM

Triedenie toponým podľa objektov a javov, ktoré označujú, však môže byť aj iné než delenie na základe príznaku sídelnosti – nesídelnosti. Toto členenie nezahŕňa

ale už nie *Adamov* (Slovník súčasného slovenského jazyka, 1. zv., s. 1107, 1118, Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky, 2011, s. 55).

¹² V súčasnosti prebieha štandardizácia terénnych názvov, ale aj administratívne nesamostatných majerov, osád, samôt a miestnych častí z katastrálnych a lesníckych máp podľa jednotlivých okresov.

¹³ Pozri aj *Smernicu na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1*.^[2] Došlo napríklad aj k zmene zásady štandardizácie sídelných názvov, ktoré nie sú samostatné administratívne jednotky a ktoré sa dovtedy štandardizovali jednotne na príponu *-ovci* (pozri čl. 4, bod 9, s. 22). Bližšie sa týmito zmenám venuje príspevok *Odras komunikačných variantov anojkónym v štandardizácii* (Valentová, v tlači).

všetky druhy toponým. Triedenie toponým nie je jednotné ani v jednotlivých národných onomastikách a onomastických školách. V rámci slovanskej onomastickej terminológie sa napr. najprv uvádzalo delenie toponým na *kozmonymá* (vlastné mená prírodného objektu alebo javu mimo Zeme) a *geonymá* (vlastné mená prírodného objektu alebo javu na Zemi a toho človekom vytvoreného objektu na Zemi, ktorý je pevne fixovaný v krajine) (Svoboda a kol., 1973, s. 55 – 56). Geonymá sa ďalej členia na *choronymá*¹⁴, *ojkonymá* a *anojkonymá* (tamže, s. 57 – 69), hoci sa tu mieša triedenie podľa rôznych kritérií – choronymá sú vlastné mená obývaného alebo neobývaného prírodného alebo správneho celku z hľadiska horizontálneho členenia, ale rozdelenie na *ojkonymá* a *anojkonymá* je z hľadiska príznaku sídelnosť – nesídelnosť (porov. Krško, 2009; Valentová, 2017, 2018). V novej slovanskej onomastickej terminologickej príručke (Svoboda a kol., 1983, s. 100) termín *geonymum* (domáci termín *zemepisný názov*, príp. *geografický názov*) vypadol a na jeho definíciu sa naviazal termín *toponymum*, pričom toto členenie nie je jednotne prijímané (porov. napr. Nový encyklopedický slovník češtiny¹³, pozri heslá *abionymum*, *toponymum*, *vlastní jména – třídění*). Najmä v neslovanskej onomastike je pomerne rozšírené členenie toponým na *makrotoponymá* a *mikrotoponymá*, ktoré sa z viacerých dôvodov¹⁵ pokladá za kontroverzné, a preto aj Slovenská onomastická komisia neodporučila používať termín *mikrotoponymum*. Termín *makrotoponymum* sa v slovenskej onomastike ani nezaužíval (bližšie Valentová, 2018, s. 12 – 14, tam aj ďalšia literatúra). Toponymá okrem rozdelenia na názvy toponymických objektov z hľadiska horizontálneho a vertikálneho členenia zemského povrchu možno podľa iných hľadísk rozdeľovať na *exonymá* a *endonymá* alebo na *standardizované* a *neštandardizované názvy* (novšie sa používa aj termín *živé názvy*). Mimo systematického členenia ešte stoja *urbanonymá*, t. j. mestské toponymá (názvy ulíc, námestí, parkov a pod.).

Problematika systematického členenia toponým by si zasluhovala osobitnú pozornosť, pre ktorú v tomto príspevku nie je priestor, súvisí však najmä s členením vlastných mien pri uvádzaní zásad písania veľkých písmen v toponymách v PSP. Členenie na ojkonymá a anojkonymá, ktoré je v súčasnej slovenskej onomastike

¹⁴ Choronymá sa delia na prírodné (názvy svetadielov, ich častí, ostrovov, území, púští) a administratívne (názvy štátov, zemí, provincií, krajov, okresov i katastrálnych území). Názvy národných parkov a chránených prírodných oblastí nie sú uvedené ako príklady v onomastických terminologických príručkách (Svoboda a kol., 1973, 1983). Sú to síce prírodné objekty, ale vznikli administratívnym zásahom človeka (vyhláškou, zákonom) a ich hranice sú presne vymedzené, preto by ich bolo azda vhodnejšie zaradiť k administratívnym choronymám.

¹⁵ Ich definície nie sú jednoznačné a hlavne v minulosti boli často predmetom odborných diskusií. Napr. nie je stanovená veľkosť objektu (pri vodnom toku jeho dĺžka), podľa ktorej by sa dal názov objektu jednoznačne zaradiť. Relevantným kritériom, na základe ktorého by sa názov mohol začleniť do jednej z týchto dvoch skupín, nemôže byť ani významnosť objektu, pretože aj malý objekt môže byť významný a naopak. R. Šrámek (2014) chápe úlohu príznaku „mikro“ v „mikropoužívaní“, ale upozorňuje, že stále chýba stabilita v definovaní toho, čo znamenajú, akých propriálne relevantných javov sa týkajú a aká je ich systémová hodnota (bližšie napr. aj Valentová, 2018, s. 12 – 14).

ustálené, sa v PSP v kapitole 1.3.2 zameranej na písanie veľkých písmen v toponymách neuplatňuje. Zásady písania veľkých písmen v ojkonymách sa uvádzajú v 6. a 7. bode a v anojkonymách v bodoch 2, 4, 5, 6, 7 (PSP, s. 59 – 64). Choronymá sa tiež nachádzajú na rôznych miestach – v rámci 2. bodu v časti a) sa vysvetľuje písanie veľkých písmen v prírodných choronymách a v rámci 3. bodu v administratívnych choronymách. Názvy kín a divadiel sa nenachádzajú v kapitole venovanej toponymám, ale v kapitole 1.3.3. (PSP, s. 66, 67), v ktorej sa uvádza písanie veľkých písmen v názvoch ľudských výtvorov, t. j. v chrématonymách. Pravdepodobne s ohľadom na pripomienku M. Majtána, že je potrebné rozlišovať názov budovy a názov inštitúcie (firmy), ktorá v nej sídli¹⁶. Takéto členenie možno vyplynulo práve z neustáleného terminologického systému toponým v slovenskej onomastike pri zostavovaní PSP¹⁷ a zo snahy priblížiť pravopisné pravidlá širšej verejnosti. Ak by však v nových PSP boli prijaté navrhované zmeny, ktoré by viedli k zjednodušeniu písania veľkých písmen v zemepisných názvoch, dalo by sa uvažovať aj o prehodnotení členenia toponým v PSP v predmetnej kapitole. Bolo by možné napríklad rozdeliť zásady písania veľkých písmen podľa členenia toponým na kozmonymá a geonymá, v rámci geoným na ojkonymá, anojkonymá, choronymá a osobitne urbanonymá. Samozrejme, zmeny členenia by záviseli od rozsahu prijatých zmien zásad. V našom príspevku sa ďalej zameriame len na problematické písanie veľkých písmen v terénnych názvoch.

4. ZÁSADY A PROBLÉMY PRI PÍSANÍ VEĽKÝCH PÍSMEN VO VIACSLOVNÝCH TERÉNNÝCH NÁZVOCH

Na problémy pri písaní veľkých písmen vo viacslovných terénnych názvoch pravidelne narážame pri návrhoch na ich štandardizovanú podobu v Názvoslovnej komisii ÚGKK, ale aj pri úprave terénnych názvov do spisovnej podoby pri lexikografickom spracúvaní apelatívnej a propriálnej lexiky slovenských terénnych názvov. Zásady úprav písania veľkých písmen vo viacslovných terénnych názvoch sa uvádzajú v aktualizovanom dokumente *Smernica na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1* ^[2] v čl. 4 v týchto bodoch:¹⁸

„12. Vo viacslovných geografických názvoch je veľké písmeno na začiatku názvu.

¹⁶ Divadlo môže sídliť aj vo viacerých budovách (napr. *Slovenské národné divadlo* sídli v dvoch budovách v Bratislave). Kiná v súčasnosti už nemusia byť samostatné budovy, ale zväčša ide o firmy (napr. *Cinema City*, *Cinemax*), ktoré sú členmi väčších nadnárodných spoločností (napr. *Cinemax* je členom európskej siete kín *Europa Cinemas*) a prevádzkujú niekoľko kinosál napr. v rámci nákupných centier, ktoré majú osobitné názvy (napr. *Cinema City* prevádzkuje kinosály v Bratislave v nákupných centrách *Aupark*, *Eurovea*, *VIVO*).

¹⁷ Staršie vydanie je z r. 2000, vydanie z r. 2013 je nezmenené.

¹⁸ Keďže dokument je menej známy a dostupný len na internete, zásady písania veľkých písmen vo viacslovných terénnych názvoch v tomto dokumente uvádzame v plnom znení.

a) Ak sú ďalšie slová odvodené od názvu geografického objektu, upravujú sa podľa pravopisu pomenovaného geografického objektu, napr. *Veľký Javorník, Biely Váh, Predné Medodoly, Veľké Richnavské jazero, Dlhé Lúky*.

b) Ak ďalšie slová nie sú odvodené od názvu geografického objektu, upravujú sa do podoby s malým začiatočným písmenom, napr. *Suchá hora, Studený potok, Čierna dolina, Dlhé lúky*.

13. V predložkových geografických názvoch sa predložka na začiatku názvu upravuje do podoby s veľkým začiatočným písmenom.

a) Ak sú ďalšie slová odvodené od názvu geografického objektu, upravujú sa podľa pravopisu pomenovaného geografického objektu, napr. *Pri Váhu, Za Výsokou, Pod Červenou skalou, Pri Kamennom mlyne, Pod Skalou*.

b) Ak ďalšie slová nie sú odvodené od názvu geografického objektu, upravujú sa do podoby s malým začiatočným písmenom, napr. *Za záhradami, Pod smrečinou, Pri hruške, Po cestu, Nad potokom, Za panskými stodolami*.

14. Ak sa predložka v predložkových geografických názvoch nenachádza na začiatku názvu, názov sa upraví do podoby s malým začiatočným písmenom, napr. *Stráne pod Tatrami, Jastrabie pri Michalovciach, Belá nad Cirochou*.

15. V geografických názvoch, v ktorých druhové označenie geografického objektu nie je súčasťou názvu, sa druh objektu upraví do podoby s malým začiatočným písmenom, napr. *horáreň Kačín, dolina Nefcerka, sedlo Čertovica*.

16. V geografických názvoch s nezhodným prívlastkom v genitíve sa druhové označenie objektu upraví do podoby s veľkým začiatočným písmenom, ak stojí na začiatku názvu, napr. *Jaskyňa slobody, Dolina Zeleného plesa*.

17. V zložených geografických názvoch na vyjadrenie zlučovacieho vzťahu medzi jednotlivými časťami alebo ak ide o bližšie určenie vlastného mena všeobecným menom používa sa spojovník, napr. *Lučensko-košická zníženina, Súľov-Hradná, Hloža-Podhorie, Sliač-kúpele, Bratislava-mesto*. Ak je zo združeného názvu vytvorené zložené prídavné meno, spojovník sa v zložennom prídavnom mene nepíše, napr. *horná Nitra – hornonitriansky – Hornonitrianska kotlina*.“

Hoci sa v texte používa termín geografický názov, tieto zásady sa netýkajú názvov miest, dedín a ich častí, ktoré sú administratívne jednotky, hoci napr. zásada č. 13b či 15 platí aj pre tieto názvy. Uvedené zásady v podstate len bližšie špecifikujú poučky o písaní veľkých písmen v geografických názvoch v PSP (s. 59 – 64, v kapitole 1.3.2. *Názvy objektov vo vesmíre a názvy útvarov na ich povrchu*). Z týchto poučiek vyplýva všeobecné základné pravidlo o písaní veľkých písmen vo viacslovných terénnych názvoch – veľkým písmenom sa píše prvé slovo v názve a vlastné meno, ktoré je súčasťou viacslovného názvu, si ponecháva veľké písmeno na ktoromkoľvek mieste v názve.

Uvedené zásady, poučky a príklady sú pomerne jasné, ale v praxi sa mnohokrát nedajú striktne realizovať. Napríklad zásada, že pomenovania druhov geografických

objektov, ktoré sa nenachádzajú na prvom mieste v názve a nie sú vlastnými menami objektov, od ktorého sú názvy odvodené, sa píše s malým začiatočným písmenom. V prípade, že tieto pomenovania druhov objektov sú vlastnými menami, mali by sa písať s veľkým začiatočným písmenom. Uvedieme príklad predložkového názvu *Na bahnách*. Bez znalosti mimojazykovej situácie je otázne, či možno chápať substantívum *bahno* ako apelatívny výraz, ktorým sa v názve označuje druh geografického objektu, pretože objekt dostal pomenovanie pravdepodobne podľa toho, že sa nachádza na zabahnenej alebo močaristej pôde, čiže na bahnách, a písať ho s malým začiatočným písmenom, alebo či ide o vlastné meno objektu *Bahná*, na ktorom sa pomenovaný objekt nachádza. Ak je objekt v obci pomenovaný vzhľadom na existujúci objekt s názvom *Bahná*, pričom dokonca tento názov už mohol byť odsémantizovaný a dnes už na jeho území nemusí byť bahnitá pôda, mal by sa v názve písať s veľkým začiatočným písmenom *Na Bahnách*.

Pri niektorých názvoch nie je isté, či ide o rodinné meno alebo apelatívum. Napríklad v Liptovských Sliačoch RK (časť Nižný Sliač) názov voľakedajšieho poľa, ktorý sme upravili do spisovnej podoby *Za bačami* (dnes je už pole zastavané) má nárečovú podobu predložkového názvu s dynamickým významom v akuzatíve¹⁹ *Za bačou*²⁰, ale nie je jasné, či ide o apelatívum *bača* (pl. *bačovia*) alebo ide o nárečovú podobu *Bačovia* rodinného mena *Bačovci* (v týchto prípadoch ide o pluráliá tantum), takže názov poľa by potom mal mať podobu predložkového názvu s dynamickým významom v akuzatíve *Za Bačov*, so statickým významom *Za Bačami*, resp. spisovnú, štandardizovanú podobu *Za Bačovcami*. V Turíku RK je zase názov poľa a lúky *U Bačov* pravdepodobne podľa nárečovej podoby *Bačovia* rodinného mena *Bačovci*, ale tiež nemožno vylúčiť možnosť, že išlo aj o apelatívum *bača* a nemalo by sa rovnako písať aj v názve s malým začiatočným písmenom. Pri niektorých priezviskách typu *Bača* a rodinných menách (*Bačovci*, nár. *Bačovia*), ktoré sa utvorili zo sémanticky priehľadných apelatív, nie je jednoduché po takmer polstoročí zistiť, či názov objektu bol pomenovaný vzhľadom na obydlie baču, ktorý mohol mať hocikaké iné priezvisko, alebo išlo o obydlie rodiny *Bačovcov* alebo dokonca *Bačovci* (nár. *Bačovia*) mohlo byť aj živé rodinné meno podľa živého osobného mena otca či syna, ktoré obsahuje funkčný člen *Bača* – individuálnu charakteristiku motivovanú zamestnaním.

Problematika písania veľkých písmen v terénnych, najmä v chotárných názvoch, nie je nová. Na tenkú hranicu medzi apelatívnou a propriálnou lexikou predovšetkým v chotárných názvoch a nedostatočnosť pravopisných pravidiel vychádzajúcich len

¹⁹ Tieto názvy sa štandardizovali do podoby so statickým významom a tak sa upravujú aj pri lexiografickom spracovaní slovenských terénnych názvov (bližšie Majtán, 1971, 1974, Valentová, 2018, s. 87 – 88). Podoby s dynamickým významom sú len komunikačné varianty základnej podoby názvu.

²⁰ Z výskumov V. Uhlára z r. 1974, resp. názov môže byť z jeho starších terénnych výskumov. Už v tom čase bola na poli zástavba rodinných domov.

z lingvistických pravidiel bez ohľadu na onomastický status, t. j. na špecifické znaky, ktoré pri tomto type proprií sú skôr na úrovni funkcie a na lexikálnej a sémantickej rovine, poukazoval napríklad už M. Majtán (1970, 145 – 146): „Vzhľadom na to, že chotárne názvy nemajú svoje špecifické morfológické znaky, svoje formanty, nedá sa vždy v konkrétnom prípade postihnúť, či ide o apelatívum alebo o proprium. Ak počujeme vetu *Kosili obecnú lúku za dedinou*, nevieme, či je to čisto apelatívna veta, t. j. že sa vo vete neuvádza jej názov, alebo či je tam chotárny názov *Obecná lúka*, t. j. že lúka, ktorú kosili, sa volá *Obecná lúka*, alebo či sa časť chotára, na ktorej je skosená obecná lúka, nazýva *Za dedinou*. Ani pravopisné pravidlá, ktoré vychádzajú iba z jazykovedných kritérií, nie sú vždy dôsledné a presné. Názov pasienkov pod vrchom *Veľká Javorina* sa píše jednoznačne *Pod Javorinou* s veľkým *J*, ale *Pod vinicami*, aj keď *Vinice* môže byť názov dnes zalesneného kopca, alebo *Pod smrečinou*, keď *Smrečina* je názov časti lesa, v ktorej dnes prevláda listnatý porast na mieste niekdajšieho smrekového porastu (= smrečina), s malými písmenami *v* a *s*, a to iba preto, že proprium *Javorina* ako názov pohoria a názov vrchu (*Veľká Javorina*) je všeobecne známe a proprium *Smrečina* ako názov časti lesa (chotárny názov) má svoj akčný rádius, čiže rádius známosti oveľa menší.“ Podľa V. Blnára (1999, s. 56) vo všeobecnosti pri písaní začiatočného písmena vlastných mien vo vetnej súvislosti ide o pomenúvanie neuzavretých radov druhových jednotlivín i samotných druhov onymických objektov, jednak o ustavične prebiehajúce procesy onymizácie a apelativizácie a v neposlednej miere o stále diskutovanú otázku hraníc, prípadne prechodných vrstiev medzi apelatívami a vlastnými menami.

Ak označenie druhu objektu, ktoré nestojí na začiatku názvu, napr. *Veľké pole*, nepomenúva už reálne druh objektu, t. j. napr. z poľa sa už stala lúka, ale názov sa naďalej používa, mal by sa tento druh objektu v názve písať s veľkým začiatočným písmenom (*Veľké Pole*). Pri názvoch miest a obcí, v ktorých sa píšu všetky plnovýznamové slová v názve s veľkým začiatočným písmenom, sa predpokladá, že označenia druhu objektu v takýchto názvoch často strácajú pôvodný význam, napr. *ves* už nie je dedina, *hôrka* nie je malá hora, *potok* (obec *Studený Potok*) nie je vodný tok. Podľa tohto kritéria sa píšu s veľkými začiatočnými písmenami v obidvoch slovách okrem spomínaných názvov štátov, krajín, hradov, zámkov aj názvy majerov, osád, samôt a pod., napr. *Starý Prievoz* (majer, osada, samota v Topoľníkoch DS, starší názov *Stredný prievoz*), *Výšný Močiar* (majer, osada, samota v Točnici LC). Keďže druhy objektov, ktoré pomenúvajú chotárne názvy, sa zvyknú často meniť, pravopis veľkých písmen v nich by bol premenlivý, preto sa takáto zásada nedá pri nich uplatňovať. Niektoré objekty majú viac druhov využitia, napríklad lúky niekedy zvykli byť a v niektorých prípadoch stále ešte sú zároveň aj pasienkami.

Podľa I. Horňanského (1991, s. 54) je logicky ťažko zdôvodniteľné písanie viacslovných názvov obcí a častí obcí všetkými veľkými začiatočnými písmenami,

napr. *Studený Potok, Teplý Vrch, Štrbské Pleso, Čierna Hora*, ale viacslavného názvu vodného toku, jazera, kopca, samoty, osady a i. iba s jedným veľkým začiatočným písmenom v geografickom názve, napr. *Studený potok, Teplý vrch, Štrbské pleso, Čierna hora*, a preto žiadal zrušiť túto zásadu. Dôvodom, prečo sa písanie veľkých písmen vo všetkých plnovýznamových slovách nezaviedlo v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 aj pre terénne názvy, bolo to, aby sa odlišil názov sídelného objektu od nesídelného – názov hory *Čierna hora* – názov krajiny *Čierna Hora*, potok *Čierny potok* – obec *Čierny Potok* (tamže, poznámka redakcie za príspevkom I. Horňanského na s. 57 – 58). Lenže, ako sme už spomenuli, aj mnohé sídelné názvy majú rovnaký pravopis veľkých písmen ako terénne názvy. Pravopisom veľkých písmen v ďalších slovách v názve sa odlišujú napr. administratívne samostatné sídelné jednotky od administratívne nesamostatných, ako sme tiež už uviedli. Treba však brať do úvahy fakt, na ktorý upozorňoval I. Horňanský (1991, s. 54), že jednotlivé druhy objektov sa môžu meniť nielen v rámci terénnych názvov, ale aj v rámci kategórie sídelný objekt – nesídelný objekt, resp. administratívne nesamostatný objekt sa môže stať administratívnou jednotkou, o čom však používateľia nemusia byť informovaní dostatočne rýchlo a zreteľne. Podľa M. Majtána (2009, s. 66) treba brať do úvahy aj skutočnosť, že napr. charakter geografického objektu sa zmenil, že sa spoločenskými zásahmi mohol rozčleniť a dnes sa samostatne pomenúvajú jeho časti (nielen *Predný Choč*, ale aj *Dolné záhrady, Staré vinice*, pričom druhé slová v názve nemusia byť apelatívami), že sa názvy prenášajú na iné objekty a že tzv. relačné, predložkové názvy sa tvoria použitím názvu susedného objektu a vyjadrením relačného vzťahu k nemu – *Za Starými vinicami* či *Za starými vinicami*.

Ako sa uvádza v zásade 13b, ak ďalšie slová v terénnom názve nie sú odvodené od názvu geografického objektu, upravujú sa do podoby s malým začiatočným písmenom, napr. *Za záhradami, Pod smrečinou, Pri hruške, Po cestu, Nad potokom, Za panskými stodolami*. Existuje však veľa podobných názvov aj s inými štruktúrnymi typmi, pri ktorých sa dnes už nedá overiť, či je alebo bol v obci objekt s takýmto názvom.

V obci Sol' VT je napríklad štandardizovaný názov lúky a pasienka *Na bahniškách*, ale v KTN je doklad na pole a lúky *Bahniská* (nár. *Bahňiska*²¹) v tej istej obci. Je teda viac ako pravdepodobné, že lúka a pasienok *Na bahniškách* sú alebo boli časťou väčšieho lúčneho objektu s názvom *Bahniská*. K takejto chybe mohlo dôjsť nedostatočným overovaním názvov zo strany ÚGKK, pri ktorom sa nezistilo, že v obci sa nachádza alebo nachádzal aj objekt s názvom *Bahniská*, preto sa nevhodne štandardizoval predložkový názov *Na bahniškách* s malým začiatočným písmenom *b*. Pri neskoršom overovaní názvov pri štandardizácii sa už väčšina z týchto lúk

²¹ Z výskumu M. Blichu z r. 1973 a z výskumu a prác študentov R. Krajčoviča (KTN).

a polí mohla zmeniť na stavebné pozemky a stali sa súčasťou intravilánu obce. Ak by to aj tak bolo, neznamená to, že sa tým zmení pravopis predložkového názvu. M. Majtán (2009, s. 67) tiež podotkol, že táto problematika vystupuje výraznejšie práve pri písaní predložkových názvov nazývajúcich objekt vo vzťahu k inému geografickému objektu nazvanému alebo aj nenazvanému vlastným menom (*Za Vríškom, Za vříškom*). Vo viacslovných predložkových názvoch je ťažké určiť, či pomenovania objektov, vzhľadom na ktoré sú objekty nazvané, fungujú alebo fungovali ako vlastné mená, a preto sa píše rôzne, napr. *Na bretejevskom chotári* (pole, Budimír KE), *Na poliansky hrb* (les, Malá Lodina KE), *Na zakopanej drahe* (lúka, pasienok, Jurské KK), *Pod beladickou cestou* (pole, Beladice, ZM), *Pod brančskými záhradami* (pole, Branč NR), *Pod čankovskými vinicami* (pole, Mýtne Ludany LV), *Pod inianskou horou* (pole, Veľký Ďur LV), *Pod kochanovskou cestou* (pole, Koprivnica BJ), ale *Na Senecký les* (pole, Veľký Biel SC), *Pod Dačovskými vinicami* (pole, Nenince VK), *Pod Mancickým cintorínom* (pole, Veľké Ripňany TO). Ak je adjektívum v názve odvodené od osobného mena, zväčša ide o priezvisko súčasného alebo predchádzajúceho majiteľa, píše sa s veľkým začiatočným písmenom. V prípade, že je adjektívum odvodené od názvu obce, vzhľadom na ktorú je objekt pomenovaný, píše sa s malým začiatočným písmenom. Lenže ako majú bežní používatelia vedieť, či aj tieto názvy nefungujú ako samostatné vlastné mená, napr. *Beladická cesta, Brančské záhrady* a pod. Bez poznania konkrétnej mimojazykovej situácie alebo onymickej motivácie, resp. štandardizovanej podoby nie je možné uvedené zásady v bode 13 pri písaní veľkých písmen v názvoch uplatniť a vedieť napísať tieto typy názvov správne. Bežný používateľ jazyka nemôže vedieť, hlavne ak nie je z danej lokality, že napr. *Dačovské vinice* sú azda tak pomenované podľa osobného mena, resp. mena rodiny, nie podľa názvu obce *Dačov Lom*, preto treba napísať tento názov s veľkým začiatočným písmenom aj v predložkovom názve. Ani štandardizované podoby nemusia byť správne. Hoci neexistuje napr. štandardizovaný názov *Inianska hora* (ktorá azda patrila susednej obci Iňa), neznamená to, že nie je alebo nebol takýto objekt a jeho názov nebol funkčný a nefungoval ako vlastné meno. Aj neštandardizované názvy sú vlastnými menami a mali by sa písať s veľkým začiatočným písmenom. Či takýto názov funguje ako vlastné meno, t. j. či spĺňa onymické funkcie a je ustálený a prijatý aspoň užším spoločenským úzom (Blanár, 1996, s. 44), by bolo potrebné overiť heuristickým výskumom v danej lokalite, čo pri takom množstve názvov nie je v personálnych a finančných možnostiach JÚLŠ a ani ÚGKK. Keďže však poľnohospodársky využívané objekty najrýchlejšie z objektov pomenovaných toponymami podliehajú zmenám, a nie je možné permanentne sledovať aktuálny status najmä objektov pomenovaných chotárnymi názvami, dochádza aj pri štandardizácii terénnych názvov k chybám. Pri niektorých štandardizovaných názvoch sa azda preto na internetovej stránke ÚGKK (*Mapový klient ZBGIS*)^[1] uvádza v zátvorke aj variantná

podoba s veľkým písmenom, napr. názov vinice v Dvorníkoch HC *Od bojničianskeho chotára (Od Bojničianskeho chotára)*.

Problém s písaním veľkých písmen je aj vo viacslovných názvoch so zhodou, ak majú dva zhodné prívlastky, napr. v názvoch tatranských vrchov *Veľká Vidlová veža, Predná Javorová veža, Veľká Snehová veža*, v ktorých by sa vzhľadom na veľké začiatkové písmeno v druhom prívlastku očakávalo, že *Vidlová veža, Javorová veža, Snehová veža* sú vlastné mená samostatných objektov, vrchov. Samostatné objekty s takýmito názvami vo Vysokých Tatrách nie sú, preto by ich bolo vhodné reštandardizovať s malým začiatkovým písmenom v týchto prívlastkoch. Tento problém sa netýka len terénnych názvov, ale aj chrématoným. Ani pri známom vlastnom mene bežní používatelia nemusia vedieť, či ďalšie slová v názve sú alebo boli v minulosti samostatným názvom, napr. *Organizácia Spojených národov/Organizácia spojených národov*. Niektoré prípady, kde dochádza v dôsledku tohto pravidla ku kolísaniu v písaní veľkých písmen na začiatku ďalších slov vo vlastnom mene, uviedol L. Dvonč (1995, s. 159 – 160), napr. v názvoch novín a časopisov (*Čas > Nový Čas/Nový čas*).

Uplatňovanie súčasného pravopisného princípu spôsobuje, že existujú terénne názvy s veľkým i malým začiatkovým písmenom v tom istom slove označujúcom zväčša druh objektu, ktoré je na ďalšom mieste v názve, napr. *Malá Kopa – Veľká kopa*, ale aj v rovnakých názvoch z rôznych obcí, príp. častí tej istej obce, napr. *Na bahniach i Na Bahniach, Pred bahnom i Pred Bahnom*. Pre používateľov jazyka takýto pravopis môže byť mätúci a zneisťujúci.

Nie všetky substantíva v uvedených predložkových názvoch sú apelatívne označenia druhu geografického objektu, pretože s malým začiatkovým písmenom sa majú písať len vtedy, ak nepredstavujú samostatný názov geografického objektu, ale pritom by podľa predošlej zásady v bode 13b mali označovať druh objektu (les, hora, lúka, záhrada a pod.). Aj keby sme prijali, že napr. *smrečina* označuje druh smrekového lesa a *bahno* je druh poľa, lúky či močiaru s močaristou pôdou, len ťažko by sa ako druh objektu dala chápať *hruška*. Napriek tomu sa substantíva označujúce druhy najčastejšie stromov napríklad v predložkových názvoch typu *Pri hruške, Pri jedli, Nad lipou* píšu s malým začiatkovým písmenom, pretože sa predpokladá, že skutočne tam tieto stromy v teréne existujú alebo existovali, pričom to nie sú ich vlastné mena (fytonymá) typu *Lipa Kráľova Mateja* (Bojnica PD) a objekt sa pomenoval vzhľadom na polohu k nim. Na druhej strane substantíva v názvoch, ktoré sa v žiadnom prípade nedajú chápať ako druhy objektov a je nepravdepodobné, že by sa skutočne v teréne nachádzali, napr. *lopata, košela, hlava* v názvoch *Malá Hlava, Predná Košela, Nad Lopatou* v okrese Považská Bystrica, sa v pomenovacom procese použili ako metaforické názvy objektov, preto sa automaticky štandardizujú s veľkým začiatkovým písmenom, hoci objekty s názvami *Hlava, Košela, Lopata* sa v daných lokalitách nevyskytujú.

V PSP sa neuvádzajú podrobnejšie zásady písania veľkých písmen v terénnych názvoch, ktoré by boli vhodné aj pre školskú prax, iba sa vymenúvajú na rôznych miestach jednotlivé druhy objektov s príkladmi ich názvov, na základe ktorých možno analogicky pochopiť písanie veľkých písmen vo vlastných menách. Napriek tomu, že väčšina príkladov je jasná a zrozumiteľná, možno medzi nimi nájsť napr. názvy *Kamenné mlieko*, *Sovie oči*, *Čertova pec* (PSP, s. 61). Evidentne ide o metaforické názvy ako *Malá Hlava*, *Predná Košela*, *Nad Lopatou*, keďže v teréne sa určite veci či objekty *mlieko*, *oči* či *pec* nenachádzajú, ale napriek tomu sa píšu s malým začiatočným písmenom. V týchto prípadoch sa pravdepodobne celé slovné spojenie chápe ako metaforický názov, hoci názvy typu *Kamenné mlieko*, *Malá Hlava* by bez poznania onymickej motivácie mohli byť diskutabilné. Napríklad aj názov umelého vodného toku, kanála v Petrovciach nad Laborcom *MI Stará Duša*, ktorý sa uvádza aj ako príklad v *Smernici na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1*^[2] (s. 23, čl. 5, bod 2a), by bežný používateľ mohol chápať ako metaforický názov vcelku, nemusí vedieť, že existuje v okrese Michalovce aj samostatný vodný tok *Duša*, či aj názov ďalšieho vodného toku *Dolná Duša* (starší názov bol *Duša*).

M. Majtán tiež poukazoval (2009, s. 64 – 65) nielen na slová nachádzajúce sa na ďalších miestach vo viacslovných geografických názvoch, ktoré neoznačujú druh objektu pomenovaný názvom, ale aj na tie, ktoré už zo slovnej zásoby ustúpili alebo ktoré stratili svoj pôvodný význam, resp. majú len krajoú alebo úzku nárečovú platnosť, napr. názov *Červený kameň* ako názov vrchu neobsahuje slovo, ktorým sa ako apelatívom označujú vrchy; v obci Teplý Vrch vybudovali vodnú nádrž, ktorú pomenovali *Teplý vrch* podľa názvu obce. I. Horňanský (1991, s. 54) upozorňoval pri tomto type názvov na časovú postupnosť pomenovacieho procesu objektov v súvislosti s písaním veľkých písmen, napr. 1. *Teplý vrch* (kopec), 2. *Teplý Vrch* (obec), 3. vodná nádrž *Teplý Vrch*, ak názov vznikol prenesením z názvu obce, ale *Teplý vrch*, ak názov nádrže vznikol prenesením z názvu kopca. „Ak je z časového hľadiska primárny názov obce, napr. *Liptovská Osada*, pri prenesení názvu na budovanú vodnú nádrž a pod. nový geografický objekt bude mať iba podobu *Liptovská Osada*“ (tamže). Pri transonymizácii názvu medzi kategóriami sídelných a nesídelných objektov preto vzniká nejednotnosť a rozkolísanosť v písaní veľkých písmen nielen kvôli tomu, že druh objektu v transonymizovanom názve nezodpovedá reálnemu druhu pomenovaného objektu, ale nemusí byť jasný ani druh motivujúceho objektu. Pritom vlastne pôvodná motivácia vzniku názvu, resp. vo všeobecnosti vlastných mien (onymická motivácia) je z hľadiska ich používania zväčša irelevantná. Bez jej znalosti však bežný používateľ nevie správne napísať veľké písmeno ani v tomto type viacslovných geografických názvov.

Na ďalších miestach v názve sa nachádzajú aj slová, ktoré nie sú samostatným vlastným menom, nie sú ani označením druhu objektu, ale ide o archaické, historické

slová, ktoré už dnešní používatelia jazyka nepoznajú, alebo nárečové slová, ktoré majú len určitý rádius používateľov, napr. *Babušovská kvarta* (chotárny názov, pravdepodobne názov poľa v Štiavniku BY). Geneticky latinské substantívum *kvarta* bolo starou plošnou mierou a malo v staršej slovenskej lexike a v nárečiach význam „štvrtina usadlosti, sedenia“, „druh poddanskej naturálnej dane, štvrtina z dežmy odvádzaná cirkevnej vrchnosti“ (HSSJ, 1, s. 27; SSN, 1, s. 921). Keďže málokto tento výraz už dnes pozná, bežní používatelia nevedia odhadnúť, či je slovo *kvarta* apelatívum alebo proprium a s akým začiatočným písmenom ho majú napísať, ak sa nenachádza na začiatku terénneho názvu.

Podľa I. Hornánskeho (1991, s. 54) by sa mali v názvoch ako *Veľký Príslop* (vrch), *Veľký Polom* (vrch), *Malý Polom* (vrch), *Malá Kopa* (vrch) slová *príslop*, *polom*, *kopa* písať s malým začiatočným písmenom, lebo sú to apelatíva. L. Dvonč (1993, s. 291) s týmto odporúčaním nesúhlasil s vysvetlením, že nie je dôležité, či slová *príslop* (plytké vysokohorské sedlo), *polom* (lesný porast polámaný prírodnými živlami) alebo *kopa* sú apelatíva, ale to, či sa takéto slová používajú ako vlastné mená na označenie niektorých jedinečných skutočností a potom takéto vlastné mená vchádzajú do iných viacslovných názvov ako ich súčasť, napr. ak existuje názov *Príslop*, ten sa môže stať súčasťou iného zemepisného názvu, napr. názvu s prívlastkom *veľký*, teda názvu *Veľký Príslop*. Lenže takto by sa to dalo chápať len v prípade, keby napr. pri vrchu *Veľký Príslop* bol ďalší objekt s názvom *Príslop*. Vrch *Veľký Príslop* sa nachádza v pohorí Kysucké Beskydy a vedľa neho sa nachádza výšková kóta *Malý Príslop*, v Dolnej Lehote BR sú objekty *Príslop*, *Veľký Príslop*, *Príslopy*, vedľa vrchu *Malá Kopa* vo Vysokých Tatrách je vrch *Veľká Kopa*, ale v Moravsko-sliezskych Beskydách sú vrchy *Veľký Polom*, *Malý Polom* a pod. Pravdepodobne v lokalitách, kde tieto apelatíva nemali oporu v inom názve, štandardizovali sa s malým začiatočným písmenom, napr. výšková kóta *Malá kopa* (Vrútky MT).

V jazykovej praxi sa zvykne prejavovať tendencia písať vo viacslovných názvoch aj známych objektov s veľkým začiatočným písmenom apelatívne členy, ktoré nestoja na začiatku názvu, sú to druhové pomenovania, ale buď stratili svoju sémantickú priezračnosť, ustúpili zo slovnej zásoby, alebo sú na jej okraji, príp. majú len regionálny nárečový charakter, alebo sa ako apelatíva už v súčasnej slovenčine nevyskytujú. Slová ako *príslop*, *polom*, ale napr. aj slovo *debra* (úžľabina, roklina, výmol) už v súčasných slovníkoch slovenského jazyka nenájdeme, ale vyskytujú sa ako apelatíva v slovenských nárečiach, napr. z východného Slovenska sú doklady na apelatíva *debra*, *deber*, *diber*, *debrica*, *debrička* (Majtán, 1996, s. 34). Vo viacslovných terénnych názvoch, ak nestoja na začiatku názvu alebo netvorí samostatný názov objektu v rámci viacslovného názvu, sa píše s malým začiatočným písmenom, napr. *Hlboká debra* (dolina, les, Adidovce HE), *Medzi debkami* (les, pole, Hažlín BJ), *Rakova debra* (les, Pavlovce VT). Apelatívum *chrib* (vyvýšenina v teréne, pa-

horok) zo slovenskej lexiky dávno vypadlo. Ide o praslovanský dialektizmus a na Slovensku sa vyskytuje už len v terénnych názvoch a tiež sa píše s malým začiatočným písmenom, napr. *Kubánovie chríb* (pole, Selec TN), *Kamenný chríb* (pole, Moravské Lieskové TN), *Lúčny chríb* (vrch, Liptovská Štiavnica RK). Pritom predovšetkým niektoré oronymá majú apelatívny pôvod, pričom sémantiku pôvodných apelatív si už neuvedomujeme, pretože vypadli z našej slovnej zásoby, ale na rozdiel od slov ako *debra*, *chríb* a i. sa píše aj vo viacslovných názvoch s veľkým písmenom, napr. *Malá Magura* (hrebeň, Prievidza PD), *Spišská Magura* (pohorie), ale aj v chotárnych názvoch, napr. *Kurčínska Magura* (les, Orlov SL), hoci nie sú pomenované vzhľadom na samostatný objekt *Magura* v ich okolí, s ktorým by súviseli, aj keď v iných oblastiach existujú objekty s názvom *Magura* (napr. les, Nižný Slavkov SB; výšková kóta, Donovaly BB; hrebeň, Medzilaborce ML). Rovnako však existujú aj jednoslovné chotárne názvy *Debra* (vodný tok, pole, Hažlín BJ) či *Chrib* (les, Púchov, Krásno PE). Pritom slovo *magura* by malo byť takisto druhové označenie. Z rumunčiny sa na naše územie dostalo počas valašskej kolonizácie a má význam „vrch, kopec“ (HSSJ, 2, s. 245). Pre bežného používateľa sú dnes slová *debra*, *chríb*, *magura* všetky rovnako sémanticky nepriehľadné a nie je dôvod niektoré z nich písať s malým a iné s veľkým začiatočným písmenom vo viacslovných terénnych názvoch, ak netvoría samostatné vlastné meno v rámci daného názvu alebo nestoja na začiatku názvu.

Zložené apelatívum *rudohorie* je síce významovo priezračnejšie, ale v slovníkoch sa nenachádza ako apelatívum a v povedomí používateľov ani nie je zafixované ako druhové označenie geografického objektu. V terénnych názvoch sa vyskytuje len v názve známeho pohoria (geomorfologickej oblasti) *Slovenské rudohorie*. So správnym písaním tohto názvu nemajú problém len bežní používatelia, ale aj jazykovedci, dokonca aj odborníci na onomastiku.²² V Slovenskom národnom korpuse^[4] je 198 výskytov *Slovenské rudohorie* a 37 výskytov *Slovenské Rudohorie*.

L. Dvonč (1976, s. 71) poukázal na sporný prípad pri písaní veľkých písmen vo viacslovných názvoch v štruktúrnom type, ktorý sa tvoril z adjektív elipsou určovaného substantíva, napr. názov rieky *Malá Bystrá*, v ktorom síce adjektívum *bystrá* nie je vlastné meno vnútri viacslovného názvu, ale píše sa s veľkým začiatočným písmenom. V terénnych názvoch často dochádza k elidovaniu určovaného substantíva, najčastejšie ide o označenie druhu objektu, k proprializácii úplne alebo prechodne substantivizovaného adjektíva, preto sa píše s veľkým začiatočným písmenom,

²² Aj S. Ondrejovič (2019, s. 209) v medailóne v časopise *Slovenská reč* napísal: „... Ján Sabol uzrel svetlo sveta v dedinke Sokol', učupenej v Košickej kotline na východných svahoch Slovenského Rudohoria, pričom možno práve ony (tie rudonosné svahy) v ňom prebudili túžbu po onom (rudo)hľadačstve.“ G. Rožai (2017, s. 16) tiež napísal tento názov s veľkým začiatočným písmenom v druhej časti názvu: „Obce Rejdová a Výšná Slaná sa rozprestierajú v severovýchodnej časti Stolických vrchov Slovenského Rudohoria, v blízkosti prameňa rieky Slaná.“

napr. *Bystré, Kanská, Valašská*. V typoch názvov *Malá Bystrá, Považské Dlhé* je prvý člen adjektívum a zachováva si funkciu prívlastku a druhý člen sa chápe ako substantívum (adjektíválium).

Takéto typy sa vyskytujú aj v rámci viacslvných predložkových názvov a keďže vznikli elidovaním určovaného člena (najčastejšie druhu objektu), mali by sa tiež písať s veľkým začiatočným písmenom. Pri štandardizácii sa však nie vždy táto zásada uvedomuje a dodržiava, napr. *Medzi Bystrými* (pole, Snina SE), *Medzi Zamrzým* (les, Ružomberok RK), *Na Barónskom* (pole, Sliepkovce MI), *Na Birošskej* (pole, Dubnica nad Váhom IL), *Pod Brezovým* (lúka, pasienok, Stakčín SV), *Pod Drobným* (pole, Lúčka RV), ale *Na lužianskom* (pole, Veľké Ripňany TO), *Medzi árendovanými* (pole, Lehnice DS), *Medzi kračianskym* (pole, Ráztoka BR), *Pod družstevným* (pole, Smolenice TT), *Červené od rakovického* (pole, Veselé PN). Pravdepodobne sa tiež prihliada aj na to, či pôvodne išlo o vlastné meno, resp. ak názov nebol štandardizovaný, s malým začiatočným písmenom sa píše aj substantivizované adjektívum po elidovaní určovaného substantíva, napr. *Medzi aréndonými poliami* > *Medzi árendovanými*. Nemožno však vylúčiť, že pôvodne išlo o vlastné mená objektov *Lužianske, Družstevné, Árendované*, možno fungovali ešte aj s určenými členmi, ale dnes pri štandardizovaní alebo koncipovaní slovníkových hesiel je to náročné, v mnohých prípadoch už nemožné overiť. Na druhej strane napr. štandardizovaný názov poľa *Od kočínskeho* (Lančár PN) je s malým začiatočným písmenom, hoci toto pole je pomenované podľa polohy od objektu (vodného toku) so štandardizovaným názvom *Kočínsky potok*. Vždy sa píše s malým začiatočným písmenom, ak je objekt pomenovaný vzhľadom na susedný chotár, napr. pole v Dolnom Lopašove PN *Trstina od dubovianskeho* (chotára) – názov podľa polohy od obce Dubovany, resp. od dubovianskeho chotára.

Nie je jednotné ani písanie adjektíva *svätý* vo viacslvných terénnych názvoch. Na začiatku názvu sa logicky píše s veľkým písmenom: *Svätý duch* (les, Buková TT), *Svätý vrch* (horárň, les, vrch, Borinka MA), *Svätá Anna* (pole, Kluknava GL), *Svätá zem* (les, Zákamenné NO). Na ostatných miestach v štandardizovaných názvoch sa píše s malým začiatočným písmenom alebo so skratkou: *Nad svätým Jánom* (les, lúka, pasienok, Horné Srnie TN), *Vinohrady pod sv. Vítom* (vinica, Radošovce SI). S veľkým písmenom sa píše vtedy, ak ide o názov iného objektu, napr. štandardizovaný názov *Pri Sv. Vítovi* (výšková kóta, Radošovce SI) sa nachádza pri *Kaplnke svätého Víta*. Rovnako sa píše v patrocíniách, t. j. v názvoch náboženských objektov (kostoly, dómy, katedrály, kaplnky), ktoré obsahujú hagianymum, t. j. meno svätého, ktorému je objekt zasvätený, napr. *Kaplnka svätého Františka* (Skalica SI), *Kaplnka svätého Juraja* (Nitrianska Blatnica TO), pretože aj v menách svätých sa toto adjektívum píše s malým začiatočným písmenom, ale ak je objekt zasvätený tajomstvu viery, písanie slova *svätý* je s veľkým písmenom podobne ako v ná-

boženských textoch, napr. *Kaplnka Svätej Trojice* (Spišská Nová Ves SN), ale aj s malým začiatočným písmenom, napr. *Kaplnka svätej vody* (Bíňa NZ) (porov. PSP, s. 63).

Terénne názvy, ktoré obsahujú toto adjektívum, majú rôzne iné motivácie, preto je kolísavé aj písanie začiatočného písmena v ňom. Napr. terénne názvy *Svätá Anna* (pole, Šrobárová KN; lúka, Liptovská Teplá RK; štôlna, Ružomberok RK; vrch, Dobrá Niva ZV), najmä predložkové typy názvov ako *Nivky pri Svätej Anne* (pole, Koválov SE), *Pod Svätou Annou* (pole, Studenec LE), *Pri Svätej Anne* (pole, Rybník LV), *Pri Svätej Anne* (vinica, Zlaté Moravce ZM), *Rovňa pod Svätou Annou* (pole, Stará Ľubovňa SL) sa zväčša nachádzajú v blízkosti sochy zobrazujúcej svätú Annu alebo kaplnky, kostola, ktoré sú zasvätené svätej Anne. V Kluknave GL lúku a les údajne pomenovali podľa toho, že grófka Anna, ktorá dala postaviť kostol, dala doň obraz svätej Anny. Pole so štandardizovaným názvom *Nivky pri svätej Anne* má aj neštandardizované variantné názvy *Nivky u Svätej Anny*, *Nadávký u Svätej Anny*. Pole v Starej Ľubovni SL má variantné názvy *Rovina pod Svätou Annou*, *Rovňa pod Svätou Anou* a pravdepodobne iné pole v tejto obci má variantné názvy *Nad Annou*, *Nad Svätou Annou*. Štandardizovaný názov *Dolina Liptovskej Anny* v Liptovskej Anne LM má variantné názvy *Údolie Svätej Anny*, *Údolie Svätany* (*Svätá Anna* je starší názov obce Liptovská Anna) (Valentová, 2018, s. 159 – 160).

Podľa odporúčania M. Majtána sa v lexikografickom spracovaní lexiky slovenských terénnych názvov adjektívum *svätý* píše v názvoch jednotne s veľkým začiatočným písmenom, a to aj v prípade, že sa nenachádza na začiatku názvu. Používateľ totiž nemusí poznať motiváciu pomenovania najmä predložkových názvov, keď je objekt často pomenovaný vzhľadom na iný objekt s názvom napr. *Svätá Anna*, či už ide o názov iného geografického objektu alebo názov sochy, obrazu, nejde o zasvätenie konkrétnemu svätému, čiže o hagianym ako také. Ak je objekt pomenovaný podľa skráteneho názvu kaplnky či kostola, ktorý pozostáva len z mena svätého, píše sa adjektívum *svätý* nejednotne s malým i s veľkým začiatočným písmenom. Azda preto M. Majtán pokladal písanie tohto adjektíva s veľkým začiatočným písmenom za menšiu chybu napriek tomu, že v štandardizovaných terénnych názvoch, aj keď ojedinelých, sa adjektívum *svätý*, ak nestojí na začiatku názvu, píše zväčša s malým začiatočným písmenom, ako napr. uvedený názov *Nivky pri svätej Anne*. Aj v PSP (s. 60) sa uvádza názov priesmyku *Veľký svätý Bernard*, čo je štandardizované exonymum francúzskeho názvu *Col du Grand Saint-Bernard*, pritom napr. V. Blanár (2005, s. 44) ho uviedol ako *Veľký Svätý Bernard*. Bežný používateľ však motiváciu nemusí poznať, a preto napísanie takýchto názvov bez overenia v PSP alebo v zoznamoch štandardizovaných názvov nemusí napísať správne. Možno práve preto by bolo vhodné zosúladiť pravopis veľkých písmen v rámci ojkónym, t. j. nielen v názvoch miest, dedín a ich administratívne samostatných či nesamostatných častí, ale

aj v iných druhoch vrátane názvov náboženských objektov (dómov, kostolov, kaplniek a pod.) písať všetky plnovýznamové slová v názve s veľkým začiatočným písmenom. Potom by sa aj hagianymá v týchto názvoch písali s veľkým začiatočným písmenom na hociktorom mieste vo viacslovných názvoch (*Dóm Svätého Martina, Kaplnka Svätého Juraja*). To, že sa označenie druhu náboženského objektu (katedrála, dóm, kostol, kaplnka) píše s veľkým začiatočným písmenom, pokladáme za samozrejmosť, pretože ide o pomenovanie jedinečného objektu – budovy, nie svätého či tajomstva viery. *Dóm svätého Martina* je názov jedinečnej budovy, ide o proprium. Onymický objekt, onymický motív a jazykové stvárnenie tvoria neoddeliteľný celok.

Rovnaké zásady písania veľkých písmen ako v terénnych názvoch majú aj choronymá, ale aj v nich je písanie veľkých písmen nejednotné, napríklad *Dolné Račúsko, Horná Lužica*, ale pritom *horná Nitra*. Podľa týchto pravidiel sa píšu aj historické alebo obrazné názvy krajín, miest, dedín, ich častí, napr. *Dolná zem*,²³ *Svätá zem* (Palestína), *Večné mesto* (Rím) (PSP, s. 54). V názve *horná Nitra* sa píše malé *h*, pretože to nie je administratívne samostatný celok, ale na druhej strane samostatné administratívne celky netvoria ani objekty s jednoslovnými názvami ako *Kysuce, Orava, Horniaky, Dolniaky* (južné kraje Slovenska alebo Uhorska), *Horehronie* alebo názvy *Západ* (západné štáty), *Východ* (východné štáty), alebo pomenovania *Horná zem, Dolná zem* v rámci bývalého Uhorska, ale napriek tomu sa píšu s veľkým začiatočným písmenom (bližšie Valentová, 2014).

Vo všeobecnosti neštandardizované, živé, neúradné názvy sú rovnako vlastné mená sídelných či nesídelných objektov ako ich oficiálne štandardizované názvy, rozdiel je len v sférach ich používania, preto nie je dôvod, aby mali iné pravopisné pravidlá pri písaní veľkých písmen. V podstate sa toto pravidlo dodržiava, ale s výnimkou obrazných, metaforických názvov typu *Večné mesto* (Rím). Pri názvoch miest a obcí sú neoficiálne, živé názvy zriedkavejšie, zväčša ide o tzv. prezývkové názvy typu *Oslany – Somárovce*, resp. rôzne neutrálne skrátené hovorové či nárečové podoby, ktoré sa používajú ako komunikačné varianty (*Diviacka Nová Ves – Novovesja, Banská Bystrica – Bystrica, Diviaky nad Nitricou – Diviaky*). Pri terénnych názvoch však okrem živých alebo prezývkových názvov typu *Nitrianska kotlina – Psie strany* existuje veľké množstvo názvov, ktoré môžu mať aj správnu spisovnú podobu, ale keďže ešte neprešli procesom štandardizácie, pokladajú sa rovnako za neoficiálne, resp. živé názvy, aj keď nemajú príznak expresívnosti. V prípade, že by sa zaviedlo písanie veľkých začiatočných písmen vo všetkých plnovýznamových

---

²³ Pod pojmom *Dolná zem* sa rozumie v širšom zmysle slova rozsiahle územia uhorských stolíc (po r. 1848 žúp) južne od hraníc dnešného Slovenska, v užšom zmysle slova územia na juh od pomyslenej čiary Budapešť – Miškovec (maď. *Miskolc*) – Nové Mesto pod Šiatrom (maď. *Sátoraljaújhely*) (Kmet', 2010, s. 12).

slovách aj v choronymách, potom by sa zmenil pravopis aj v administratívne nesamostatných, neúradných a historických názvoch tohto typu na podoby *Horná Zem*, *Dolná Zem*, *Horná Nitra*.

5. NÁVRHY MOŽNÝCH ÚPRAV PÍSANIA VEĽKÝCH PÍSMEN V TOPONYMÁCH

Správne písanie veľkých písmen predovšetkým v chotárnych názvoch, ktorých je veľký počet, majú zväčša len lokálne používanie a mnohé ešte neprešli procesom štandardizácie, je vo väčšine prípadov, ktoré sme uviedli, bez poznania mimojazykovej situácie zložité, a to nielen pri ich štandardizácii, ale pri ich používaní v bežnom písomnom styku. V niektorých prípadoch je nemožné určiť správne písanie veľkých písmen najmä pri lexikografickom spracúvaní terénnych názvov, pretože v slovníku sa uvádzajú aj také názvy, ktorých objekty už zanikli, a preto už nie je možné ani heuristickým terénnym výskumom overiť mimojazykovú situáciu. Tieto názvy však obsahujú vzácnu apelatívnu či propriálnu lexiku, ktorú je nutné zachovať, pretože poskytuje dôležitý materiál pre ďalší lingvistický výskum predovšetkým v oblasti vývinu slovenčiny, onomastiky a dialektológie, ale aj pre iné vedné disciplíny. Jedným z riešení by bolo pri ďalšej aktualizácii pravidiel slovenského pravopisu zaviesť v pravopise viacslovných terénnych názvov a sídelných objektov, ktoré netvoria samostatné administratívne jednotky, rovnaký princíp, ako sa uplatňuje aj pri niektorých typoch sídelných názvov – všetky plnovýznamové slová v názve písať s veľkým začiatočným písmenom. S takýmto riešením vyjadril súhlas aj M. Majtán (2009, s. 68) a odporúčajú ho aj členovia Názvoslovnej komisie ÚGKK. Zjednotením ich písania podľa pravidiel o písaní veľkých písmen v názvoch miest a obcí by sa pravopis značne zjednodušil a uľahčil ako pre bežných používateľov, tak pri štandardizácii geografického názvoslovia.

Aj keď písanie veľkých písmen na začiatku slov vo vlastných menách je vecou konsenzu a veľké písmeno nemusí znamenať propriálnosť, predovšetkým pre bežných používateľov jazyka, ale aj v školskej praxi sú veľké písmená jedným zo znakov, ktoré poukazujú na propriálnosť. Zjednotiť písanie veľkých písmen v geografických názvoch by azda vyriešilo a bežným používateľom jazyka značne uľahčilo uvádzanie veľkých písmen. Tým by sa oslabil kontrastívna funkcia veľkých a malých písmen, ktoré by v prípade autosémantických členov prestali slúžiť ako diferenčiacny prvok na označenie jednotlivých tried toponým. Na druhej strane by napríklad nebolo nutné hľadať v zoznamoch, napr. či ide o administratívne samostatnú alebo nesamostatnú sídelnú jednotku, aby bol názov pravopisne správny, o zľahčení procesu štandardizácie nehovoriac.

Ponúkajú sa teda tri zásadnejšie možnosti úprav pravopisných pravidiel týkajúcich sa písania veľkých písmen vo viacslovných toponymách:

1) Písať všetky plnovýznamové slová s veľkými začiatočnými písmenami nielen v názvoch miest a obcí (napr. *Spišská Nová Ves, Nové Mesto nad Váhom, Dedina Mládeže*) a ich častí ako samostatných administratívnych jednotiek (napr. *Staré Mesto, Karlova Ves, Devínska Nová Ves* v Bratislave; *Bardejovské Kúpele, Dlhá Lúka* v Bardejove)²⁴, ale aj v administratívne nesamostatných častiach sídelných objektov (napr. *Vlčie hrdlo > Vlčie Hrdlo, Jurajov dvor > Jurajov Dvor, Žabí majer > Žabí Majer* v Bratislave; *Za rajom > Za Rajom, Kobylská hora > Kobylská Hora, Vínný vrch > Vínný Vrch* v Bardejove).²⁵

Pravopisná zmena by umožnila v ďalšom aktualizovanom vydaní publikácie Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky²⁶ jednotné písanie veľkých písmen v súpise všetkých názvov sídelných jednotiek, čím by sa odstránili aj vyššie uvedené a prípadne ďalšie chyby, ktoré táto normatívna príručka obsahuje. Išlo by o minimalistickú zmenu, ktorá sa týka časti ojkonom v rámci protikladu administratívnej samostatnosti či nesamostatnosti sídelných objektov z hľadiska štátnej správy. Po tejto zmene by sa názvy častí obcí písali rovnako bez ohľadu na to, či ide o administratívne samostatné alebo nesamostatné jednotky. Zjednodušil by sa aj proces ich štandardizácie.

2) Písať všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom len v určitých druhoch toponým. K druhom, ktoré sú uvedené v prvom bode, by k tejto zásade pribudli:

– administratívne nesamostatné sídelné jednotky ako majere, samoty, osady a pod., ktoré zväčša nie sú súčasťou miest a obcí, ale nachádzajú sa v ich katastrálnych územiach, nie sú ani súčasťou publikácie Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky a ich štandardizácia je v kompetencii ÚGKK (*Adamcov štál > Adamcov Štál, Balážov majer > Balážov Majer, Čelovský dvor > Čelovský Dvor, Malá hôrka > Malá Hôrka, Sadloňov mlyn > Sadloňov Mlyn*);

– anojkonymá (terénne názvy), napr. *Levočské vrchy > Levočské Vrchy, Andalúzske vrchy > Andalúzske Vrchy, Mengusovská dolina > Mengusovská Dolina, Ábelovský potok > Ábelovský Potok, Banský kút > Banský Kút (pole), Rysie brehy > Rysie Brehy (les), Na košiar > Na Košiar (les), Padelky pod hájom > Padelky pod Hájom (les), Pod Bielou horou > Pod Bielou Horou (lúka), Medzi bachtami > Medzi Bachtami (les, pole), Veľká dolnosokolská jaskyňa > Veľká Dolnosokolská Jaskyňa, Veľká hora pri viniciach > Veľká Hora pri Viniciach (pole), Vápencová priepasť > Vápencová Priepasť (jaskyňa, priepasť), Malolúcka cesta > Malolúcka Cesta, Sadrovcová baňa > Sadrovcová Baňa, Tatárska studňa > Tatárska Studňa (pole), Ťažká štrbina > Ťažká Štrbina (priesmyk, sedlo);*

²⁴ Štandardizácia názvov častí miest a obcí je v kompetencii Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. Názvy miest a obcí sú v kompetencii vlády Slovenskej republiky so súhlasom jednotlivých obcí.

²⁵ Aj podľa návrhu M. Majtána (2009, s. 66, 68) by bolo potrebné zosúladiť pravopis veľkých písmen vo viacslovných názvoch sídelných objektov.

²⁶ Táto normatívna príručka znovu vychádza v určitých časových intervaloch.

– kozmonymá, napr. *Mliečna cesta* > *Mliečna Cesta*, *Južná koruna* > *Južná Koruna* (súhvezdie), *Halleyho kométa* > *Halleyho Kométa*, *Humboldtovo more* > *Humboldtovo More*, *Oceán búrok* > *Oceán búrok* > *Oceán Búrok* (útvary na povrchu mimozemských objektov).

V tomto prípade by malo ísť o oveľa väčšiu zmenu pravopisu veľkých písmen, ktorá by značne uľahčila aj proces štandardizácie terénnych názvov, nesamostatných sídelných jednotiek a exonym, ktorých štandardizovanie je v kompetencii ÚGKK, ale aj písanie veľkých písmen bežným používateľom. Táto zmena by si však vyžadovala napríklad vytvorenie nielen nového lexikónu, ale aj nových mapových diel a príručiek so zoznamami štandardizovaných geografických názvov a úpravy názvov v už skoncipovaných heslách digitálneho slovníka Lexika slovenských terénnych názvov [5].

3) Písať všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom vo všetkých druhoch toponým, t. j. aj vrátane choronym a urbanonym (celá kapitola 1.3.2. v PSP, s. 59 – 64). Išlo by však o veľkú pravopisnú zmenu, ktorá by si vyžadovala ďalší výskum a samostatnú štúdiu. Tento návrh však tiež nie je nový. I. Horňanský (1991, s. 56), vychádzajúc z dlhoročnej štandardizačnej praxe, navrhol prijať zásadu jednotného písania veľkých začiatočných písmen všetkých plnovýznamových slov v geografických názvoch vo všetkých prípadoch, čím by slovenčina dospela k zhode s pravopisom veľkej skupiny európskych jazykov v oblasti písania začiatočných písmen viacslovných geografických názvov. Zásadne proti bol však L. Dvonč (1993, s. 291 – 293; 1995, s. 161), pretože by sa neprimerane rozšírila platnosť okrajovej zásady o písaní veľkých písmen vo vlastných menách na úkor základnej zásady, ktorá je v spisovnej slovenčine ustálená. Oponoval, že v spisovnej slovenčine nikdy nebola tendencia písať v zemepisných názvoch všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom, teda s tendenciou písať *Francúzska Republika*, *Lomnický štít*, *Stredozemné More*, *Dlhá Ulica*. Takýto spôsob písania v názvoch miest, obcí a ich administratívnych častí pokladá vcelku za okrajový prípad, ktorý sa týka malej skupiny názvov v rámci veľkej skupiny zemepisných názvov, ktorý nevzbudzuje nijakú väčšiu pozornosť. Ako dôvod uviedol, že početné názvy miest a obcí vznikali tak, že sa k starším názvom pridávali prívlastky (*Štubňa – Horná Štubňa*, *Dubové – Horné Dubové*, *Obdokovce – Horné Obdokovce* a pod.) a prípadov, v ktorých sa vnútri názvu mesta alebo obce píše plnovýznamové slovo s veľkým začiatočným písmenom, pričom nejde o vlastné meno, je vcelku málo, napr. *Kysucké Nové Mesto*, *Spišská Nová Ves*. Je však otázne, či názvy obcí, miest a ich administratívnych častí skutočne sú malá skupina názvov. Treba brať do úvahy aj fakt, že už uplynulo 25 rokov od Dvončovej argumentácie a vplyv globalizácie, angličtiny a anglického pravopisu v písaní veľkých písmen vo vlastných menách je v súčasnosti oveľa väčší ako v deväťdesiatych rokoch minulého storočia. Do akej

miery sa prejavuje v pravopise jednotlivých druhov toponým v súčasnosti, by si však vyžadovalo ďalší aktuálny výskum.

M. Majtán (2009, s. 68) novšie napísal, že by neprotestoval ani proti kodifikovaniu písania veľkých začiatkových písmen v plnovýznamových slovách vo všetkých viacslavných geografických názvoch napriek tomu, že je to v rozpore s doterajšou tradíciou. Písanie všetkých plnovýznamových slov vo všetkých toponymách s veľkým začiatkovým písmenom sa už zaviedlo napríklad aj v susednej poľštine a v ruštine. V tomto prípade sa prikláňame k návrhu I. Horňanského a M. Majtána. Išlo by však o veľkú zmenu pravopisu, a preto sa domnievame, že by jej mali najprv predchádzať podrobnejšie výskumy fungovania písania veľkých písmen v spoločenskej praxi nielen v terénnych názvoch, ale aj v ostatných druhoch geografických názvov, a širšia vedecká diskusia, pre ktorú by mohol byť náš príspevok odrazovým mostíkom.

Problematika písania veľkých začiatkových písmen je ešte markantnejšia v rôznych typoch chrématoným (porov. napr. štúdie v zborníku *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*, 2009, novšie napr. príspevky I. Valentovej, 2015, I. Hrubaničovej, 2020). Dalo by sa uvažovať aj o písaní veľkých začiatkových písmen vo všetkých plnovýznamových slovách vo viacslavných chrématonýmách, resp. v niektorých druhoch, čo si však vyžaduje podrobnejší výskum fungovania ich pravopisu napr. aj v Slovenskom národnom korpuse a ďalšiu osobitnú štúdiu.

6. ZHRNUTIE A ZÁVERY

V slovenskej onomastike sa ustálilo delenie toponým podľa príznamku sídelnosť – nesídelnosť na *ojkonymá* a *anojkonymá*, ktoré sa triedia na ďalšie skupiny. Toponymá sa delia aj na názvy toponymických objektov z hľadiska horizontálneho a vertikálneho členenia zemského povrchu. *Choronymá* sú vlastné mená obývaného alebo neobývaného prírodného alebo správneho celku z hľadiska horizontálneho členenia. Podľa iných hľadísk ich možno rozdeľovať na *exonymá* a *endonymá* alebo na štandardizované a *neštandardizované názvy*. Mimo systematického členenia ešte stoja *urbanonymá*, t. j. mestské toponymá. Pravidlá písania veľkých písmen na začiatku slov vo viacslavných názvoch v rámci týchto skupín podľa druhov objektov sa uvádzajú v platných PSP a v dokumente *Smernica na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1*. Štandardizované podoby názvov možno nájsť v Štatistickom lexikóne obcí Slovenskej republiky a v štvorzväzkovej publikácii *Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1 : 50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky (1976 – 1981)*. Dostupnými zdrojmi je viac ako päťdesiat publikácií so štandardizovanými názvami Základnej mapy ČSSR v mierke 1: 10 000 z celého územia Slovenska podľa okresov (1983 – 2000), ale predovšetkým webová aplikácia *Mapový klient ZBGIS*. Niektoré názvy sa nachádzajú v kodifikačných prí-

ručkách a v Slovníku súčasného slovenského jazyka. V uvedených starších príručkách však údaje nemusia byť aktuálne, keďže predovšetkým terénne názvy sa štandardizujú a reštandardizujú priebežne.

Pravidlá písania veľkých písmen na začiatku slov vo viacslovných názvoch nie sú jednotné vo všetkých druhoch toponým. V názvoch miest, obcí a v názvoch častí miest a obcí ako samostatných administratívnych jednotiek sa s veľkými začiatočnými písmenami píšu všetky plnovýznamové slová. S veľkým začiatočným písmenom sa píšu všetky plnovýznamové slová aj v názvoch hradov a zámkov, ale aj štátov, krajín, v ktorých podstatné meno neoznačuje štát, krajinu, hrad alebo zámok, ale v týchto názvoch sú iné označenia, ktoré stratili pôvodný význam a s iným slovom vytvárajú viacslovné vlastné meno na pomenovanie jedinečného geografického objektu – štátu, krajiny, hradu, zámku. V ostatných druhoch viacslovných toponým sa s veľkým začiatočným písmenom uvádza iba prvé slovo v názve. Vlastné meno, ktoré je súčasťou viacslovného názvu, si ponecháva veľké písmeno na ktoromkoľvek mieste v názve. Rozdielne písanie veľkých písmen v homonymných toponýmách rozličných druhov objektov potom môže spôsobovať používateľom jazyka problémy, a to predovšetkým vtedy, ak nepoznajú kontext, onymickú motiváciu alebo mimojazykovú situáciu.

Problémy písania veľkých písmen v ojkonymách spôsobuje najmä rozdielny pravopis veľkých písmen v administratívne samostatných a nesamostatných častiach obcí a v názvoch objektov, ktoré ležia oddelene od vlastného sídla, ale nie sú samostatné administratívne jednotky (názvy majerov, osád, samôt, lazov a pod.). Používateľovi jazyka bez zistenia, o aký druh sídelnej jednotky ide, alebo bez overenia štandardizovanej podoby názvu v uvedených príručkách a zdrojoch nepomôže ani znalosť všeobecných pravopisných pravidiel. Rozdielnosť pravopisu veľkých písmen v uvedených druhoch ojkonym spôsobilo, že sa v Štatistickom lexikóne obcí Slovenskej republiky môžu vyskytnúť aj chybné štandardizované názvy.

Z procesu štandardizácie terénnych názvov a ich úprav do spisovnej podoby pri lexikografickom spracovaní apelatívnej a propriálnej lexiky slovenských terénnych názvov vyplynuli ďalšie problematické typy viacslovných názvov. Bez znalosti mimojazykovej situácie a onymickej motivácie názvu je v mnohých prípadoch problematické stanoviť, či najmä pomenovanie druhu objektu, ktoré nestojí na začiatku názvu, je alebo nie je samostatné vlastné meno (*Na Bahnách – Na bahnách, Za Starými vinicami – Za starými vinicami, Veľká Javorina – Veľká javorina*). Pri niektorých nárečových podobách názvov nie je isté, či napríklad ide o úradné či živé rodinné meno alebo apelatívum (*Za bačov > Za bačami/Za Bačovcami*). Ako druhy objektov s malým začiatočným písmenom sa píšu aj pomenovania rastlín, resp. porastov (*Pri hruške, Nad lipou*), pretože sa predpokladá, že sa v teréne skutočne nachádzajú a nie sú preto vlastným menom. Metaforické názvy sa chápu ako samostat-

né vlastné mená a píše sa v rámci viacslovného názvu s veľkým začiatočným písmenom (*Malá Hlava, Predná Košeľa*), ale ak sa chápe ako metafora celý názov, ďalšie slovo v názve sa píše s malým začiatočným písmenom (*Kamenné mlieko, Sovie oči*). Bez poznania onymickej motivácie by však niektoré takéto názvy mohli byť diskutabilné. Problematické sú aj typy viacslovných názvov obsahujúce slová, ktoré už vypadli zo slovnej zásoby alebo ide o archaické, historické a nárečová slová (*debra, chríb, magura* a i.), ktorých význam už dnešní používatelia jazyka nepoznajú alebo majú len určitý rádius používateľov, príp. druhové označenie v názve už stratilo význam alebo sa názov odsémantizoval. Niektoré pomenovania druhov objektov sa ako apelatíva bežne nepoužívajú, nie sú súčasťou súčasných slovníkov (*Slovenské rudohorie*), a preto zvädzajú používateľov napísať ich s veľkým začiatočným písmenom. Nejednoznačné môže byť aj uvádzanie veľkého či malého písmena v ďalších slovách názvu, ak sa preniesol na názov iného objektu (kopec *Teplý vrch*, obec *Teplý Vrch* > vodná nádrž *Teplý vrch/Teplý Vrch*). Rozdielne sa zvyknú uvádzať aj typy názvov, ktoré vznikli elidovaním určovaného substantíva (*Malá Bystrá, Medzi Zamrzlým, Medzi árendovanými, Od kočínskeho*). Nie je jednotné ani písanie adjektíva *svätý* vo viacslovných terénnych názvoch (*Nivky pri svätej Anne, Nad Svätou Annou*). Problematické a nejednotné písanie veľkých písmen sme naznačili aj v choronymách (*Dolné Rakúsko, Horná Lužica, Horná zem, horná Nitra*). Uplatňovanie súčasného pravopisného princípu spôsobuje, že existujú terénne názvy s veľkým i malým začiatočným písmenom v tom istom slove označujúcom zväčša druh objektu, ktoré je na ďalšom mieste v názve, ale aj v rovnakých názvoch z rôznych obcí, príp. častí tej istej obce.

Pravopisné zmeny v písaní veľkých začiatočných písmen v slovenských viacslovných toponymách by podľa druhu a rozsahu zmeny mohli uvedené problémy vyriešiť alebo aspoň do určitej miery eliminovať. Navrhli sme preto tri možnosti zmien:

1) Písať všetky plnovýznamové slová s veľkými začiatočnými písmenami nielen v názvoch miest a obcí, ale aj v administratívne nesamostatných častiach sídelných objektov.

2) Písať všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom len v určitých druhoch toponým. K druhom, ktoré sú uvedené v prvom bode, by k tejto zásade pribudli administratívne nesamostatné sídelné jednotky ako majere, samoty, osady a pod., ktoré ležia oddelene od sídla, anojkonymá (terénne názvy) a kozmonymá. Zásada písania veľkých písmen vo všetkých plnovýznamových slovách vo viacslovných názvoch by sa týmto rozšírila na ďalšie druhy toponým. Prípadne podľa výsledkov ďalších výskumov by bolo možné uvažovať aj nad inými druhmi názvov toponymických objektov.

3) Písať všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom vo všetkých druhoch toponým, t. j. aj vrátane choronym a urbanonym. Hoci by išlo

o veľkú zmenu pravopisu, zjednotilo by sa tým písanie veľkých písmen vo všetkých druhoch viacslovných toponým.

Realizácia každej z týchto pravopisných zmien by mala svoje pozitíva, ale aj negatíva. K pozitívam jednoznačne patrí nielen zjednodušenie pravopisu pre bežného užívateľa v spoločenskej a školskej praxi, ale aj uľahčenie procesu štandardizácie. Vo všeobecnosti sa prijíma názor, že onymická motivácia vlastného mena je irelevantná pri jeho používaní. Pri stave súčasných platných pravopisných pravidiel pri písaní veľkých písmen vo viacslovných geografických názvoch sa však pri snahe o správne napísanie niektorých uvedených druhov názvov bežný používateľ bez jej znalosti nezaobíde, resp. je nútený správnu podobu názvu zisťovať v zoznamoch štandardizovaných názvov. Negatívom uvedených návrhov na zmenu pravopisu je, že sa oslabí kontrastívna funkcia veľkých a malých písmen – pri prvej zmene pri rozlišovaní administratívne samostatných a nesamostatných častí sídelných jednotiek, pri ďalších dvoch návrhoch aj pri rozlišovaní sídelných názvov od nesídelných názvov.

Cieľom nášho príspevku nebolo vyčerpávajúco charakterizovať problematiku fungovania pravopisu veľkých písmen vo viacslovných toponymách a na základe toho stanoviť presné zmeny pravopisu v jednotlivých druhoch názvov, ale poukázať na najčastejšie problémy s pravopisom veľkých písmen pri štandardizácii geografického názvoslovía a pri úpravách terénnych názvov do spisovnej podoby v rámci ich lexikografického spracovania. Uvedené možnosti zmien pravopisu by tieto problémy mohli eliminovať. Rozhodnutiu, ktoré z návrhov sa prijímú, resp. či sa vôbec budú realizovať v nových pravopisných pravidlách slovenského jazyka a skutočne pomôžu nielen pri štandardizácii jednotlivých druhov toponým, ale aj uľahčia písanie veľkých písmen v toponymách bežným používateľom jazyka, by mal predchádzať ďalší výskum fungovania pravopisu geografických názvov v spoločenskej praxi a zisťovanie výhod a nevýhod realizácie jednotlivých návrhov (nielen z pozície jazykovedy, resp. onomastiky, ale aj možných širších spoločenských a finančných dôsledkov), ktoré budú cieľom riešiteľského kolektívu v ďalších fázach riešenia projektu zameraného na výskum pravidiel slovenského pravopisu v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe.

Skratky okresov (za názvami obcí)

BB – Banská Bystrica, BJ – Bardejov, BR – Brezno, DS – Dunajská Streda, DT – Detva, HE – Humenné, GL – Gelnica, HC – Hlohovec, IL – Ilava, KE – Košice, KK – Kežmarok, LC – Lučenec, LM – Liptovský Mikuláš, LV – Levice, MA – Malacky, MI – Michalovce, ML – Medzilaborce, MT – Martin, NO – Námestovo, NR – Nitra, NZ – Nové Zámky, PD – Prievidza, PE – Partizánske, PN – Piešťany, RK – Ružomberok, RV – Rožňava, SB – Sabinov, SC – Senec, SE – Senica, SI – Skalica, SL – Stará Ľubovňa, SN – Spišská Nová Ves, SV – Snina, TN – Trenčín, TO – Topoľčany, TT – Trnava, VK – Veľký Krtíš, VT – Vranov nad Topľou, ZM – Zlaté Moravce

Literatúra

- BELÁKOVÁ, Mária: Vlastné meno ako príbeh a hra. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis 2010. 219 s.
- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava: Veda 1996. 250 s.
- BLANÁR, Vincent: Morfológické kategórie vlastných mien. In: Jazykové kategórie v teórii a praxi. Bratislava: Univerzita Komenského 2005, s. 21 – 52.
- BLANÁR, Vincent: Niekoľko myšlienok o Pravidlách (a pravidlách) slovenského pravopisu. In: Slavica Slovaca, 1999, roč. 34, č. 1, s. 52 – 63.
- DVONČ, Ladislav: Viacslovné zemepisné názvy a pravopis. In: 6. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4. – 6. apríla 1974. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1976, s. 67 – 76.
- DVONČ, Ladislav: O písaní veľkých písmen vo viacslovných zemepisných názvoch. In: Kultúra slova, 1993, roč. 27, č. 9 – 10, s. 288 – 293.
- DVONČ, Ladislav: Z písania veľkých písmen vo vlastných menách. In: Slovenská reč, 1995, roč. 60, č. 3, s. 157 – 262.
- Geografické názvoslovie Základnej mapy ČSSR 1 : 50 000 z územia Slovenskej socialistickej republiky podľa krajov 1. Názvy neosídlených geografických objektov. Východoslovenský kraj. Stredoslovenský kraj. Západoslovenský kraj. 2. Názvy sídelných geografických objektov. Bratislava: Slovenský úrad geodézie a kartografie 1976 – 1981.
- Geografické názvy (podľa okresov). Vydal Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. Spracoval Sekretariát Názvoslovnej komisie pri Úrade geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. Vytlačila Katedra mapovania a pozemkových úprav Stavebnej fakulty STU, Bratislava 1985 – 1994.
- Historický slovník slovenského jazyka. 2. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1992. 616 s.
- HORNÁNSKÝ, Imrich: K otázke písania veľkých písmen vo viacslovných geografických názvoch. In: Kultúra slova, 1991, roč. 25, č. 2, s. 52 – 57.
- HRUBANIČOVÁ, Ingrid: Pravopis spojenia Nežná/nežná revolúcia. Vhľad do súčasnej pravopisnej problematiky pri pomenovaniach dejinných udalostí. In: Kultúra slova, 2020, roč. 54, č. 1, s. 25 – 31.
- Kartotéka slovenských terénnych názvov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. (KTN)
- KMEŤ, Miloslav: Historiografia dolnozemsých Slovákov v 19. storočí. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2010. 306 s.
- KRŠKO, Jaromír: Niekoľko poznámok k termínom anojkonymum a terénny názov. In: Slovenská reč, 2009, roč. 74, č. 6, s. 357 – 361.
- MAJTÁN, Milan: O propriálnosti chotárnych názvov. In: Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a 2. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22. – 24. mája 1969. Zost. Š. Krištof. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 143 – 146.
- MAJTÁN, Milan: Z problematiky predložkových zemepisných názvov. In: Jazykovedný časopis, 1971, roč. 22, č. 1, s. 41 – 48.
- MAJTÁN, Milan: Dva typy predložkových zemepisných názvov. In: Slovenská reč, 1974, roč. 39, č. 3, s. 146 – 149.
- MAJTÁN, Milan: Záverečné slovo. In: Chrématonyma z hľadiska teorie a praxe. Sborník z 3. celostátného seminára „Onomastika a škola“ (Ústí nad Labem 21. – 22. 6. 1988) Eds. R. Šrámek – L. Kuba. Brno: Onomastická komise ČSAV – Slovenská onomastická komisia SAV – Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem – Ústav pro jazyk český ČSAV – Ústav slavistiky ČSAV 1989, s. 162 – 163.
- MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.
- MAJTÁN, Milan: Ešte o veľkých písmenách vo viacslovných zemepisných názvoch. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 18.– 19. mája 2006 v Bratislave. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 64 – 68.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Vzácne jubileum Jána Sabola. In: Slovenská reč, 2019, roč. 84, č. 2, s. 209 – 214.

- PLESKALOVÁ, Jana: Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku. Jinočany: H&H 1992. 151 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 4. vyd. Bratislava: Veda 2013. 590 s.
- POVÁŽAJ, Matej: Problémové miesta pri uplatňovaní platných pravopisných pravidiel pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách. In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Zborník materiálov z vedeckej konferencie konanej 18.– 19. mája 2006 v Bratislave. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2009, s. 175 – 184.
- ROŽAI, Gabriel: Terénne názvy hornogemerských obcí Rejdová a Vyšná Slaná. Púchov: Gabriel Rožai 2017. 266 s.
- SIČÁKOVÁ, Ľuba – TKÁČOVÁ, Mária: Vyučovania proprií v primárnej škole. In: Jednotlivé a všeobecné v onomastike. Zborník referátov z 18. slovenskej onomastickej konferencie (Prešov 12. – 14. september 2011). Red. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012, s. 378 – 391. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/index.html>.
- SVOBODA, Jan a kol.: Základní soustava a terminologie slovanské onomastiky. In: Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 1973, roč. 14, č. 1, 280 s.
- SVOBODA, Jan a kol.: Osnoven sistem i terminologija na slovenskata onomastika. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite 1983. 412 s. / Основен систем и терминологија на словенската ономастика. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите 1983. 412 с.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Anoikonymické objekty a jejich pojmenování. In: 9. slovenská onomastická konferencia. Nitra 26. – 28. 6. 1985. Zborník referátov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 1987, s. 91 – 99.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Soupis pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku, jejich druhové znaky, příprava a koncepce lexikografického zpracování (v letech 1964 – 1993). In: Acta onomastica, 2010, roč. 51, č. 1, s. 10 – 47.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Aspekty „mikro“ a „makro“ jako interpretační a klasifikační problém v onomastice. In: Mikrotoponimia i makrotoponimia. Eds. A. Gałkowski – R. Gliwa. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2014, s. 17 – 24.
- ŠRÁMEK, Rudolf: Labyrintem vlastních jmen a nářečí. Studie osobností brněnské lingvistiky. VI. Eds. J. Dvořák – P. Malčík. Brno: Host 2016. 216 s.
- Štatistický lexikón obcí Slovenskej republiky 2011. Bratislava: Štatistický úrad Slovenskej republiky 2014. 336 s.
- VALENTOVÁ, Iveta: Ako písať: horná Nitra alebo Horná Nitra? In: Slovenská reč, 2014, roč. 79, č. 1 – 2, s. 121 – 124.
- VALENTOVÁ, Iveta: Obec *Oslany* a katastrálne územie *Oslany* alebo štandardizácia verzus štandardizácia (1. časť). In: Slovenská reč, 2017, roč. 82, č. 2, s. 139 – 158.
- VALENTOVÁ, Iveta: Lexika slovenských terénnych názvov. (Koncepcia lexikografického spracovania). Bratislava: Slovak Academic Press 2018. 220 s.

Internetové zdroje

- [1] Mapový klient ZBGIS. Dostupný na: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis?bm=zbgis&z=8&c=19.530000,48.800000#> [cit. 20. 2. 2020]
- [2] Smernica na štandardizáciu geografických názvov v znení dodatku č. 1. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2015. 26 s. Dostupná na: http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnostim/smernica_s_dodatkom.pdf [cit. 20. 2. 2020]
- [3] Nový encyklopedický slovník češtiny online. Ed. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupný na: <https://www.czechency.org/index.html> [cit. 20. 2. 2020]
- [4] Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk> [cit. 20. 2. 2020]
- [5] Lexika slovenských terénnych názvov [online]. Bratislava: Jazykovedný ústav E. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://lstn.juls.savba.sk> [cit. 20. 2. 2020].

IDEOLOGICKO-PERSUAZÍVNE PREJAVY V PUBLICISTICKÝCH TITULKOCH DENNÍKA *PRAVDA* V 60. ROKOCH 20. STOROČIA¹

Patricia Molnárová

*Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Banská Bystrica*

MOLNÁROVÁ, P. Ideological and Persuasive Aspects in the Publicistic Headlines of the Pravda Newspaper in the 1960's of the 20th Century. *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No. 2, pp. 191 – 211.

Abstract: The contemporary newspaper headlines in the form of an individual part of the journalistic text fulfil, in addition to the basic information and orientation functions, also the function of evaluation, persuasion or manipulation. The tendencies of the latter result from the political and ideological context. In the 1960's, the manifestations of ideology were reflected in the overlap with the linguistic sphere, creating a specific form of the language of socialism. The extralingual overlap of ideology into language was applied in connection with formal shape and semantics of newspaper headlines in a nationwide political press of Communist Party in Slovakia. The aim of the paper is to identify, analyse and interpret the persuasive and ideologically determined elements in the analytical journalism in *Pravda* newspaper in the years 1961 – 1970. The research focuses both on a typographic depiction of headlines and of the occurrence, application and function of language in a lexical, semantic and stylistic level.

Key words: analytical journalism, ideology, language of socialism, newspaper headline, persuasion, political press

ÚVOD DO PROBLEMATIKY

K prvému kontaktu medzi autorom a recipientom textu dochádza prostredníctvom novinových titulkov, ktorých snahou je nielen osloviť a zaujať komunikačného partnera, ale aj získať jeho pozornosť a podnietiť či presvedčiť ho o ďalšom čítaní. Umenie vytvoriť jasný, zrozumiteľný, štylisticky vyvážený a zároveň pútavý a aktuálny titulok vystihujúci podstatu predkladaného textu, ako aj istý stupeň persuzívnosti je náročnou úlohou, ktorú navyše ohraničuje obmedzenosť dostupného priestoru. Na pretrvávajúcu pozornosť, ktorá sa problematike venuje, upozorňujú články a vedecké štúdie publikované v posledných dvoch desaťročiach na Slovensku a v Českej republike (napr. Bartošek, 1996, Jaklová, 2002, Tušer, 2003, Pálenický, 2007, Burcl, 2013, Hrotková, 2014, Vieriková, 2015 a iní). Spoločným faktorom menovaných výstupov je zameranie na priestor súčasných seriózných alebo bulvárnych médií v tlačovej, resp. online verzii, reflektujúcich aktuálne témy. Bádania skúmajúce a analyzujúce podobu, funkciu či obsah novinových titulkov pred rokom

---

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu VEGA č. 1/0598/18 *Štylistika mienkotvornej elektronickej tlače strednoprúdového a alternatívneho typu*.

1989 nie sú v aktuálnom vedeckom diskurze prioritným záujmom. Samozrejme, ide o tému, ktorá nie je novým trendom a lingvisti sa zaoberali novinovými titulkami aj v období socializmu. Vtedajšie výskumy mali charakter syntakticko-sémantických a štylistických analýz, z ktorých možno vyvodit' syntetizujúce závery o podobe daného typu textu tak v spravodajských, ako aj v publicistických žánroch (Křístek, 1973, Macháčková, 1985, Hlavsa, 1990). Zo zrejmých dôvodov však tieto práce neposkytujú bližšie analyticko-interpretáčn é náhľad y, zohľadňujúce persuzívno-manipulačné tendencie vyplývajúce z ideológie formujúcej verejn ý priestor v Československu pred rokom 1989/1990. Vo sfére novinových titulkov však možno interdisciplinárnym spôsobom vystihnúť vzájomnú spoluprácu na poli mediálnych štúdií, lingvistiky aj historickej vedy s usúvz' ažením politického vývoja skúmaného obdobia.

Predložená štúdia sústreďujúca sa na analýzu novinových titulkov v 60. rokoch 20. storočia vznikla ako súčasť širšie koncipovanej dizertácie orientovanej na funkciu a aplikáciu ideologických prejavov v jazyku slovenského stranického média. Podnety na spracovanie problematiky vyplývajú aj z interdisciplinárneho prepojenia lingvisticko-historickej a mediálnej témy, ktorá umožňuje reflektovať dynamiku vo formovaní ideológie socialistického režimu optikou dobového jazyka (Molnárová, 2013, Molnárová, 2019a). Využívajúc interdisciplinárne zázemie problematiky, je súčasťou štúdie stručný extralingválny exkurz zohľadňujúci spoločensko-politické súvislosti vplývajúce na podobu a funkciu novinových titulkov ako samostatného mediálneho textového útvaru.

VÝSKUMNÉ CIELE A OTÁZKY

Realizovaný výskum bol motivovaný a zároveň rámcovaný niekoľkými cieľovými ambíciami. Jeho zámerom je identifikovať, kategorizovať a analyzovať materiál novinových titulkov so zameraním na prítomnosť štylisticko-persuzívnych prvkov determinovaných ideologickým kontextom doby, ako aj stranického média, z ktorého bola excerpovaná výskumná vzorka. Získané poznatky majú ambíciu prispieť k rozšíreniu poznania o funkcii a podobe titulku ako samostatnej textovej súčasti v jazyku obdobia socializmu na Slovensku.²

K naplneniu stanovených cieľov pristupujeme na základe kombinácie kvalitatívneho aj kvantitatívneho výskumu, zohľadniac historickú, ale najmä analyticko-interpretáčnú metódu, v dôsledku ktorej vyvodzujeme ucelenú charakteristiku ideologicky tendenčných titulkov obdobia 60. rokov. V súvislosti s tým bol výskum štruktúrovaný a rámcovaný výskumnými otázkami smerujúcimi od formálnej k obsahovej stránke textového materiálu:

---

² Ku konkretizácii jazyka socializmu a skúmanej historickej epochy viac v kapitole Základná charakteristika kľúčových pojmov.

1. Akú formálnu podobu mali novinové titulky denníka Pravda v 60. rokoch?
2. Aká bola ich vnútorná (obsahová) štruktúra?
3. Aké funkcie naplňali v prostredí straníckej dennej tlače?
4. Akým spôsobom sa v jazykovej rovine titulok reflektovala politická ideológia vyplývajúca zo spoločenského a historického kontextu?

Diferenciácia a štruktúracia prístupu k materiálu aj cieľom výskumu vyplýva z duálneho nazerania na jazyk a zohľadňuje viacero funkcií novinových titulok, ktoré sú zo stylistického hľadiska skúmané v hĺbkovej aj povrchovej rovine. Výsledky prezentované v predloženej štúdii sú smerované najmä ako odpoveď na štvrtú výskumnú otázku o konkretizácii ideologických a s tým súvisiacich persuzívnych či manipulačných prejavov pod vplyvom extralingválneho kontextu. V rámci postupnosti realizovaného výskumu však boli zohľadnené aj aspekty obsiahnuté v otázkach jeden až tri, ktoré umožňujú komplexnejšie uchopenie a interpretáciu problematiky.

VYBRANÉ ASPEKTY HISTORICKO-IDEOLOGICKÉHO KONTEXTU V MEDIÁLNO M RÁMCI

Vývin mediálneho prostredia a mediálnej komunikácie v 60. rokoch vyplýva z kontextových spoločensko-politických a historických podmienok. Socialistický režim, ktorý sa doformoval v roku 1948, sa v priebehu svojho pôsobenia diferencoval a vyvíjal v niekoľkých etapách, ktorých špecifické tendencie zasahovali aj do skúmaného obdobia. Historik J. Pešek (2009) vymedzuje tri etapy, z ktorých prvá sa končí rokom 1960. Dovtedy vykazoval režim prvky stability charakterizujúce jeho podstatu, ku ktorým patrí monopol moci vedúcej strany a jej riadiacich prvkov, etatizácia hospodárstva a spoločnosti, princíp ekonomického plánovania a iné aspekty spojené s marxisticko-leninskou ideológiou. V rámci spoločenského prebúdzania dochádzalo k politickým rehabilitáciám a personálnym zmenám v kadrovom mocenskom usporiadaní, ktoré boli vnímané ako dôsledky druhej vlny destalinizácie. Druhé obdobie je ohraničené rokmi 1960 – 1968, keď v mediálnej sfére došlo k zmenám tlačového zákona a obmedzeniam tak v otázke cenzúry, ako aj v možnosti publikovania.³ Faktormi utvá-

³ Zákon o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch č. 81/1966 Zb. (časť 5, § 7; dostupné online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19670101.html>) povoľoval činnosti Ústrednej publikačnej správy, kontrolujúcej a vyhodnocujúcej obsah publikovaných príspevkov. V prípade, že ich uznal ako porušujúce predmet štátneho, hospodárskeho alebo služobného tajomstva, ich publikovanie nebolo umožnené. Následná novelizácia definovala cenzúru ako zakázanú (zákon č. 84/1966 Zb., novel. platná 28. 6. 1968 – 25. 9. 1968, časť 5, § 17; dostupné online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680628.html>), pričom po augustových udalostiach roku 1968 sa uzákonnili nové represívne opatrenia zasahujúce do slobody vydávania periodickej tlače vrátane finančných trestov, čoho dôsledkom bola zvýšená autocenzúra (zákon č. 127/1966 Zb., novel. platná 26. 9. 1968 – 21. 8. 1969, časť 5, § 8; dostupné online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680926.html>). Rozsiahlejšie zmeny zaznamenala novelizácia od 22. 8. 1969.

rajúcimi cestu k reformným tendenciám boli tieto okolnosti: ekonomicko-hospodársky krach po neúspechu a nenaplnení tretej päťročnice (1961 – 1965), politické rehabilitácie v rokoch 1963 – 1964, strata ilúzií a neúspech v naplňaní programových koncepcií z prelomu 50. a 60. rokov, nástup novej politickej (kádrovej) generácie, ale aj návrat národnoemancipačného hnutia a nespokojnosť s nerovnoprávnym postavením Slovenska v republike. Kulminácia uvedených prvkov sa pretavila do reforiem tzv. Pražskej jari spojenej s pôsobením A. Dubčeka vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSČ aj do prostredia mediálnej komunikácie a budovania obrazu tak jednotlivých politických predstaviteľov, ako aj samotného režimu v straníckom denníku⁴.

Tretie obdobie začínajúce sa po roku 1968 a pokračujúce do 70. a 80. rokov je spájané s pojmom normalizácie. Štúdiá sa výskumnou pozornosťou orientuje výhradne na 60. roky a napriek prebiehajúcemu liberalizačnému procesu spojenému s politickou činnosťou A. Dubčeka a reformnej pravicovej skupiny sa základné ideologické princípy zohľadnené v ústave nemenili. V súvislosti s tým nie sú v priestore novinových titulkov reflektované z nich vyplývajúce posuny, hoci zasahujú aj do sféry mediálnej komunikácie.

Z hľadiska ukotvenia témy v mediálnom priestore dobová stranícka tlač (v tomto prípade denník *Pravda*) utvára a zároveň modifikuje možnosti a podobu komunikácie, čím sa stáva významným zdrojom dynamických spoločenských zmien. Médium ako nosič komunikácie má vplyv na podobu jazyka predkladaného komunikátu a v ňom aplikované jazykové prostriedky. To sa následne premieta do novinových titulkov, či už v obsahovej, alebo typografickej rovine. Konštatovanie J. Krausa (2008, s. 124) o tom, že „médium ideológie je jazyk, či už ako transparentné vyjadrenie mocenských vzťahov v spoločnosti, alebo ako skrytá, implicitná reprezentácia moci“, tak platí nielen na úrovni textov väčšieho rozsahu, ale aj pri novinových titulkoch.

VÝSKUNNÝ MATERIÁL A METODIKA

Materiálová báza realizovaného výskumu pozostáva z reprezentatívnej výskumnej vzorky 232 textov publicistiky racionálneho typu straníckeho denníka *Pravda*, publikovaných v priebehu rokov 1961 – 1970.⁵ Denník *Pravda* bol tlačovým orgánom Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska s celoštátnou platnosťou, čo mu poskytovalo široké spektrum možností ovplyvňovať a formovať verejnú mienku a zároveň podmieňovalo aj ideologickú orientáciu periodika. Analyzovaný súbor novinových titulkov pochádza z textov úvodníkov a domácich komentárov⁶, ktoré sa zame-

⁴ K jazykovému obrazu socializmu pod vplyvom roku 1968 pozri Molnárová, 2019b.

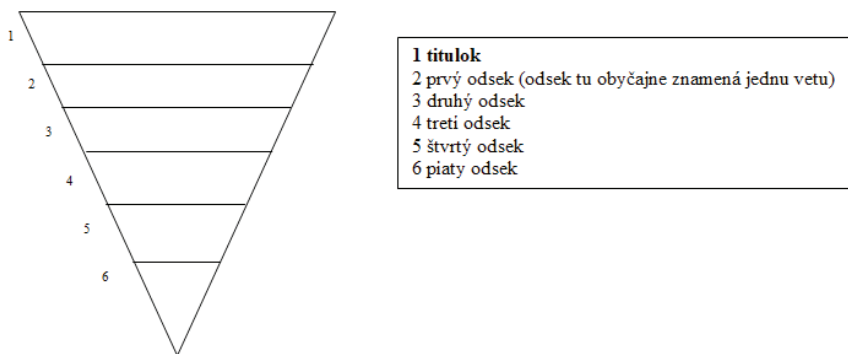
⁵ Nie úplne v každom mesiaci bol dostupný text domáceho komentára alebo úvodníka. Absencia sa prejavovala najmä v čase politických zásahov do mediálnej sféry, spojených so začiatkom okupácie, keď noviny nevychádzali pravidelne alebo podliehali sprísneným cenzorským opatreniam.

⁶ Vzhľadom na aplikáciu výskumu smerom k ideologickým aspektom v domacom prostredí nie sú súčasťou výskumnej vzorky zahraničné komentáre.

riavali na aktuálne problémy a udalosti v spoločensko-politickej sfére alebo, v prípade komentárov, na témy z hospodársko-ekonomickej oblasti. Ich persuzívnosť a vplyv na kreovanie verejnej mienky je hlbší ako v prípade spravodajských titulkov (porov. Droppa, 1998, s. 30 – 31, Minářová, 2011, s. 174 – 175), čo bolo dôvodom k selekcii v rámci dostupného materiálu vo zvolenom periodiku. Analytické titulky, podobne ako analytické žánre vo všeobecnosti, majú príznak hodnotenia. Hodnotiace titulky zaujímajú stanovisko k predstaveným problémom či vyjadreniam, komentujú, objasňujú, dôvodnia alebo oponujú, často s využitím hodnotiacej lexiky alebo obrazných výrazových prostriedkov.

Pri analýze novinových titulkov získaných v podobe reprezentatívnej výskumnej vzorky je aplikovateľný model obrátenej pyramídy. Jej štruktúra jednoznačne ukazuje postavenie titulu ako najdominantnejšieho komponentu v texte, nachádzajúceho sa navrchu, zároveň je to aj obsahovo najširší prvok, ktorý sa ďalej konkretizuje v jadre textu.

Obr. 1 Následnosť úsekov textu podľa ich dôležitosti (podľa: Mistrík, 1997, s. 469.)

Vybraný materiál bol analyzovaný s využitím naznačenej kombinácie kvalitatívno-kvantitatívnych metód, prístupujúc individuálne k lexikálnej a stylistickej rovine textu, ako aj k sémantickej sfére. Spoločným motivantom usmerňujúcim výsledky práce bolo zamerať sa na identifikáciu ideologických prvkov tak v obsahu, ako aj po formálnej stránke. Konkrétne využitými metódami práce sú stylistická a obsahová analýza, interpretácia, vzájomná komparácia, resp. porovnanie s iným periodikom rovnakého zamerania, analógia s parciálnymi výsledkami v českých publikáciách a v závere syntéza.

V súvislosti s načrtnutým prístupom je štúdia diferencovaná na teoretickú a empirickú časť. V prvej časti je súhrnne predstavená základná charakteristika kľú-

čových termínov vzťahuvo zakomponovaných do spoločensko-historického a ideologického kontextu uplatňovaného v prostredí tvorby novinových tituliek. V empirickej časti sú spracované konkrétne výsledky realizovaného výskumu rozčlenené na základe jazykových rovín vrátane formálnej úpravy tohto typu textu.

ZÁKLADNÁ CHARAKTERISTIKA KĽÚČOVÝCH POJMOV

Výsledkom vplyvu interdisciplinárneho prístupu k zvolenej problematike sa kľúčové pojmy, na ktorých je vybudovaná štúdia, profilujú a vzájomne prepájajú na osi jazyk – médiá – história – politika. Z hľadiska zaradenia témy do historického obdobia je potrebné jeho funkčné usúvzťažnenie s jazykom, realizované v existencii jeho špecifického variantu – v *socialistickom jazyku*, resp. v *jazyku socializmu*, ktoré sú pre potreby štúdie terminologicky uplatňované v zmysle synonym. Pomenovanie termínu v priestore skúmaného obdobia 60. rokov vychádza z legislatívneho základu v dvoch rovinách. Na jednej strane ide o výsledok zohľadnenia oficiálneho a platného názvu štátneho usporiadania v tom čase – Československá socialistická republika (ČSSR)⁷ – a na druhej strane je legislatíva v podobe ústavného zákona č. 100/1960 Sb., tzv. socialistická ústava.⁸ Charakteristickými prejavmi jazyka socializmu je najmä špecifická lexika, obraznosť, princíp opakovania, budovania stereotypov, čierno-biele (antinomické) vnímanie spoločnosti pri hodnotiacej lexike, ideologicky motivovaná frazeológia a iné aspekty podmienené ideologickým kontextom. Fenomén *ideológie* je široko koncipovaným a často nejednotným pojmom zasahujúcim do vedných odborov od politológie cez lingvistiku, ekonomiku, sociológiu, históriu až po mediálne štúdiá a iné. Jedným z možných pohľadov naň je interpretácia ideológie odkazujúcej nielen na systém hodnôt, ale najmä na jej previazanosť s konceptom moci, prejavmi mocenských prvkov v diskurze a legitimovaním dominantných politických faktorov (Eagleton, 2007, s. 5 – 9). M. Billig (2004, s. 218) dodáva, že ideológia je bežnou súčasťou spoločnosti a „spoločenská nerovnosť sa javí ako prirodzená a nevyhnutná [...], pričom ideologické princípy sú hlboko zakorenené v jazyku, a tým aj vo vedomí používateľov“. Vzájomný vzťah ideológie a jazyka je reflektovaný v tvrdení, že slovo je ideologickým fenoménom a jeho význam je sprievodnou súčasťou a zároveň vysvetlením každej ideologickej činnosti. Vo vzťahu k masovým médiám sa ideológia propaguje prostredníctvom selektívneho zdôrazňovania

⁷ Oficiálny názov štátneho zriadenia od 11. júla 1960 do 29. marca 1990. Zákomom o federácii zo dňa 1. januára 1969 sa Československo konštitučne stalo federáciou dvoch suverénnych štátov Česka a Slovenska.

⁸ Vyhlásenie ústavy konštatuje aktuálnu existenciu socialistického zriadenia, pričom komunizmus je cieľom vytýčeným do budúcnosti: „Socializmus v našej vlasti zvíťazil! Vstúpili sme do nového obdobia našich dejín a sme odhodlaní ísť ďalej k novým, ešte vyšším cieľom. Dopršujúc socialistickú výstavbu, prechádzame k budovaniu vyspelej socialistickej spoločnosti a zhromažďujeme sily na prechod ku komunizmu.“ Podľa: ústavný zákon 100/1960 Sb. [Online.] Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf>. [cit. 1. 1. 2020].

vybraných hodnôt a noriem, ktoré sa v komunikačnom procese kódovania a dekódovania označuje výrazom preferované čítanie. Ideológia dominujúca mediálnym prostredkom je často obrazom národnej kultúry poskytujúcej médiám kontext, ale zároveň viac či menej verne odráža aj spoločenské rozvrstvenie a názory sociálnych skupín vlastníacich alebo ovládajúcich médiá.

Vychádzajúc z ústavného zákona č. 100/1960 Sb., sú identifikovateľné nasledujúce ideologické piliere štátoprávneho usporiadania v 60. rokoch: politika populizmu založená na zdôrazňovaní funkcie pracujúceho ľudu a ľudovej demokracie, princíp boja a víťazstva socializmu proti konkrétnemu nepriateľovi v podobe cudzieho panstva, kapitalistického vykorisťovania a buržoázie; cieľ budovania socializmu a napredovania po ceste ku komunizmu v spolupráci s bratským štátom a spojencom (Sovietskym zväzom a ďalšími krajinami socialistického bloku); vedúce postavenie komunistickej strany slúžiacej ľudu a volenej ľudom; kolektivismus realizovaný prostredníctvom združovania obyvateľstva do spolkov, zväzov, hnutí a organizácií; riadené plánované hospodárstvo a spoločné vlastníctvo.

Vyššie naznačené súčasti tak jazyka, ako aj jeho kontextu sa stali každodennou súčasťou mediálnej komunikácie najmä na stránkach stránickej tlače zameranej na agitáciu, propagáciu a fungovanie konkrétneho politického segmentu, často s cieľom manipulovať verejnú mienku v jeho prospech. Význam masovej komunikácie, a to nielen stránickej, spočíva podľa D. McQuaila (2016, s. 35 – 37) v moci delegovanej na mediálne prostriedky, kontrolujúce verejnú komunikáciu aj komunikačné kanály smerujúce od inštitúcií spoločenského či politického charakteru k verejnosti a informačným konzumentom. Samotný *novinový titulok* možno charakterizovať z viacerých uhlov. Jeho tvorba a výber vhodných štylistických prostriedkov musia byť v súlade s komunikačným zámerom a jeho funkciou, či už ide o funkciu orientačnú, informačnú, aktualizáciu, pútačiu alebo persuzívnu, ktorú dopĺňa E. Minářová (2011, s. 256). V zmysle napĺňania daných funkcií je nevyhnutné zakomponovať titulok do istého sociokultúrneho kontextu. Z hľadiska lingvistickej klasifikácie v štylistickej rovine patrí titulok ku kompozičným štylémam, tvoriac tak jednu z rámcových častí prejavu a prostriedok vonkajšej segmentácie textu. Je to najvýraznejšia a najexponovanejšia rámcová zložka jazykového prejavu, ktorá je primárne, ale nie výlučne, funkčne spätá s písomnou podobou textu (Findra, 2013, s. 153 – 154). J. Findra (2009, s. 211 – 212) ďalej poukazuje na názor J. Mistríka, podľa ktorého bola daná štyléma sformulovaná v zmysle nezvyčajného, nápadného prvku v texte, ktorý púta pozornosť adresáta. Z kompozičného hľadiska je titulok výrazným prvkom, ktorý vo svojom obsahu môže, ale nutne nemusí byť expresívnym prejavom v nociónálnom texte. Na druhej strane sa titulok z publicistickej perspektívy chápe ako významný komunikačný fenomén alebo ako tzv. kontaktové avízo medzi komunikačnými partnermi predstavujúce výzvu ku komunikácii, príp. spôsob oslovenia čitateľa (Tušer, 2003).

Dôležitým pojmom súvisiacim s výskumom ideologických prvkov vybraného mediálneho žánru je *persuázia*. Podľa J. Gráca (1985, s. 15 – 16) je to „metóda ovplyvňovania, ktorá je založená na slovnom – verbálnom, ale aj nonverbálnom pôsobení človeka na človeka“. Persuáziu možno definovať aj ako „proces zmeny alebo posilnenia postojov, názorov alebo správania“ (Mills, 2000, s. 2), ale je to tiež „ľudská komunikácia navrhnutá s cieľom ovplyvňovať autonómne úsudky a konanie druhých. Persuázia je pokusom o ovplyvňovanie v zmysle snahy o zmenu spôsobu vnímania, cítenia alebo správania, ale s rozdielom od iných typov presvedčania“ (Simons – Morreale – Gronbeck, 2001, s. 7). Na vzájomné usúvzťažnenie titulku a persuzívnych tendencií autora voči adresátovi poukázal na odlišnom type súčasného periodika aj V. Patráš (2018, s. 452 – 453), ktorý vyzdvihol titulok ako jeden z textových komponentov často podliehajúcich účelovým a manipulačným úpravám, skracovaniu či obsahovému dopĺňaniu. V súvislosti s obmedzeným rozsahom sa v titulku zvyšuje informačná hustota textu a tým sa stáva nielen vhodným vykonávateľom orientačnej a pútačnej funkcie, ale aj neuralgickým miestom na uplatnenie persuzívnych a manipulačných tendencií.

VÝSLEDKY VÝSKUMU

1. Ideologicko-persuzívne aspekty v typografii titulkov

Formálna úprava a vhodné umiestnenie titulku sú prvými javmi pútajúcimi čitateľovu pozornosť. P. Burcl (2013) považuje grafiku za dôležitý sémantický komponent novinového titulku, ktorý spoluvytvára jeho epigraficko-vizuálnu charakteristiku. Titulky by preto mali byť tvarovo jednoduché, rozmerom väčšie ako zvyšok textu, prehľadné a zrozumiteľné. M. F. Mallette (2000) zdôrazňuje horný ľavý okraj ako najvhodnejší priestor pre titulok v súvislosti s dodržaním konštantnej osi orientácie umožňujúcej jednoduché čítanie recipientom. Tento prístup bol uplatnený aj v denníku *Pravda*, pričom bol doplnený aj občasným zarovnaním titulku na stred textu či v prípade delenia textu do dvoch stĺpcov zarovnaním vľavo v ľavom stĺpci. Podľa Z. Hlavsu (1990) sa príznaky persuzívnosti prejavujú v diferenciácii novinových titulkov tak na menšie časti, napr. podtitulky či perex, ako aj v ich farebnom stvárnení.

V skúmanom období sa v rámci typografie využíval jednotný typ písma rozlišujúci veľké a malé grafémy – *Skutky sú rozhodujúce; Boj o dôveru. Z celkového počtu 232 titulkov bolo iba v 23 prípadoch (9,14 %) uplatnené zvýraznenie verzálami – STRANA A SPOLOČENSKÉ ORGANIZÁCIE; TVORIVÝ LENINIZMUS; RODIA SA NOVÉ ZÁKONY* –, čo spôsobuje horšiu čitateľnosť a tým aj porozumenie (Tušer, 2009). Uvedený spôsob zdôrazňovania textu uvádzame ako príklad existujúcich variantov, ktoré však neumožňujú vytvoriť stabilný vzorec viazaný na konkrétne obdobia alebo témy. V otázke farebnosti vstupuje v 60. rokoch do hry symbolika červenej farby,

spájanej od 19. storočia so socialistickým hnutím, bojom a radikalizáciou. Už od roku 1889 sa viazala k prvomájovým sprievodom a neskôr sa stala univerzálnym symbolickým vyjadrením komunistického hnutia (Sawer, 2006, online). Tieto aspekty možno pozorovať v piatich titulkoch viažucich sa k prvomájovým – *MÁJ v jubilejnom roku* – a novoročným úvodníkom – *Všetko najlepšie...* – a tiež k udalostiam a výročiam determinovaným sovietskou ideológiou, napr. k Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii – *Veľký október – jar ľudstva*.

Vzhľadom na extralingválne vplyvy zasahujúce do skúmaného obdobia, ako aj úroveň grafických a tlačiarenských možností sa objavuje polemika o farebnej úprave periodika na osi ideologickej voľby a grafickej obmedzenosti. Avšak pri porovnaní s typografiou a farebným spracovaním iných celoštátnych periodík, vychádzajúcich v 60. rokoch súbežne s *Pravdou*⁹, možno konštatovať, že červená farba napĺňala symbolickú funkciu a mohla byť ideologicky determinovaná. Tento názor je podložený využívaním iných farieb titulkov v dobovej tlači, napr. denník *Lud* používal počas víkendov zdôraznenie zelenou farbou, ale pri významných udalostiach (napr. výročie ukončenia druhej svetovej vojny 9. mája) sa opäť zvolila červená farba. Iná situácia bola v stredoslovenskom denníku *Smer*. Jeho farebná paleta bola pestrá a vo víkendových vydaniach, ako aj v príležitostných číslach prechádzala od tradičnej čiernej cez modrú, fialovú až do červenej farby. V takom prípade nie je možné určiť ideologickú determinovanosť pri farebnej tlači.

2. Lexikálno-sémantické prejavy ideológie

P. Burel (2013, s. 53) uvádza, že novinový titulok je „najstručnejšou formou novinovej informácie a na zdôraznenie jeho manipulačnej sily, s cieľom ovplyvniť verejnú mienku v politických a iných spoločensko-kultúrnych otázkach, denníky vyberajú špecifický slovník a syntaktické konštrukcie“. Určité špecifiká a charakteristickú podobu lexikálnej sféry aplikovanej pri tvorbe titulkov zaznamenávame vo výsledkoch realizovaného výskumu v nasledujúcej časti štúdie. Táto kapitola zobrazuje možné ideologické determinanty realizované v novinových titulkoch na úrovni lexiky a sémantiky. Zistenia vyplývajúce z analýzy členíme na dve skupiny:

- a) lexikálne prostriedky s ideologickým príznakom a hodnotiacim komponentom spätým s ideologizujúcimi extralingválnymi tendenciami,
- b) lexikálne prostriedky s príznakom obraznosti a sémantickým posunom.

2. 1. Lexika s ideologickým príznakom a hodnotiacim komponentom

Pri zameraní výskumnej pozornosti na lexikálnu rovinu jazyka podliehajúcu dynamickému vývinu pod vplyvom extralingválnych faktorov identifikujeme a bliž-

---

⁹ Zohľadnili sme denníky *Lud* a *Práca* s celoštátnou platnosťou a denník *Smer* vychádzajúci na strednom Slovensku v rôznom období v priebehu 60. rokov.

šie špecifikujeme lexémy s ideologickým príznakom, ktoré tvoria súčasť tzv. socialistickej lexiky daného obdobia. Pod pojmom *ideologický príznak* chápeme charakteristický príznak spájajúci sa so slovami typickými pre obdobie socializmu, ktoré svojím obsahom a významom poukazujú na ideologické determinanty či motivické oblasti. Existenciu ideologického príznaku identifikujeme na základe komparácie so súčasným významom slov, príp. v súvislosti s ich zaradením do špecializovaných slovníkov totalitných pomenovaní vytvorených na základe korpusu (analogicky s českými podmienkami, pozri Čermák – Cvrček – Schmiedtová, 2010, Pruša, 2011). M. Macho (2016, s. 51) taktiež identifikuje v jazyku ideológie príznak ideologickej viazanosti, ktorý sa vzťahuje na determináciu významu lexém závislého od hodnotového systému spoločnosti, teda jeho ideológie.

Vo výskumnom materiáli sme identifikovali 41 prípadov (17,67 %), v ktorých titulky obsahovali lexémy s explicitne ideologickým príznakom. Zvolené lexémy rozdeľujeme podľa ich významu do niekoľkých okruhov na základe príslušnosti k prvkom ideológie socializmu. Rozlišujeme lexémy späté s prorežimovými riadaciami orgánmi, plánovanou hospodárskou politikou či s princípom kolektivizácie v hospodárskej a ekonomickej, ale aj v spoločensko-politickej sfére. Samostatnú skupinu tvoria lexémy viažuce sa s pomenovaním politického režimu a osobnosťami, ktoré ho reprezentujú v domácom aj zahraničnom prostredí. Sem patria okrem iného aj slová pomenúvajúce sviatky, výročia a ďalšie udalosti spojené s politickým režimom. Do osobitného okruhu zaraďujeme lexémy odkazujúce na populistické stvárnenie ideológie socializmu orientovanej okolo výrazu ľud. Konkretizáciu a ďalšie príklady zobrazuje tabuľka 1.

Tabuľka 1: Nosné lexémy s ideologickým príznakom v novinových titulkoch 60. rokov

Ideologický okruh	Lexémy
Socialistické orgány a iné prvky riadenia	<i>ÚV KSČ, NV, Národný front (NF), porady, konferencie strany, plénum, strana, stranícka práca, sjazd, posudok, stanovy, kádrová práca</i>
Politika plánovaného hospodárstva	<i>päťročnica, družstevníci</i>
Princíp kolektivizácie	<i>brigády socialistickej práce, súťaže brigád</i>
Politický režim a jeho predstavitelia	<i>komunizmus, komunisti, komunistický manifest, súdruh, socializmus, socialistická škola, socialistická demokracia, Veľká októbrová socialistická revolúcia, Veľký október, Sviatok práce a boja</i>
Autority politického režimu	<i>tvorivý leninizmus, Leninova nesmrteľnosť</i>

Politika populizmu	<i>občania, občianske oči a uši¹⁰, jar ľudstva¹¹, s ľudom – pre ľud, proletariát</i>
--------------------	--

V súvislosti s kategorizáciou lexikálnych výrazov je dôležité poznamenať, že sa naň nevzťahuje univerzálna platnosť. Vzhľadom na prítomnosť kontextových a ideologických motivantov stojacich za jazykom by bolo možné niektoré výrazy zaradiť do viacerých skupín, napr. spojenia *stranícka práca, kádrová práca* či *družstevníci* vyjadrujú aj princíp kolektívizácie, v rámci ktorého sa uprednostňovala činnosť skupiny/kolektívu pred vyzdvihovaním jednotlivca (s výnimkou významných osobností v politickom/hospodárskom/ekonomickom prostredí, zvyčajne v spojení s určitým titulom). Kategorizácia zobrazená v tabuľke 1 vyplýva zo zohľadnenia jadra textu, ku ktorému patrili tituly obsahujúci dané spojenia. Na základe textového kontextu sme identifikovali prítomnosť administratívnej/straníckej činnosti alebo hospodársku oblasť. Ako sme však naznačili, uvedené výrazy majú istú pohyblivosť a poskytujú širšie pole interpretácie.

Komparáciou jazykových výrazov z tabuľky 1 so *Slovníkem komunistické totality* (Čermák – Cvrček – Schmiedtová, 2010)¹² sa ukazuje ich reálne uplatnenie a kvantitatívne zaradenie v ideologicky formovanom období socializmu (pozri tabuľka 2). Zostupné usporiadanie naznačuje kvantitatívne vymedzenú dôležitosť. Frekvencia prvých piatich lexém – *strana, práca, socialistický, národný, ľud* – vyjadruje prioritné hodnoty socialistického zriadenia, ktoré nachádzajú zakotvenie aj v legislatívnych dokumentoch (tzv. socialistická ústava zo 60. rokov). Reflektuje sa v nich vedúce postavenie strany, budovateľská činnosť národa reprezentovaného (pracujúcim) ľudom a tiež vymedzenie sa voči odlišnému politickému zriadeniu mimo krajín socialistického bloku na princípe stereotypu *my – oni*.

Tabuľka 2: Zostupné usporiadanie lexém podmienených ideológiou socializmu z tabuľky 1

Lexéma	ABS	Lexéma	ABS
1. strana	52942	18. Lenin	5000
2. práca	44491	19. komunizmus	3772
3. socialistický	35990	20. proletariát	3188

¹⁰ V tomto konkrétnom prípade považujeme v rámci spoločenského kontextu za ideologicky príznakové označenie občianske s apelom na pertraktovanie občianskej zaangažovanosti a kontroly. Spojenie ako celok by však bolo možné zaradiť aj k lexíke s prvkom obraznosti.

¹¹ Rovnako ako ref. 9. Ako súčasť politiky populizmu vnímame zovšeobecňujúci výraz ľudstvo, ktorý korešponduje s dôrazom kladeným na funkciu ľudu v socializme.

¹² Pre potreby výskumu odkazujeme na české dielo z dôvodu absencie publikácie tohto typu v podmienkach slovenského jazyka.

4.	národný	25367	21.	porada	2875
5.	ľud	21161	22.	brigáda	2721
6.	súdruh	19263	23.	družstevníci	2440
7.	výbor	19242	24.	ľudstvo	2419
8.	sjazd	14956	25.	plénum	2144
9.	socializmus	14344	26.	stanovy	1702
10.	KSČ	14058	27.	káder	1690
11.	ÚV	10806	28.	občanský	1517
12.	stranícky	10754	29.	NF	829
13.	komunisti	8116	30.	pravica	474
14.	konferencia	6221	31.	VOSR	358
15.	päťročnica	5408	32.	leninizmus	280
16.	demokracia	5369	33.	manifest	256
17.	občan	5027			

Druhou skúmanou záležitosťou jazyka obdobia socializmu v prostredí novinových tituliek je prítomnosť hodnotiaceho komponentu vyplývajúceho z ideologických extralingválnych podmienok, resp. s nimi súvisiaceho. Podľa J. Dolníka (1999, s. 11) ide o zohľadnenie aspektu vyjadrujúceho postoj či preferenčný vzťah autora, a to buď ako semiotický konštituent medzi výrazom a významom, alebo ako pragmatický konštituent, ilustrujúci mimojazykové faktory a vlastnosti jazykových výrazov. Pri analýze výskumnej vzorky vstupuje do hry najmä druhý uvedený variant, z ktorého môžeme vyvodzovať prítomnosť ideologizujúcich tendencií v jazyku s prípadným presahom k persuzívnym funkciám vybranej lexiky. Práve v súvislosti s presahom extralingválnych spoločensko-politických komponentov do jazyka možno nazerať na výrazy z tabuľky 1 ako na ideologicky motivované. Hoci dnes sú často významovo neutrálne, v kontexte socializmu sa výrazy ako *ľudstvo* či *občan* spájali s populistickou politikou a ideologickou manifestáciou (zvyčajne iba teoretickou) významu a funkcie ľudu pri riadení štátu. Podobne výrazy *plénum*, *porada* alebo *konferencia* môžeme dnes interpretovať ako diskusné platformy, napriek tomu, že v rámci obdobia socializmu bol práve diskusný priestor značne obmedzený a ovplyvnený schematizmom, plánovaním a centralizáciou riadenia. Pojem demokracie zaznamenal v priebehu 60. rokov samostatný vývin determinovaný nielen vplyvom ideológie socializmu ako takej, ale aj jej vývinu a modifikácie v zlomových rokoch 1966, 1968 či 1969, keď došlo k liberalizácii pomerov a neskôr k normalizácii (k tomu viac Molnárová, 2020).

Ďalšiu možnú klasifikáciu príznakovej lexiky s komponentom hodnotenia uvádza E. Čulenová (2012, s. 55 – 57), ktorá ju delí na pozitívne ideologicky hodnotiacu a negatívne ideologicky hodnotiacu.

V titulkoch obsiahnutých vo výskumnej vzorke sú prítomné iba lexémy odkazujúce na kladné hodnotenie socialistického režimu, jeho predstaviteľov či kľúčových hodnôt. V danom type textu sme nezaznamenali negatívne jazykové vyjadrenie postoja. Možno v nich pozorovať zdôrazňovanie prospešnosti politického zamerania a smerovania k vytúženému komunizmu, jeho postup, rozvoj alebo nadradenosť, príp. vymedzenie príslušnosti k domácejmu (socialistickému, komunistickému) zriadeniu v opozícii k cudziemu. Aspekt hodnotenia je prítomný v konkrétnych príkladoch, ku ktorým patria zo slovnodruhového hľadiska najmä substantíva, napr. *vítazstvo, nástup, jar, ľud, boj, súťaž, hrdina, zdokonaľovanie, iniciatíva, cesta, výzbroj, dôvera, výstavba, jednota*. V prípade adjektív (i adjektíválií) možno identifikovať výrazy *nový, komunistický, tvorivý, socialistický, proletársky, občiansky, záväzný, významné, nebyvalé* (možnosti), *rozumné, prospešné* či *pozitívne*. Špecifickú diferenciálnu funkciu na úrovni *my – oni, náš – cudzí* má zámeno *náš*, a to najmä v rámci ideologickej stereotypizácie vyjadrenej prostredníctvom jazyka. Pri adverbíách, resp. v postavení príslovkového určenia v novinovom titulku vystupujú hodnotiace výrazy, ktoré vykresľujú režim kladne a zdôrazňujú jeho pozitívnu činnosť, napr. *zodpovednejšie, hospodárnejšie, do popredia, na vyšší stupeň, o novú úroveň, aktívitou* (za dôveru strany), *čestne, principiálne, dôsledne, racionálne, seriózne* a iné.

Súčasťou hodnotiacej lexiky daného obdobia sú aj lexémy, ktoré, v prípade, že majú samostatnú pozíciu vo vete, považujeme za sémanticky neutrálne, avšak v kontexte im môže byť priradený hodnotiaci príznak. Ide o príklady v titulkoch *Škola víťazstva komunizmu; Tvorivý leninizmus; Jednota NF, jednota krajiny; Boj* o dôveru a iné. Vo vybraných komunikátoch je zdôraznené pozitívne hodnotenie politického zriadenia alebo smeru – komunizmu, leninizmu –, rovnako ako vzájomné prepojenie medzi štátom a politickou organizáciou prostredníctvom ich jednotného vystupovania.

2. 2. Lexikálne prostriedky s príznakom obraznosti

Druhou skupinou slov, ktorú charakterizujeme ako špecifickú časť lexikálnej roviny jazyka novinových titulkov, sú lexémy s identifikovateľným príznakom obraznosti. Jeho realizácia sa diferencuje na úrovni sémantického posunu, či už zohľadnením druhotného významu slova, metafory alebo metonymie založenej na vybranom konceptuálnom modeli, alebo v podobe prirovnania, personifikácie, frazeologizmu alebo symbolu. V prípade výskytu obraznosti v novinových titulkoch je nutné rozlíšiť funkciu, ktorú naplňajú. Primárne môže ísť o vyjadrenie aktualizáčnej funkcie, napr. v titulkoch *Investičný kolotoč; Macochy našich ciest; Očami Montrealu; Doprave zlyháva dych; V znamení srdca; Cesty ako boľavý zub; Čas dozrieva* a ďalšie. Z tých, ktoré vykazujú aspekty ideologizácie, môžeme vyčleniť nasledujúce skupiny konkretizované v príkladoch:

a) **Metafory, lexikalizované metafory a klišé.** Metaforické titulky vo výskumnej vzorke členíme na dve základné skupiny – tie, v ktorých je prítomný aspekt ideologizácie, a tie, ktoré plnia iba aktualizáciu funkciu v texte. K metaforickým titulkom s ideologickým príznakom patria *Nástup do jari komunizmu; Škola víťazstva komunizmu; Struna protikladov; Veľký október – jar ľudstva; Kol'aje stanov a atmosféra diskusie* a *Boj o dôveru*. Z interpretačno-analytického hľadiska pri nich vnímame prítomnosť konceptuálnych modelov charakterizovaných kognitívnymi lingvistami G. Lakoffom a M. Johnsonom (2002) – SPOLOČNOSŤ JE PRÍRODA (*Nástup do jari komunizmu*), SPOLOČNOSŤ/REŽIM JE CESTA (*Kol'aje stanov a atmosféra diskusie*) a SPOLOČNOSŤ/REŽIM JE BOJ (*Boj o dôveru*). Na druhej strane možno na rovnaké metafory nazerať aj v súvislosti s druhotným významom aplikovaných lexém. *Jar* vo frazeologickom, resp. knižnom význame predstavuje obrodu, znovuzrodenie, začiatok a prekvitanie, pričom vzhľadom na umiestnenie v titulku textu publikovanom pri príležitosti 1. mája možno konštatovať uplatnenie tak doslovného, ako aj preneseného významu. Pri lexéme *škola* v titulku *Škola víťazstva komunizmu* ide o zohľadnenie prepojenia medzi titulkom a jadrom textu pojednávajúcom o štúdiu a význame moskovských dokumentov (prijatých 7. novembra 1965). Text bližšie zdôrazňuje ich význam a poukazuje na ich vzdelávací aspekt prínosný pre spoločnosť. Propaganda a jej šíritelia sú analogicky prepojení s postavami učiteľov a so školou ako vzdelávacou inštitúciou s cieľom formovať myslenie a názory verejnosti. Dochádza k usúvzťažneniu medzi školským získavaním poznatkov a „učením“ propagandy, ktorá pretláča do povedomia spoločnosti vopred sformované a politicky „vhodné“ názory. Pri význame lexémy *struna* v titulku *Struna protikladov* je zobrazený jej prenesený význam napínania vzdialenosti medzi dvoma pólmi (v kontexte širšieho textu medzi kapitalizmom a socializmom), pričom napätie medzi politickými sústavami môže pri prílišnom prepnutí prasknúť rovnako ako struna. Posledná interpretácia metaforického titulku *Kol'aje stanov a atmosféra diskusie* vychádza okrem konceptuálneho zobrazenia cesty aj z vnímania lexémy *kol'aje* ako špecificky vymedzeného či ohraničeného priestoru. Z frazeologického hľadiska ide zároveň o vyjadrenie osvedčeného postupu alebo pôvodného stavu vecí. Táto interpretácia môže byť vzťahnutá na smerovanie vývinu spoločnosti v rozmedzí danom novými stanovami komunistickej strany (KSČ).

Za lexikalizované metafory môžeme považovať skôr metafory bez ideologizujúceho príznaku, napr. *Čas dozrieva, Kridla iniciatívy, Cestou reality* či *Investičný kolotoč*. Klišé¹³ v zmysle často opakovaného, vyprázdneného slovného spojenia prí-

¹³ Rozlišujeme pojmy klišé a floskuly, napriek ich synonymickému vysvetleniu v SSSJ (2011). Floskuly sú okrem sémantickej vyprázdnenosti príznačne nadbytočným zveličovaním a kvetnatosťou. Ide o zámerné, účelové, premyslené, ale aj podvedomé, mechanické a automatické zakrývanie a zdobenie prázdnyimi slovami (viac Just, 2005). Pri vybraných príkladoch chýba príznak ozdobnosti, použité spojenia sa vyznačujú viac zaužívaným, stereotypným významom.

značného najmä pre publicistický štýl (viac Mistrík, 1997; Findra, 2013) sú prítomné napr. v titulku *Veľký október – jar ľudstva*. Prítomnosť ideologizujúceho komponentu je realizovaná prostredníctvom odkazu na Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu ako na začiatok novej epochy v spoločensko-politickom vývoji komunistických krajín. Na tomto príklade je pozorovateľné prekryvanie medzi kliše a lexikalizovanou metaforou, resp. ho možno zaradiť aj ku konceptuálnemu modelu prírody. Ďalšími príkladmi kliše sú *Čas dozrieva* alebo *Macochy našich ciest*, v ktorých možno rovnako pozorovať prekryvanie s lexikalizovanými metaforami.

b) **Prirovnania.** V novinových titulkoch výskumnej vzorky sa objavili dve prirovnania, pričom iba jednému je možné priradiť ideologický príznak. Ide o titulok *Čo voda pre rybu – to súťaž pre brigádu*, v ktorom sa prirovnaním k prírodnému, resp. zvieraciemu prvku zdôrazňuje spoločenská nevyhnutnosť participovania brigád socialistickej práce vo vzájomných súťažiach, ktorých cieľom je čo najlepšie a najefektívnejšie plnenie alebo tiež prekračovanie plnenia hospodárskeho plánu. V titulku, rovnako ako v konkrétnom prirovnaní, je prítomný prvok ideologizácie spojený s hospodársko-ekonomickým princípom kolektívizácie a plánovaného riadenia.

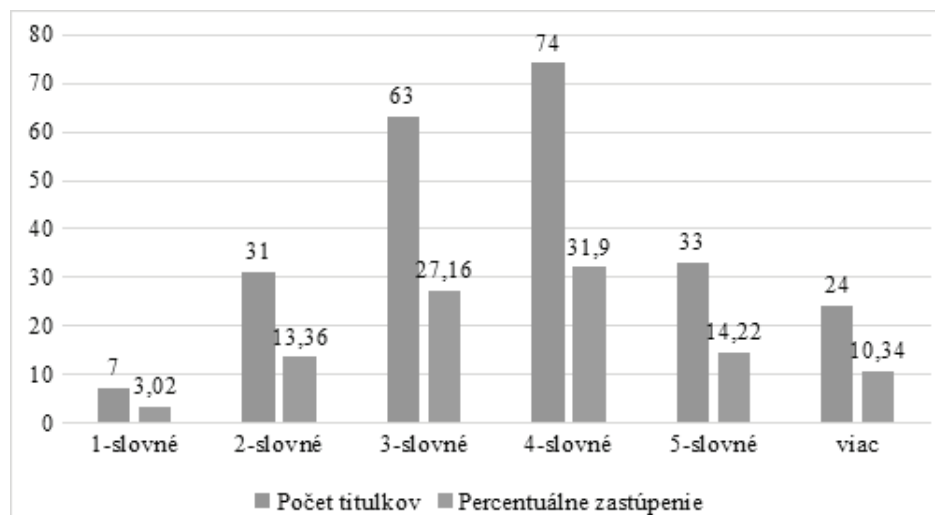
c) **Symboly.** Z troch symbolických titulkov identifikovaných vo výskumnej vzorke možno za ideologicky ovplyvnený považovať príklad *Od vatier do školských lavíc*. V texte publikovanom pri príležitosti začiatku školského roka 1. septembra sa vyskytovala vatra ako zástupný prvok odkazujúci na oslavy 20. výročia SNP, na ktoré nadväzoval začiatok vzdelávacieho obdobia roka a príchod žiakov do škôl. Oslavy SNP boli v texte prepojené na významných sovietskych partizánov a partizánskych veliteľov, ako aj na verejnú prejavy N. Chruščova pri príležitosti osláv.

3. SYNTAKTICKO-ŠTYLISTICKÉ PREJAVY PERSUÁZIE

V súvislosti so syntakticko-štylistickou výstavbou novinového titulku sa nasledujúca kapitola orientuje na vybrané komponenty formujúce jeho podobu v týchto jazykových rovinách. Zameriavame sa na analýzu a zhodnotenie funkcie, resp. persuazívnych tendencií spojených s uplatňovaním interpunkcie, a rovnako tak na jej vplyv na modálnu podobu titulku ako kompozičnej štylémy. Výsledky získané analýzou syntakticko-štylistickej roviny radíme skôr k persuazívnym prvkom charakteristickým pre publicistickú sféru na rozdiel od ideologických prvkov, ktoré sa manifestovali prevažne v lexikálnej rovine a sémantike. Vybrané analyzované syntakticko-štylistické javy napriek tomu považujeme za doplňujúce z hľadiska prepojenia persuazívnych a ideologických prvkov v mediálno-politickom diskurze realizovanom v prostredí stránickej tlače. Jedným z charakteristických prvkov novinových titulkov v 60. rokoch je ich rozsah, pričom ako najfrekvencovanejšie vystupujú trojslovné (27,16 %) a štvorslovné (31,9 %) titulky. Priemernú dĺžku novinového titulku sme na základe výskumnej vzorky prepočítali na 3,81 slova. Konkretizácia zastúpenia ostatných titulkov z hľadiska

rozsahu je zobrazená v grafe 1. Uvedené hodnoty zohľadňujú v rámci slovného rozsahu aj neplnovýznamové slovné druhy vrátane predložiek a spojok.

Graf 1: Vyhodnotenie slovného rozsahu novinových titulkov v 60. rokoch.

Naznačený kvantitatívny rozsah novinových titulkov je prepojitelný s aplikovanou interpunkciou, ku ktorej patria otáznik, pomlčka, výkričník, tri bodky, úvodzovky a dvojbodka. Podľa A. Jaklovej (2002) sa interpunkčné znamienka (rovnako ako titulky samotné) radia k neverbálnym grafickým persuzívnym prostriedkom jazyka a ovplyvňujú persuzívnu aj aktualizáciu funkciu textu. Z využitých interpunkčných znamienok majú najvyššie zastúpenie otáznik a pomlčka, avšak pri pohľade na celú skúmanú vzorku sa dominantne vyskytujú titulky bez ukončenia interpunkčným znamienkom.¹⁴ Číselné hodnoty zastúpenej interpunkcie v rozsahu celého titulu zobrazuje tabuľka 3.

Tabuľka 3: Interpunkcia prítomná v skúmaných novinových titulkoch 60. rokov

Interpunkčné znamienko	Počet	%
Pomlčka	12	23,53
Otáznik	24	47,06
Výkričník	4	7,84
Tri bodky	6	11,76
Úvodzovky	5	9,80
Dvojbodka	1	1,96

¹⁴ Z 232 titulkov sa interpunkčné znamienka vyskytli v 48 prípadoch. Niekedy aj viac ako jedno v titulu, napr. *Penále... za úspory?*

Modalitu v priestore novinových titulkov považuje A. Jaklová za dôležitý syntaktický komponent a diferencuje direktívne, interogatívne, komisívne, permissívne a koncesívne konštrukcie, ako aj konštrukcie s funkciou varovania a satisfakcie. V rámci interogatívnych konštrukcií rozlišujeme zisťovacie a doplňovacie otázky, pričom sa ich využitím v oboch prípadoch realizuje najmä aktualizácia a púťacia funkcia novinového titulku. Ich frekvencia v skúmaných textoch je takmer vyrovnaná – hodnotový rozdiel 2 medzi 13 doplňovacími a 11 zisťovacími otázkami nepostačuje na ovplyvnenie všeobecného výsledného konštatovania. Vyššie zastúpenie otázok bolo prítomné v žánri komentára. V skupine zisťovacích otázok je možné identifikovať vyjadrenie pochybností zo strany autora, resp. jeho spochybňovanie aktuálnych spoločenských tém. Týmto spôsobom sa podsúva čitateľovi tematika v podobe už existujúceho problému priamo zasahujúceho príjemcu v celospoločenskej hospodárskej (*Musíme najprv stabilizovať naše hospodárstvo. Obavy o osud reformy?*), politickej (*Vystačíme len s konštatovaniami?*) alebo ekonomickej oblasti (*Penále... za úspory?*).

Doplnením interpunkčného znamienka úvodzoviek sa vo vybraných prípadoch zdôrazňuje ironizácia zobrazovanej problematiky spojená so sémantickým posunom úvodzovkami označenej lexémy, napr. v prípade titulku „*Idyla*“ v *hospodárskej kriminalite*? Zároveň môže ísť o naznačenie devalvácie hodnôt, úspechov alebo iných tém spracovaných v jadre textu, napr. titulok *Iba „oslava športového úspechu“?* ironizujúco prepája domáce športové úspechy s devastovaním politicky orientovaných monumentov, ku ktorým došlo v neskorších hodinách po oslavách športového víťazstva. Na základe tabuľky 3 je zrejmé, že výskyt takýchto prípadov je ojedinelý (iba päť titulkov), čo však neznižuje ich výpovednú hodnotu. V druhej skupine doplňovacích opytovacích viet sa opakovane využívajú zámená *čo, ako a kde*, čím sa apeluje na vzbudenie záujmu recipienta. Otázka plní funkciu výzvy, nabáda k hľadaniu odpovede v jadre textu a vplýva tak na zvýšenie čitateľnosti komunikátu. Naznačené príklady môžeme v kontexte výskumnej témy považovať za prejav persuzívnosti, konkrétne za persuzívnu techniku otázok, a to aj napriek faktu, že tu nie je dominantne prítomný ideologický komponent vyplývajúci z kontextového prostredia 60. rokov. Persuzívny príznak možno priradiť aj titulkom využívajúcim vo svojej štruktúre infinitív, ktorým je tvorený nielen rozkazovací spôsob, ale je aplikovateľný aj vo funkcii naliehavého oznámenia, hesla alebo výzvy. A. Majchrák (1979) konštatoval, že titulok s neurčitkom je adresným heslom smerujúcim k špecifickým úsekom spoločenského života či výroby, podľa čoho môžu byť interpretované aj konkrétne prejavy vo vybranej výskumnej vzorke. V jej priestore sa vyskytovalo deväť prípadov (3,88 %) využitia infinitívu vo funkcii výzvy v legislatívnej (*Škody nielen nahradiť, ale im predchádzať*), hospodárskej (*Úspešne dokončiť žatvu – riešiť následky sucha*), výrobnnej aj finančnej sféry (*Nedostatky nielen konštatovať*). Ich

cieľom je prostredníctvom apelu podnecovať k pokrokovému vývoju, čo nachádza opodstatnenie vzhľadom na novinové prostredie s dennou periodicitou a celoštátnou platnosťou. Podobne ako v predchádzajúcom prípade ide skôr o aspekt persuzívnosti v komunikáte publicistiky racionálneho typu než o prejav ideologickej podmienenosti. Vzhľadom na persuzívnu funkciu publicistiky ho však zohľadňujeme v rámci výsledkov realizovaného výskumu.

ZÁVER

Titulok v zmysle kompozičnej štylémy a samostatného typu komunikátu, plniaceho v texte diferencované funkcie od informačnej až po persuzívnu, tvoril v slovenských podmienkach 60. rokov 20. storočia významnú súčasť publicistického inštrumentária. Prezentované výsledky výskumu zamerané na ideologické a persuzívne prejavy ukázali spôsob ich aplikácie v lexikálnej, sémantickej aj štylistickej rovine jazyka. Na základe stanovených výskumných otázok orientovaných na formálnu aj obsahovú stránku môžeme konštatovať, že skúmané novinové titulky sa vyznačovali stručným rozsahom v podobe troj- až štvorslovných konštrukcií umiestnených nad textom, ktorých zdôraznenie sa v ojedinelých prípadoch formálne realizovalo formou tučného písma alebo s využitím červenej farby pri politicky podmienených oslavách. Súčasťou titulkov boli interpunkčné znamienka, medzi ktorými mal dominantné zastúpenie otáznik, v dôsledku čoho dochádzalo k uplatňovaniu persuzívnej funkcie opytovacích viet. Tak ako to uviedol V. Patráš (2018) v súvislosti s dynamikou štylistiky slovnej zásoby, titulok poskytuje priestor na uplatnenie príznakovej lexiky, expresívnych výrazov aj obrazných pomenovaní. Výsledky výskumu ukázali na zastúpenie persuzívnych techník s využitím metafor, klíšé, prirovnaní, hodnotiacej lexiky a lexiky špecifickej pre obdobie socializmu, ktoré zároveň tvorili niektoré z charakteristických prvkov jazyka obdobia socializmu na Slovensku.

V prípade lexikálno-sémantickej oblasti je persuzívna funkcia úzko spätá s ideologizujúcimi prejavmi vyplývajúcimi zo všeobecných životných podmienok spoločnosti v 60. rokoch. Prítomný hodnotiaci komponent poukazuje na jednostranne a kladne orientovaný súbor slov využívaných na vytvorenie obrazu spoločnosti, politického režimu, jeho atribútov a jeho predstaviteľov, ku ktorým patria napr. *strana, práca, ÚV KSC, Národný front, leninizmus, komunizmus, socializmus, ľud, občania* a ďalšie. V rámci ideologicko-persuzívnych tendencií pri lexémach a slovných spojeniach s aspektom obraznosti sú zastúpené vybrané metafory a prirovnania, ktorých prenesený alebo sekundárny význam je determinovaný kontextovým vplyvom dobovej ideológie socializmu. Ide o prepájanie ideologických prvkov s prírodnými alebo budovateľskými motívmi, ale často aj o aplikáciu sekundárnej sémantiky, ktorá je ďalej rozvíjaná v jadre konkrétnych textov, napr. *Škola víťazstva komunizmu* a iné.

Predstavené výsledky výskumu zohľadňujú rozdiel medzi aktualizáčnou a ideologickou funkciou titulkov, a to napriek prítomnosti persuzívnych aspektov v oboch prípadoch. Zameranie štúdie na ideologicko-persuzívne prejavy v novinových titulkoch automaticky selektuje prípady, v ktorých nie je prítomný ideologický komponent, v dôsledku čoho je súbor skúmaných a analyzovaných príkladov menší než súbor persuzívne orientovaných textových jednotiek v celej výskumnej vzorke. Opätovne sa navracajúc k rámcovým výskumným otázkam, konštatujeme, že novinové tituly sú podmienené kontextovými prejavmi spoločensko-politického, hospodárskeho a ekonomického charakteru, ktoré sa následne realizujú vo vybraných jazykových rovinách a formujú podobu jazyka socializmu v 60. rokoch. Svojím zastúpením v textoch publicistiky racionálneho typu v celoštátnom periodiku s mienkotvornými ambíciami sú súčasťou procesu tvorby postojov a názorov verejnosti, čím naplňajú persuzívnu funkciu. Vzhľadom na jednostrannosť v niektorých sférach, viditeľných napr. v absencii negatívneho hodnotenia režimu a jeho predstaviteľov, im môžeme priradiť aj prvky manipulácie, ktoré sú ďalej a hlbšie rozvíjané najmä v lexikálnej a sémantickej rovine jazyka.

Výskum jazyka fungujúceho v období socialistického zriadenia v slovenských podmienkach nie je neznámou, ale napriek tomu stále iba čiastkovo rozvíjanou problematikou. Predloženú štúdiu prepájajúcu mediálnu, lingvistickú aj historickú sféru preto považujeme za príspevok do oblasti nielen jazykovedných, ale aj mediálnych štúdií zameraných na vývin a podobu jazyka vo verejnej mediálnej sfére.

Literatúra

- BARTOŠEK, Jaroslav: Novinové tituly. In: Jazyk a jeho užívaní : sborník k životnému jubileu profesora Oldřicha Uličného. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1996. 315 s.
- BILLIG, Michael. Discursive, Rhetorical and Ideological Messages. In WETHERAL, Margaret – TAYLOR, Stephanie – YATES, Simeon. Discourse Theory and Practice. London: Sage 2004, s. 210 – 222.
- BURCL, Pavol: Jazyk novinových titulkov. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2013. 148 s.
- ČERMÁK, František – CVRČEK, Václav – SCHMIEDTOVÁ, Věra. Eds.: Slovník komunistické totality. Praha: Lidové noviny 2010. 302 s.
- ČULENOVÁ, Eva: Jazyk. Matrica alebo plášť? Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2012. 136 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk a hodnotenie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta 1999. 240 s.
- DROPPA, Boris: Spôsoby novinárskeho sprístupňovania odborných obsahov verejnosti. Bratislava: Univerzita Komenského 1998. 112 s.
- EAGLETON, Terry. Ideology: an introduction. London, New York: Verso, 2007. 242 s.
- FINDRA, Ján: Štylistika súčasnej slovenčiny. Martin: Osveta 2013. 319 s.
- FINDRA, Ján: Jazyk v kontextoch a textoch. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici 2009. 317 s.
- GRÁC, Ján: Persuázia: ovplyvňovanie človeka človekom. Bratislava: Osveta 1985. 367 s.

- HLAVSA, Zdeněk: K jazykovědné analýze komunikace v hromadných sdělovacích prostředcích. In: Slovo a slovesnost, 1990, roč. 51, č. 2, s. 124 – 130.
- HROTKOVÁ, Stanislava: Britské novinové titulky a ich špecifické črty. In: Demokratizačná funkcia médií: ideál a realita. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2014, s. 12 – 32.
- JAKLOVÁ, Alena: Persvaze a její prostředky v současných žurnalistických textech. In: Naše řeč, 2002, roč. 82, č. 4, s. 169 – 176.
- JUST, Vladimír: Slovník floskulí 2. Praha: Academia 2005. 214 s.
- KRAUS, Jiří: Jazyk v proměnách komunikačních médií. Praha: Karolinum 2008. 172 s.
- KŘÍSTEK, Václav: Současné novinové titulky. In: Naše řeč, 1973, roč. 56, č. 5, s. 229 – 237.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: Metaforý, kterými žijeme. Brno: Host 2002. 282 s.
- MACHÁČKOVÁ, Eva: K sémanticko-syntaktické výstavbě novinových titulků. In: Slovo a slovesnost, 1985, roč. 46, č. 3, s. 215 – 224.
- MACHO, Marián: Teoretické aspekty statusu lexikálnej jednotky a lexikálnej zásoby v ideologických súradniciach. Jazyk a politika. Na pomedzí jazyka a politolingvistiky. Ed. R. Štefančík. Bratislava: Ekonom 2016, s. 47 – 55.
- MAJCHRÁK, Andrej: Základy socialistické žurnalistiky. Příručka pre redaktorov a dopisovateľov. Bratislava: Práca 1979. 191 s.
- MALLETTE, Malcolm F.: Příručka pro novináře střední a východní Evropy. Praha Washington: Syndikát novinářů České republiky: Lidové noviny, nakladatelství – World press freedom committee 2000. 161 s.
- McQUAIL, Dennis: Žurnalistika a společnost. Praha: Karolinum 2016. 254 s.
- MILLS, Harry: Artful Persuasion : How to command attentionchange minds, and influence people. New York: Amacom 2000. 300 s.
- MINÁŘOVÁ, Eva: Stylistika pro žurnalisty. Praha: Grada 2011. 296 s.
- MISTRÍK, Ján: Štylistika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 598 s.
- MOLNÁROVÁ, Eva: Spoločensko-politická lexika z kontrastívneho aspektu. Banská Bystrica: Belianum 2013. 109 s.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia: Hodnoty ideológie socializmu optikou vybraných lexém. In: Jazyk a kultúra, 2020, roč. 11, č. 41 – 42. [V tlači].
- MOLNÁROVÁ, Patrícia: Jazyk, komunikácia a kontext na pomedzí lingvistiky a histórie (s konkretizáciou na lexikálnych príkladoch). In: Jazyk a kultúra, 2019a, roč. 10, č. 39 – 40, s. 37 – 46.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia: Jazykový obraz socializmu v kolektívnej pamäti súdobej a súčasnej publicistiky pod vplyvom roku 1968. Konferencia Obrazy sveta ako výskumná doména humanitných vied. Produkcia, distribúcia, recepcia a spracovávanie obrazov sveta. Siedlce 11. 9. 2019b. [V tlači].
- PÁLENICKÝ, Jozef: Manipulácia pomocou titulkov: nadpis tam, obsah onam. In: Slovenské pohľady, 2007, roč. IV., č. 10, s. 13 – 26.
- PATRÁŠ, Vladimír: K dynamike štylistiky slovnej zásoby v súčasnej online mediálnej produkcii názorového typu. In: Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 3, s. 446 – 461.
- PEŠEK, Jan: Politický vývoj na Slovensku: od prevratu 1948 do prelomu rokov 1967/68. In: Londák, Miroslav – SIKORA, Stanislav et al. Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách. Bratislava: Veda 2009, s. 12 – 41.
- PRUŠA, Jiří. Abeceda reálného socializmu. Praha: Avia Consultants, 2011. 678 s.
- SIMONS, Herbert, W. – MORREALE, Joanne – GRONBECK, Bruce: Persuasion in society. Thousand oaks: Sage 2001. 414 s.
- TUŠER, Andrej: Titulok – kontaktná zložka prejavu. In: Otázky žurnalistiky, 2003, roč. 46, č. 1 – 2, s. 51 – 57.
- TUŠER, Andrej: Titulok – vizuálne avízo. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda 2009. 114 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Hl. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s.

VIERIKOVÁ, Lucia: Jazyková hra v titulkoch ekonomických textov. In: Mladá rusistika – nové tendencie a trendy III. Bratislava: Stimul, 2015, s. 34 – 40.

Pramenné zdroje

- Lud. Orgán strany národnej obrody. 1969, roč. XXII. č. 70 – 150.
- Práca. Denník jednotného odborového hnutia. 1964, roč. XIX, č. 1 – 77.
- Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1961, roč. XLII, č. 32, 42, 114, 120, 181, 185, 243, 334.
- Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1963, roč. XLIV, č. 2, 7, 90, 94, 209, 210, 302, 333.
- Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1965, roč. XLVI, č. 3, 4, 32, 34, 63, 80, 90, 119, 128, 151, 180, 212, 213, 242, 276, 277, 309, 318, 333, 335.
- Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1966, roč. XLVII, č. 1, 5, 31, 38, 59, 86, 94, 101, 119, 122, 158, 164, 184, 186, 213, 238, 253, 261, 275, 301, 302, 331, 342.
- Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1967, roč. XLVIII, č. 1, 3, 33, 43, 60, 94, 100, 119, 121, 149, 156, 180, 185, 210, 243, 245, 275, 302, 314, 335.
- Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1968, roč. XLIX, č. 3, 8, 31, 37, 63, 68, 93, 97, 121, 132, 150, 180, 195, 211, 223, 245, 250, 273, 279, 302, 307, 325, 326.
- Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1969, roč. L, č. 5, 6, 27, 29, 52, 57, 78, 83, 102, 110, 130, 131, 158, 167, 181, 205, 206, 231, 258, 260, 283.
- Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1970, roč. LI, č. 1, 5, 28, 51, 52, 76, 77, 102, 105, 128, 129, 154, 183, 184, 207, 208, 233, 234, 261, 262, 285, 287.
- Smer. Orgán Stredoslovenského Krajského výboru Komunistickej strany Slovenska. 1967, roč. 19, č. 236 – 313.

Elektronické dokumenty

- SAWER, Marian: Wearing your politics on your sleeve: The role of political colours in parties and social movements. Paper presented to the Australasian Political Studies Association conference on 25. – 27. September 2006. Dostupný na:
https://www.researchgate.net/profile/Marian_Sawer/publication/251329319_Wearing_your_Politics_on_your_Sleeve_The_Role_of_Political_Colours_in_Social_Movements/links/53feb5db0cf23bb019be58f0/Wearing-your-Politics-on-your-Sleeve-The-Role-of-Political-Colours-in-Social-Movements.pdf. [cit. 21. 2. 2019].
- Ústavný zákon 100/1960 Sb. zo dňa 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky. Dostupný na: <https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf> [cit. 21. 8. 2019].
- Zákon o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch č. 81/1966 Zb. Dostupný na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19670101.html> [cit. 1. 1. 2020].
- Novelizovaný zákon 84/1968 Zb. [cit. 6. 5. 2019]. Dostupný na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680628.html> [cit. 6. 5. 2019].
- Novelizovaný zákon 127/1968 Zb. Dostupný na: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680926.html> [cit. 1. 1. 2020].

ŠTANDARDIZÁCIA CUDZÍCH GEOGRAFICKÝCH NÁZVOV AKO PREJAV ADAPTAČNÉHO MAXIMALIZMU (na príklade *Lombardia* vs. *Lombardsko*)¹

Jana Wachtarczyková

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

WACHTARCZYKOVÁ, Jana: Standardization of Foreign Geographical Names as a Manifestation of Adaptive Maximalism (with an Example of *Lombardia* vs. *Lombardsko*). *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No. 2, pp. 212 – 226.

Abstract: The paper deals with the issue of standardization of foreign geographical names in Slovak. The issue for discussion is the standardization of the name *Lombardy* instead of the hitherto used name *Lombardia*. The author analyzes the relationship between these competitive names and their functioning in Slovak. She bases his findings on the frequency of occurrence of these names in the corpora of the Slovak language – the family of web corpora Aranea and the Slovak National Corpus. The analysis takes into account the issues of lexicographic processing of these names, the principles of standardization of foreign names in Slovak, as well as international trends leading to reduction of exonyms in national languages. The practical use of the names *Lombardia* / *Lombardsko* is evidenced by examples from corpora. The author also notes them in the context of the linguistic adaptation of other names in the Italian regions. She considers the prioritization of the exonym *Lombardsko* at the expense of the form *Lombardia* through standardization as a manifestation of adaptive maximalism and linguistic purism in general in Slovak. Thus, the question of standardization of geographical names in Slovak also acquires a sociolinguistic dimension.

Key words: word form *Lombardia* vs. *Lombardsko*, Slovak, geographical names štandardizácia, adaptive maximalism, exonym, endonym, alonym

Publicistika jarných mesiacov roka 2020 sa niesla v znamení intenzívneho spravodajstva o epidemiologickej situácii vo svete. Do centra pozornosti sa dostali názvy lokalít spojené s prepuknutím ochorenia covid-19 ako Wu-chan (pinyin: Wūhàn) v provincii Chu-pej (pinyin: Húběi) v strednej Číne a následne región Lombardie na severe Talianska s epicentrom nákazy v meste Codogno provincie Lodi. Vírusová pandémia toto čínske mesto a provinciu v našom jazyku zviditeľnila a zariadila im tak neslávne promo. Región na Apeninskom polostrove je však u nás na Slovensku dávno a dobre známy. Ide o región, ktorý sa v taliančine nazýva *Lombar-*

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu Vega č. 2/0014/19 *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka*.

dia. Aj v slovenčine je známy najmä ako *Lombardia*. Neznáme sú dôvody, prečo *Lombardia* prestala vyhovovať ako oficiálne pomenovanie tohto regiónu a do zoznamu exonym (*Názvy geografických objektov z územia mimo SR*)^[1] pribudla štandardizovaná podoba *Lombardsko*².

Z nášho pohľadu ide o kontraproduktívny počin, ktorý v slovenčine zbytočne skomplikoval identifikáciu daného regiónu a umelo vytvoril problém tam, kde doposiaľ žiadny nebol. Táto štandardizácia nebola reakciou na potreby jazykovej praxe. Korpusové zdroje ukazujú, že neodráža aktuálne frekvenčné pomery podôb *Lombardia* a *Lombardsko* v slovenčine. Domnievame sa, že hlavným dôvodom tohto štandardizačného aktu je presadiť názov s domácim topoformantom *-sko*, vďaka ktorému *Lombardsko* zrejme pôsobí slovenskejšie než *Lombardia*. Je možné, že navrhovatelia tejto štandardizácie boli motivovaní ideou systémovosti³ a rozhodli sa posilniť analógiu v onymickom subsysteme podobne adaptovaných geografických názvov v slovenčine. Systémovosť je však komplexná záležitosť, a tak posilňovanie špecifickej vnútroštruktúrovej analógie v jednom jazyku nevyhnutne znamená oslabovanie iného typu systémovosti. V tomto prípade oslabovanie makrosystémovej interlingválnej analógie a odklon od medzinárodného exonyma *Lombardia* zaužívaného na označovanie daného regiónu vo väčšine⁴ európskych jazykov. V štandardizácii *Lombardska* na úkor *Lombardie* môžeme vidieť aj ideologický zámer – novodobý slovenský purizmus, ktorý sa prejavuje v adaptačnom maximalizme a vo vyrábaní národných jazykových špecifik. Nepochybne ide o inštitucionálny purizmus, pretože nevychádza z aktuálnej jazykovej situácie a odkláňa sa od zdravoušudkovej logiky používateľa jazyka. Slovmi J. Dolníka „Niet reálneho dôvodu predpokladať, že používatelia materinského jazyka pociťujú potrebu zdokonaľovať jeho systém navodením pravidelnejších prvkov“ (Dolník, 2010, s. 56).

Uvedený maximalizmus pri štandardizácii tohto geografického názvu prináša hodnotovo-výrazovú zmenu a s ňou viac škody ako úžitku. Škody v zmysle zvýšenia jazykovej entropie – zahltenia verejnosti ďalším onymickým vzťahom a s ním novú hierarchiu jazykovej záväznosti jednotlivých pomenovaní v tomto vzťahu. Táto štandardizácia otvorila priestor pre koexistenciu nerovnocenných variantov, ale po prehodnotení kontextu ich používania. Vytvorila tým ďalší zdroj záťaž a neistoty pre používateľov jazyka. Mocenským spôsobom (pretože štandardizácia je autoritatívnou de-

² Podrobnosti o dátume štandardizácie jednotlivých exonym a jej okolnostiach (napr. odbornej diskusii, hlasovaní členov Názvoslovnnej komisie Úradu geodézie, kartografie a katastra SR – NK ÚGKK SR) nie sú verejnosti dostupné. Známy je len priebežne aktualizovaný zoznam exonym (najnovší z 11. 10. 2017).

³ Idea systémovosti sa v našom jazykovednom diskurze dlhodobo chápe ako kritérium jazykovej správnosti. Pretrváva tendencia „vymedziť jazykovú správnosť tým, čo je systémové, čo neprotirečí zákonitostiam jazyka“ (porov. Dolník, 2020, s. 9).

⁴ Názov sa môže považovať za medzinárodné exonymum, ak sa používa aspoň v dvoch jazykoch (porov. Ripka, 2008, s. 58).

monštráciou moci⁵) zaviazala používateľov jazyka na výlučné používanie tvaru *Lombardsko* vo verejnej oficiálnej komunikácii. Sproblematizovala uvádzanie tohto názvu aj v neoficiálnej komunikácii, v ktorej doposiaľ prevažuje názov *Lombardia*. Kultivovaný používateľ jazyka bude nútený prehodnocovať svoje štylizácie a zamýšľať sa, kedy a kde všade má namiesto *Lombardie* použiť *Lombardsko*. Jeho otázky môžu znieť napríklad: Pocestujeme do *Lombardie* alebo do *Lombardska*? – Cyklisti absolvujú *Giro d’Lombardia* alebo okruh *Okolo Lombardie*, alebo preteky *Okolo Lombardska*? – Pôjde Sagan *Lombardiu* alebo *Lombardsko*? – Liga severu požaduje autonómiu pre *Lombardiu* či *Lombardsko*? Bezpochyby sa objavia aj otázky jazykovej správnosti a spisovnosti: Je správne (spisovné) *Lombardia* alebo *Lombardsko*?

Tieto otázky sú problematické svojou implicitnou disjunktívnosťou, teda sugerovaním, že správny tvar je len jeden, resp. že jeden tvar je správnejší, kým druhý nesprávny alebo aspoň nesprávnejší.

Skutočným problémom je navodenie a legitimizácia situácie, ktorá v určitom momente postaví do protikladu dva koexistujúce varianty jedného geografického názvu a spúšťa rozličné názory, otázky a pomerne zbytočnú diskusiu. Zbytočnú preto, že používateľ jazyka môže dostať len takú odpoveď, že by mal rešpektovať záväznú štandardizáciu geografických názvov z územia mimo SR a s ňou aj názov *Lombardsko*. Preto základná otázka je sociolingvistická. Týka sa príčin vzniku tejto konkrétnej jazykovej situácie a jej zmyslu – aký cieľ sleduje táto štandardizácia, či potreby napĺňa, prečo vôbec nastala? Nebude modelom pre ďalšie „inovatívne“ štandardizácie z kategórie talianskych regiónov, napr. **Molízésko*, **Bazilikátsko*, **Umbrijsko*, **Lácijsko*? Samotná štandardizácia údajne „novšieho“ a nie natoľko vžitého pomenovania *Lombardsko* namiesto „staršieho“, teda reálne vžitého a do slovenčiny plne integrovaného pomenovania *Lombardia* vyznieva neštandardne.

Ak by tento štandardizačný akt nebol záväzný, tak by ostal len jedným z mnohých pseudosystémových intervencií do používania jazyka. Ale pretože ho považujeme za príklad neadekvátneho využitia legislatívnej moci a za nezmyselnú jazykovú obštrukciu v (nepriroznanom) mene slovenskosti, nechceme ho prejsť mlčaním. Na tomto príklade chceme pripomenúť, že ak má byť štandardizácia geografických názvov rešpektovaná a ak má štandardizačný orgán ostať autoritou, mal by rešpektovať stav a potreby jazykovej praxe, vlastné zásady, ktoré si v rozličných dokumentoch stanovil⁶, ale aj globálne tendencie⁷, ktorých je súčasťou a ku ktorým sa hlási. Nechceme spochybňovať potrebu štandardizačnej práce a užitočnosť Názvoslovnej komisie ÚGKK SR. Činnosť názvoslovných autorít je dôležitá a nevyhnutná. Sme však

⁵ Uskutočňuje sa rozhodnutím o štandardizácii, ktoré vydáva Úrad geodézie, kartografie a kastrá SR.

⁶ Napr. Koncepciu rozvoja štandardizácie geografického názvoslovia Slovenskej republiky na roky 2011 – 2015 [2].

⁷ Napr. Rezolúcie prijaté na konferenciách OSN o štandardizácii geografických názvov [3].

presvedčení, že jednotlivé výsledky štandardizácie geografických názvov môžu, dokonca majú byť predmetom širšej odbornej diskusie s prihliadnutím na dosah ich uplatňovania v jazykovej praxi. Práve prepojenosť exoným s jazykovou politikou zdôrazňoval M. Majtán (2007, s. 15), keď upozorňoval: „Bolo by nešťastím neskúmať naďalej problematiku exoným, najmä v súvislosti s praktickou jazykovou politikou.“ Podmienkou poznania týchto súvislostí je, aby mala verejnosť k dispozícii aj informácie o procese štandardizácie, najmä o odborných argumentoch, na základe ktorých sa prijímajú záväzné rozhodnutia o štandardizácii geografických názvov v slovenčine. Bez poznania týchto argumentov ostanú potenciálni aktéri ďalších diskusií odkázaní na vlastné domnienky a rozličné druhy predpokladov. Nedostatok informácií vždy negatívne ovplyvňuje možnosť porozumenia situácie a možnosť participácie jednotlivých aktérov na korektnej diskusii. Pripomíname to preto, že jednou z úloh sociálnej lingvistiky je identifikovať možnosti sociálneho aktérstva v odbornom diskurze. Štandardizácia geografického názvoslovia v slovenčine je oblasťou, ktorá by mohla „uniest“ vyššiu participáciu odbornej i laickej verejnosti vo vzťahu k jazyku a jeho normám. Vychádzame zo sociolingvistického princípu subsidiarity, že používatelia jazyka majú jeho normy nielen rešpektovať, ale aj spoluvytvárať. Štandardizácia jazykových noriem by mala vychádzať z jazykovej konvencie a smerovať k spoločenskému konsenzu.

V ďalšom texte uvádzame širší adaptačný kontext toponým talianskeho pôvodu označujúcich regióny. Chceme poukázať na súvislosť interlingválneho vzťahu (symetrie či asymetrie) lexém východiskového a cieľového jazyka a na mieru adaptácie preberaných pomenovaní. Zvuková a grafická odlišnosť talianskych pomenovaní opodstatňuje ich prispôbenie potrebám slovenčiny a vznik exoným. Nie vždy však interlingválna asymetria musí viesť ku vzniku exonyma – v slovenčine zo skupiny názvov talianskych regiónov sú viaceré endonymá. Opodstatnenosť štandardizácie, ktorá vychádza z interlingválnej symetrie (tal. *Lombardia* – slov. *Lombardia*) a vedie k interlingválnej asymetrii (tal. *Lombardia* – slov. *Lombardsko*), je v súčasnosti pochybná. Táto, v istom zmysle sekundárna adaptácia, sa javí ako antisystémová.

Z formálneho hľadiska je pomenovanie *Lombardsko* vytvorené korektne, v súlade s adaptačnými mechanizmami slovenského jazyka⁸. Onymická prípona *-sko/-c)ko* je typickým domácim topoformantom, ktorý signalizuje, že ide o pomenovanie geografického priestoru – krajiny, štátu (napr. *Pol'sko*, *Rusko*, *Nemecko*), oblasti, regiónu

---

⁸ Pravidelnosť odvodenia nezaručuje prijateľnosť týchto derivátov v jazykovej praxi. Vlnu kritiky (napr. J. Jacko, J. Kačala, cit. in Bartko, 2014) si vyslúžila expanzia istých regionálnych inzertných novín, ktoré majú v titule často mechanicky vytvorené pseudotoponymá, ako napr. *Prešovsko*, *Bratislavsko*, *Zlatomoravecko*, *Bardejovsko*, *Sobranecko* atď. Neprijateľnosť týchto názvov nespočíva v nespisovnosti či nesprávnom odvodení, ale v tom, že nevychádzajú z reálnej komunikačnej konvencie a onymickej situácie pri označovaní širších prímestských lokalít, že sú len umelo vytvoreným konštruktom.

nu (*Bretónsko, Alsasko, Sliezsko*). V rámci exoným existuje veľká skupina názvov území, ktoré sú zakončené inak než na *-sko/-c)ko* (napr. *Kastília, Kašmír, Polesie, Porúrie, Amazónia, Lužica*). Územie súčasného Talianska sa člení na regióny^[4], provincie a komúny (obce). Väčšinu z názvov dvadsiatich talianskych regiónov v slovenčine tvoria exonymá, teda pomenovania, ktoré sa v slovenčine adaptovali a následne v jazyku a vedomí jeho nositeľov vžili. Exonymum⁹ chápeme ako názov pre objekt z cudzieho lingvokultúrneho prostredia, pričom tento názov je prispôsobený potrebám cieľového jazyka. Pod prispôbovaním sa cudzích lexém rozumieme realizáciu takých formálnych zmien v preberanom pomenovaní, ktoré umožnia v cieľovom jazyku jeho adekvátnu výslovnosť, zápis, skloňovanie a bezproblémové použitie. Adaptačné mechanizmy predstavujú celý komplex zmien, ktoré zasahujú preberané pomenovanie na rozličných úrovniach.¹⁰

Základnými adaptačnými procesmi, ktoré spolu úzko súvisia, sú transfonemizácia a transortografizácia. Pri transfonemizácii preberaných pomenovaní ide o zvukovú adaptáciu cudzích hlások a hláskových skupín, o prehodnotenie fonémy na segmentálnej aj suprasegmentálnej úrovni (Ološtiak, 2007). Pri názvoch talianskych regiónov je to napr. prehodnotenie *gn* [ň]¹¹: *Sardegna* [sardeňa] → *n* [n]: *Sardinia* [sardínia] alebo → *ň* [ň] *Bologna*: [boloňa], hláskovej skupiny [či] → [cí] v názve *Sicilia* [sičilia] → *Sicília* [sicília], *ge*¹² [dže] → *ža* [ža] *Adige* → [adiže] → [adiža], *Piemonte* → *Piemont*. Na suprasegmentálnej úrovni prebieha prehodnotenie talianskeho prízvuku na dĺžku v slovenčine, najmä vo viacslabičných názvoch, pričom sa prízvuk systematicky presúva na prvú slabiku napr. *Calabria* → *Kalábria*, *Campania*¹³ → *Kampánia*, *Liguria* → *Ligúria*, *Sicilia* → *Sicília*, *San Marino* → *San Maríno*, *Vaticano* → *Vatikán*. Prevzaté a zvukovo adaptované názvy podliehajú transortografizácii – v slovenčine sa zapisujú prostredníctvom grafém slovenskej abecedy *Calabria* → *Kalábria*, *Campania* → *Kampánia*, *Puglia* → *Apúlia*, *Marche* → *Marky*, *Vaticano* → *Vatikán*, *Adige* → *Adiža*.

V niektorých prípadoch môžeme hovoriť o transsémantizácii (jej translačnom type), pri ktorej sa pomenovanie (jeho časť) prekladá. Vyskytuje sa pri viacslabných

⁹ Porov. definíciu podľa Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names (Slovníka termínov používaných pri štandardizácii geografických názvov)^[1], ako aj podľa Harvalík, 2017.

¹⁰ M. Ološtiak (2016, s. 10 – 16), rozvíjajúc kontaktologický výskum R. Filipoviča a J. Furdíka, pomenúva, systemizuje a charakterizuje tieto adaptačné procesy v slovenčine: transparadigmatizácia, transsyntagmatizácia, transfonemizácia, transmorfemizácia, transmorfologizácia, transderivácia, transsémantizácia, transortografizácia, transpragmatizácia.

¹¹ Aproximácia podľa slovenskej fonetickej abecedy: pre mäkkú nazálu *ň* navrhuje R. Pavlík (2014, s. 102) zápis [n].

¹² Myslí sa *g* v taliančine v hláskových skupinách *gi*, *ge*, ktoré sa čítajú [dži, dže]. Hláskové skupiny *gia*, *gio*, *giu* sa čítajú [dža, džo, džú], teda bez *i*-ového segmentu, napr. *Giulia* – [džulia]. Tento segment (-i) sa zachováva vo výslovnosti hláskových skupín zapísaných ako *ghi*, *ghia*, *ghio*, *ghiu*.

¹³ V zozname exoným ÚGKK sa ako východisková podoba exonyma *Kampánia* chybné uvádza *Campagna* namiesto *Campania*.

pomenovaniach obsahujúcich popri propriálnej aj apelatívnu zložku, ktorú je možné preložiť, napr. *Valle d'Aosta* → *Údolie Aosty* (rieky Aosta), *Alto Adige* → *Horná Adiža*. Ďalším druhom adaptácie je transsyntagmatizácia (transkolokácia), pri ktorej sa mení slovosled členov pomenovania, napr. *Friuli Venezia Giulia* → *Furlansko-Júlske Benátky*.

Transmorfemizáciu – nahrádzanie či obmieňanie morfémy východiskového jazyka morfémyami cieľového jazyka vidíme napr. v zmene zakončenia $e \rightarrow \emptyset$ (*Piemont-e*) → (*Piemont-ø*), v hláskovej obmene, napr. $e \rightarrow a$ (*Adige – Adiža*), $o \rightarrow y$ (*Abruzzo – Abruzzi*¹⁴), $ia \rightarrow sk-o$ (*Lombard-ia* → *Lombard-sk-o*), $a \rightarrow sk-o$ (*Toscan-a* → *Toskán-sk-o*). Na základe zakončenia v cieľovom jazyku sa preberané pomenovania začleňujú do jeho skloňovacieho systému. Súčasťou transmorfologizácie môže byť aj zmena rodu. V prípade názvov *Lombardia*, *Toscana* atď. ide o transgenerizáciu zo ženského rodu na stredný rod¹⁵, v prípade názvov *Veneto*, *Friuli*, *Trento* atď. z mužského rodu na stredný rod. Transgenerizáciou pomenovaní vzniká asymetria aj v parametri rodu, resp. narúša sa rodová symetria tal. *Lombardia* (ž.) – slov. *Lombardia* (ž). asymetriou tal. *Lombardia* (ž.) – slov. *Lombardsko* (n.). Ak *Lombardia* a *Lombardsko* v jazyku fungujú paralelne, tak z hľadiska jazykovej prirodzenosti vzťah pomenovaní, ktorý zachováva medzijazykovú rodovú symetriu, (femininum – femininum) predstavuje percepčnú výhodu oproti vzťahu, ktorý je medzijazykovo rodovo asymetrický.

Výraznejšie adaptačné zmeny vidieť najmä na „starobylej vrstve exoným“ (Harvalík, 2017), ako je *Toscana* → *Toskánsko*, *Veneto* → *Benátsko*, *Friuli* → *Furlansko*, *Trentino* → *Tridentsko*. Kým pri názvoch *Toscana*, *Friuli* či *Veneto* bola adaptácia motivovaná ich interlingválnou výslovnostnou aj grafemickou asymetriou, tak pri názve *Lombardia* žiadna formálna odlišnosť nebola, preto v slovenčine oddávna ako názov regiónu figuruje *Lombardia*. Práve univerzálnosťou, ktorú vidíme v absencii výrazného výslovnostného či pravopisného rozdielu vo východiskovom a cieľovom jazyku, je pomenovanie *Lombardia* (podobne ako *Umbria*) medzi názvami talianskych regiónov v slovenčine výnimočné. Ich grafická podoba v slovenčine je identická s podobou v taliančine a ich výslovnosť v taliančine a slovenčine je podobná. *Lombardia* a *Umbria* nevyžadujú výraznejšiu adaptáciu a nepovažujeme ich za exonymá¹⁶.

Subsystem názvov talianskych regiónov v slovenčine väčšinou tvoria exonymá, ktoré sú v slovenčine adaptované a sú dlhodobo vžit. V menšej miere tento podsystem

---

¹⁴ *Abruzzi* je v zozname slovenských exoným charakterizované len ako pohorie (poh.). Nie je teda jasné, či ide o synkretizmus a *Abruzzi* má označovať aj daný región, alebo názov regiónu *Abruzzo* zatiaľ nie je štandardizovaný.

¹⁵ Taliančina nemá stredný rod.

¹⁶ Niektorí onomastici a geografi za exonymá považujú aj onymické formy, ktoré neprešli žiadnou formou jazykovej adaptácie v cieľovom jazyku. V ich chápaní pre status exonyma postačuje samotné využitie cudzieho toponyma, teda že sa v cieľovom jazyku inojazyčný názov geografického objektu vyskytuje (porov. Harvalík, 2017).

obsahuje aj endonymá – názvy talianskych regiónov, pri ktorých existuje spomínaná asymetria a dôvod na formálnu adaptáciu, ale napriek tomu sa neprepisujú a ich výslovnosť sa výrazne nevzdáľuje od talianskej výslovnosti, napr. *Emilia-Romagna*, [e' - milja ro' mapnja]¹⁷, *Molise* [mo' lize], *Lazio* ['latsjo], *Basilicata* [bazili' kata]. Ale iba v prípade *Lombardska* sa v slovenčine štandardizoval názov, ktorý nahradil dlhodobo vžitý, do jazyka integrovaný názov *Lombardia*. Integrovanosť jazykových jednotiek v jazyku prináša aj ich kontextovú profiláciu a adekvátne využitie. Novoštandardizovaný názov *Lombardsko* však nenahrádza názov *Lombardia* v jeho úplnosti, resp. vzájomná substitúcia týchto názvov môže byť v historickom kontexte zmätočná.

V minulosti (do zjednotenia v 18. storočí) sa územie dnešného Talianska delilo na množstvo rôznych politicko-správnych útvarov, ktoré priebežne vznikali i zanikali. Ich názvy sa doposiaľ uplatňujú v historiografii. V ranom stredoveku (6. st.) si západogermánske kmene Longobardov podmanili severnú a strednú Itáliu¹⁸. Vznikla severotalianska *Longobardia Maggiore* (tal.) zahŕňajúca *Lombardské kráľovstvo* a územie *Trenta*, *Furlanska* a *Toskánska*. *Longobardia Minore* na juhu zahŕňala *Spoletské vojvodstvo* (tal. *Ducato di Spoleto*¹⁹) a *Beneventské vojvodstvo* (tal. *Ducato di Benevento*). K ďalším historickým názvom štátnych útvarov na Apeninskom polostrove patrí *Lombardsko-benátske kráľovstvo* (*Regno Lombardo-Veneto*), *Parmské a piazenské vojvodstvo* (*Ducato di Parma e Piacenza*), *Toskánske veľkovojvodstvo* (*Granducato di Toscana*²⁰), *Kráľovstvo dvoch Sicílii* (*Regno delle due Sicilie*), *Benátska republika* (*Repubblica di Venezia*), resp. *Najjasnejšia benátska republika* (*Serenissima Repubblica di Venezia*), *Florentská republika* (*Repubblica Fiorentina*) atď. Tieto názvy svoje uplatnenie nachádzajú v historickom diskurze, napr. vo výpovediach typu: „Generál Napoleon Bonaparte, pochádzajúci z ostrova Korzika, vpadol v roku 1796 do Piemontu a Sardínskoho kráľovstva. Dobil Lombardsko, Benátsko, Janovsko a obsadil aj ďalšie menšie štátiky až po hranice pápežského štátu.“

Geografické názvy ako *Benátky* – *Benátsko*, *Janov* – *Janovsko* tvoria spomínanú starobylú vrstvu exoným, ktoré boli preberané v období významných vývojových (hláskových) zmien v cieľovom jazyku a ich adaptovaná forma v slovenčine sa od pôvodnej formy výrazne odlišuje, napr. *Firenze* – *Florenca*, *Genova* – *Janov* (Harvalík, 2017). Táto vrstva exoným zároveň patrí medzi dlhodobo vžité, živé a frekventované jazykové jednotky. V historických prameňoch sa *Lombardsko* vyskytuje najmä ako súčasť pomenovania štátneho útvaru (1819 – 1866) *Lombardsko-benátskeho kráľovstva*. V ňom už *Lombardsko* nie je substantívom, ale adjektívnou časťou adjektívneho kompozita so spájacou morférou *-o-*. L. Štúr vo svojom článku

¹⁷ Výslovnosť pomenovaní v tejto vete uvádzame podľa Dizionario di pronunzia italiana online^[5].

¹⁸ V hesle *Longobard* Slovníka súčasného slovenského jazyka (2011, s. 1015) sa v tomto kontexte uvádza *Itália*, nie *Taliansko*.

¹⁹ V zátvorkách uvádzame zápis v taliančine.

²⁰ U E. Štúra aj *Toškána* (1845, s. 98).

(1845, s. 98) spomína: „Lombardsko-Venetskuo královstvo je stvoreno z predešlich vojvodstvom Milána a Mantui a z najvetšej čjastki bývalej slobodnej obce Venetskej.“ V *Lombardsko-benátskom kráľovstve* sa spojili oblasti (územia) *Lombardie* a *Benátska*. Ottův slovník naučný (1900, s. 302) pri hesle *Lombardie* uvádza: „Po vídeňskom kongresu byla Lombardie vrácena Rakousku a sloučena s územím bývalé republiky Benátské v království Lombardsko-Benátské.“ (s. 302). V týchto pasážach sa uplatňujú obidve podoby, pričom každá má svoj význam a označuje čiastočne iný denotát. Názov *Lombardsko* tu primárne označuje politický útvar (lombardskú časť kráľovstva, v taliančine adj. *Lombardo*) a *Lombardia* primárne označuje geografickú lokalitu, v ktorej tento útvar existoval. Ottův slovník naučný *Lombardiu* definuje ako „země v sev. Itálii, hraničí na s. se Švýcarskem, na j. s Emilií a Ligurií, na z. s Piemontem, na v. s Tyrolskem a Benátskem.“ Tento kontext je príkladom referenčného rozdielu medzi geografickým územím a politickým útvaram.

V súčasnosti sa názov *Lombardia* hodnotí ako „staršie“. Slovník súčasného slovenského jazyka (2011, s. 1013) uvádza: „**Lombardsko** -ka s., star. **Lombardia** [-d-] -ie ž. ► historické územie a súčasný región na severe Talianska na hraniciach so Švajčiarskom“. Kvalifikátor „staršie“ zrejme zohľadňuje štandardizáciu a existenciu novoštandardizovaného pomenovania *Lombardsko*, teda novšiu a akoby modernejšiu (?) či ideálnejšiu (?) referenčnú normu, než predstavovala *Lombardia*. Väčšinou sa týmto kvalifikátorom označujú názvy, ktoré v priebehu času zastarávajú alebo sú historickými územiami, napr. *Francia*, *Itália*, *Byzancia*. Nie je jasné, kedy stihla *Lombardia* zastarať, ak označuje historické územie, ale aj súčasný taliansky región a najmä ak sa doposiaľ v jazyku dominantne využíva. V momentálne najaktuálnejšom atlase sveta na slovenskom knižnom trhu, vo *Veľkom atlase sveta* (2016), v slovenskej mutácii stále figuruje *Lombardia*.

Aj v tomto prípade sa potvrdzujú slová J. Bosáka o tom, že „kvalifikátory v slovníkoch patria medzi najdiskutovanejšie a najproblematickejšie javy, lebo sú odrazom zložitých vzťahov, väzieb, prienikov jednotlivých typov noriem, výsledkom ich kooperácie i protirečenia, akousi synergickou ‚výstupnou jednotkou‘“ (Bosák, 2008, s. 124). Kvalifikátor „staršie“ vo vzťahu k názvu *Lombardia* neodráža prirodzené posuny slov na časovej osi, nahrádzanie staršieho výrazu novším, keď by *Lombardsko* vytlačalo *Lombardiu* na perifériu jazyka. Miesto a rozsah využitia týchto konkurenčných pomenovaní sa v čase ustálili. *Lombardsko* nie je novým pomenovaním – v slovenčine figuruje už v názvoch historických štátnych útvarov a území (porov. ukážky z korpusu), takže sa prirodzene využíva v historickom kontexte. *Lombardia* je pôvodným (autochtónnym), aktuálnym a frekvenčne dominantným geografickým názvom súčasného talianskeho regiónu. Ak je niečo nové vo vzťahu *Lombardia/Lombardsko*, tak je to postoj slovenskej štandardizačnej autority a lokálne normatívne stanovisko premietnuté do novoštandardizovaného tvaru *Lombardsko*.

Kvalifikátor „staršie“ pri názve *Lombardia* teda neodráža posun využívania výrazu v našom jazyku na časovej osi, iba reflektuje mimojazykový legislatívny zásah. Hodnotenie výrazu tak nevychádza z temporálneho, ale skôr z normatívneho hľadiska. Podstatou tohto hodnotenia nie je vzťah staršieho a novšieho, ale nový status záväznosti, štandardizáciou pripísaný jednému z pomenovaní. Kvalifikátor, ktorý by odlišil naturálno-temporálne a normatívno-temporálne hľadisko, zatiaľ nie je v slovenskej lexikografii vymedzený. Z normatívneho hľadiska (porov. SSSJ, 2006, s. 38 – 39) sa vymedzujú len kvalifikátory subštandardné (subšt.) a slangové (slang.). Pri uvádzaní hesiel typu *Lombardia/Lombardsko* by namiesto kvalifikátora „staršie“ k názvu *Lombardia* bol výstižnejší kvalifikátor „novostandardizované“ k názvu *Lombardsko*. Konflikt bežnej jazykovej praxe (*Lombardia*) a neobiditeľných noriem s ich názvoslovnými supersystemizujúcimi ideálmi (*Lombardsko*) by tak dostal jasnejšie kauzálne kontúry. Ak by sa pri uvádzaní pomenovaní priorizovala reálna jazyková prax, podoby *Lombardia* a *Lombardsko* by sa obišli bez akéhokoľvek kvalifikátora, ostali by vo vzťahu kontextových variantov.

Lexikografické spracovanie a štandardizácia geografických názvov tvorí základ pre výkladové položky v iných informačných zdrojoch. Slovenská Wikipédia^[6] uvádza: „Lombardsko alebo staršie Lombardia (po taliansky: Lombardia) je región na severe Talianska medzi Alpami a údolím Po. Lombardia hraničí s regiónmi Piemont, Emilia-Romagna, Benátsko, Tridentsko-Horná Adiža a Švajčiarskom. Hlavné mesto Lombardie je Miláno. Jedna pätina obyvateľov Talianska žije v Lombardii a jej hlavné mesto (Miláno) je štvrtá najväčšia konurbácia v Európe s viac než 6,5 miliónmi obyvateľov. Súčasným prezidentom Lombardska je Roberto Formigoni.“ Táto pasáž používanie vlastných mien²¹ ešte viac problematizuje a relativizuje hodnotu celej informácie. Nedostatkom, ktorý zneisťuje čitateľa, je koexistencia a striedanie obidvoch podôb *Lombardia* aj *Lombardsko* na ploche odseku spôsobom promiskue – bez jasnej hierarchie, bez zmienky o tom, že staršie znamená štandardizované, a teda záväzné. Názov *Lombardsko* je však aj tu (hoci možno intuitívne) použitý len v súvislosti s úradom prezidenta a referuje primárne na názov administratívneho útvaru, nie geografického regiónu. Aj letný pohľad naznačuje, že jazyková prax exponovaného informačného zdroja v slovenskom jazyku eviduje existenciu novostandardizovaného tvaru, ale ani na ploche definície tento názov nepoužíva tak, ako to štandardizácia stanovuje. Je ukázkou toho, že daná štandardizácia v jazykovej praxi nefunguje, resp. nefunguje dobre. Jednoduchým vysvetlením, zloženým z množstva drobných dôvodov, je to, že táto štandardizácia používateľom zrejme nevyhovuje.

---

²¹ Evidentnou chybou je názov rieky (*Po*) v spojení údolie rieky Po, ktoré by malo znieť údolie Pádu, či údolie rieky Pád. (Medzičasom na uvedenej stránke došlo k odstráneniu týchto chýb a v súčasnosti sa na nej uvádza správna podoba údolie rieky Pád. Pozn. red.)

Ak sa bližšie prizrieme používaniu jazyka zachytenému v korpusoch slovenčiny – či už vo webových korpusoch Aranea²², alebo v Slovenskom národnom korpuse²³ –, zistíme, že ani z frekvenčného hľadiska nie je výskyt pomenovania *Lombardsko* natoľko významný, aby sa dal vysvetliť ako dôvod jeho štandardizácie. Vo webovom korpuse Aranea sa nachádza 50 výskytov názvu *Lombardsko* napr. v takýchto kontextoch:

Query *Lombardsko* 50 (0.04 per million)

Rakúšania stratili <i>Lombardsko</i> r. 1859 a Benátsko r. 1866, keď sa tieto krajiny stali súčasťami zjednoteného Talianska.
Piemont hraničí s Francúzskom, Švajčiarskom a talianskymi regiónmi <i>Lombardsko</i> , Ligúria a Valle d'Aosta.
Plne obsadený vlak regionálnej spoločnosti Trenord smeroval z mesta Cremona v regióne <i>Lombardsko</i> do Milána, avšak okolo 07.00 h sa vykoľajil medzi Pioletlom a obcou Segrate.
Zásluhy si pripisuje i región Piemonte, odkiaľ pochádzajú piškóty Savoiaridi, ktoré tvoria základ tiramisu spolu s ostatnými ingredienciami, ale aj <i>Lombardsko</i> , odkiaľ zase pochádza mascarpone.
Riekami Pád a Adiža vymedzuje Marco svoj kraj, Lombardsko, v ktorom vládla cnosť a dvornosť dovtedy, kým sa nezačal boj cisára Fridricha II. s cirkvou v prvej polovici 13. storočia.

V tom istom korpuse sa *Lombardia* nachádza 473-krát v takýchto kontextoch:

Query *Lombardia* 473 (0.38 per million)

Na záver roka 2010 odstúpil Peťo z majstrovstiev sveta i z Giro di <i>Lombardia</i> .
Kardinál Angelo Scola, milánsky arcibiskup a metropolita <i>Lombardie</i> , dnes zaslal telegram Mons. Robertovi Bustimu, biskupovi mantovskej diecézy, v ktorom vyjadruje svoju duchovnú blízkosť, modlitbu a solidaritu rodinám obetí, ako aj všetkým, ktorí sa nachádzajú v zložitej situácii.
Len tri regióny – <i>Lombardia</i> , Švajčiarsko a Bratislavský kraj figurujú v tabuľke č. 2 aj v tabuľke č. 3., t. j. majú vysokú denzitu zamestnanosti v sektoroch high-tech služieb a v skupine sektorov výroby vysokých technológií.
Majster barokovej maľby začiatku 17. storočia sa narodil ako Michelangelo Merisi v malom horskom mestečku v <i>Lombardii</i> zvanom Caravaggio.
Ak vyhrá Vueltu, tak asi bude cyklistom roka. Dokonca je možné že pôjde aj <i>Lombardiu</i> a tam tiež nie je bez šance (P. Sagan)
Germánski dobyvatelia sa však postupne romanizovali a ostali po nich iba stopy v toponymii či etnonymii (<i>Lombardia</i> , Normandia, Francia atď.)

²² Araneum Slovacom V Maius (Slovak, 20.01) 1.25 G ,^[6]

²³ Slovenský národný korpus, verzia prim-8.0-public-sane.^[7]

V tomto korpuse je výskyt podoby *Lombardia* približne 9-násobne vyšší ako výskyt podoby *Lombardsko*.

V SNK sa *Lombardsko* nachádza 173-krát (priemerná redukovaná frekvencia je 65,59).

Hľadané **Lombardsko 173** (0,13 na milión) | ARF: **65,59**

Nemocnice v talianskom <i>Lombardsku</i> prestávajú byť schopné prijímať nových ľudí nakazených koronavírusom.
Nevie sa, kto priniesol vírus z Číny. V <i>Lombardsku</i> ho však do istej miery rozšíril jeden 38-ročný muž.
Taliansko sa stalo najviac zasiahnutou krajinou v Európe. Najviac zo 132 infikovaných (89) hlásia z <i>Lombardska</i> .
Hlavným riadiacim centrom JRC je Ispra v <i>Lombardsku</i> na severe Talianska a pod JRC spadá celkove sedem inštitútov.
Okrem vrátených území Tirolska, Vorarlberska a Salzburska, Haliče, Dalmácie a Istrie získala habsburská monarchia – ako odškodnenie za stratené nemecké a nizozemské územia – Lombardiu a Benátsko, ktoré sa vo forme tzv. <i>Lombardsko-benátskeho</i> kráľovstva stali pevnou súčasťou rakúskej monarchie. Príslušníci habsburskej dynastie vládli takisto v kniežatstvách Parma, Piacenza, Modena a Toskana (Toskánsko), čím Rakúsko zaujalo pozíciu najvplyvnejšej veľmoci na Apeninskom polostrove.

V SNK sa podoba *Lombardia* nachádza 411-krát v takýchto kontextoch.

Hľadané **Lombardia 411** (0,30 na milión) | ARF: **187,98**

Dvadsaťsedemročný zvolenský rodák Beck má za dvojhru v <i>Lombardii</i> istotu 55 bodov do počítačového poradia a šeku na 3600 eur.
Giro d'Italia, Vuelta a España, Miláno – San Remo, Paríž – Roubaix, Liège – Bastogne – Liège a Giro di <i>Lombardia</i> budú tvoriť novú kategóriu, najvyššiu na európskom kontinente.
Miláno disponuje ďalšími faktormi: leží v „srdci Európy“, spolu s <i>Lombardiou</i> patrí v k štyrom tzv. „hlavným motorom Európy“ v zmysle hospodárskej sily, vedy a výskumu a inovačných technológií, sily terciálneho a kvartárneho sektora hospodárstva.
SKUPINA A: FC IZOLEX Košice - Regione <i>Lombardia</i> (Tal.) 17:1.
Na základe sprievodných listín Masník so Simonidesom cestovali po mestách a mestečkách od 15. 06. 1675 – 13. 11. 1676 (Neapol, Rím, Florencia, Bologna, Ferrara, Padova, Benátky, <i>Lombardia</i> , Alpy-Švajčiarsko, južné Nemecko, Wittenberg, Lužica, Sliezsko, Uhorsko.

V tomto korpuse je výskyt podoby *Lombardia* približne dvojnásobne vyšší než výskyt podoby *Lombardsko*. Na vysokom ARF lemy *Lombardia* sa podieľa športová publicistika (najmä v denníku *Sme*), a to spravodajstvo o pretekoch *Okolo Lombardie* (*Giro di Lombardia*). Objavuje sa aj špecifické spojenie ísť *Lombardiu*, čiže absolvovať preteky *Okolo Lombardie*. V názve týchto pretekov je doposiaľ vždy *Lombardia* ako výsledok transpragmatizácie názvu v cieľovom jazyku, jeho zapojenia do kolokácií a viacslovných pomenovaní. Aj keď sa názov podujatia – jeho apelatívny člen *giro* (*okruh*) nahrádza predložkou *okolo*, propriálny člen názvu sa neprekladá a nemení. A tak v slovenčine Peter Sagan „ide“ buď *Giro di Lombardia* alebo *Okolo Lombardie*, nikdy *Okolo Lombardska. Frekvenčné údaje z obidvoch korpusov týkajúce sa miery využívania podôb *Lombardia* a *Lombardsko* vypovedajú v prospech podoby *Lombardia*.

Okrem frekvenčného a formálneho hľadiska, ktoré sledujú výskyt a podobu geografického názvu v cieľovom jazyku, treba spomenúť aj širší spoločenský aspekt a globálne tendencie v používaní exoným a endoným. Každá z rezolúcií OSN od 70. rokov minulého storočia²⁴ odporúča nerozširovať počet exoným v národných jazykoch, pretože v globalizovanom svete strácajú svoju funkciu. Naopak, odporúča posilňovať a uprednostňovať používanie oficiálnych názvov – endoným. Priorizovať pomenovania v podobe, v akej vznikli a v akej sa používajú v autochtónnom jazyku, resp. v jazykoch, ktorými sa hovorí na území, kde je geografický objekt lokalizovaný. Táto tendencia vychádza z potreby presnosti, jednoznačnosti a unifikácie (názvoslvej harmonizácie) pri označovaní cudzích geografických objektov, z potreby obmedzovať tvorenie nových názvoslovných variantov v národných jazykoch.

Na exonymá sa ako na jazykové sedimenty v živom jazyku navrstvuje veľký počet ďalších pomenovaní, ktoré referujú na rozličné geografické objekty. Väčšina talianskych vlastných mien, napr. pomenovania turistických destinácií, lokalít, mestských častí, ulíc, atrakcií, reštaurácií, pamiatok atď., sa pre potreby cestovného ruchu do slovenčiny neprekladá (napr. *Villetta Maite sa nachádza v pokojnej časti Bibione na Lido dei Pini, približne 700 m od piesočnatej pláže.*^[9]).

Exonymá majú v jazykoch stále svoju dôležitú úlohu a mnohé z nich sú neodmysliteľnou súčasťou národného jazyka a literatúry. Považujú sa za objekt kultúrneho dedičstva. Historické exonymá sú nevyhnutné pre správnu časopriestorovú identifikáciu označovaných objektov. Svoje opodstatnenie a funkciu má názov *Lombardsko* (ako časť *Lombardsko-benátskeho kráľovstva*) predovšetkým v historickom kontexte. Slabšie (menejpočetne a nesúrodno) slúži ako variant pomenovania súčasného talianskeho regiónu v jeho historicko-politicko-správnom aspekte. Vôbec neslúži ako náhrada ná-

²⁴ Výber z rezolúcií OSN je na: http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovnia/dokumenty-k-cinnosti/rezolucie-osn_vysledne.pdf. Súpis všetkých rezolúcií United Nations Group of Experts on Geographical Names, UNCSGN Resolutions 1967 – 2017 je na adrese: <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/resolutions>.

zvu *Lombardia* v iných typoch vlastných mien (napr. *Giro di Lombardia*). Vžitosť, ustálenosť, frekvencia používania, interlingválna výrazová symetria a tým aj široká jazyková extenzia a univerzálnosť naďalej favorizujú používanie názvu *Lombardia*. Ostatné názvy *Lombardsko* alebo aj *Padánia*²⁵ sú s názvom *Lombardia* vo vzťahu inklúzie tak, ako sú v rozličných časopriestorových súvislostiach vo vzťahu inklúzie ich denotáty – geografické územia a politicko-správne celky.

Nevidíme dôvod na rušenie tohto vzťahu, na vytesňovanie názvu *Lombardia* na perifériu oficiálnej komunikácie v slovenčine a na umelé pripisovanie správnosti, výlučnosti, modernosti (novosti) či slovenskosti podobe *Lombardsko*. Nepovažujeme za adekvátne označenie názvu *Lombardia* kvalifikátorom „staršie“ v jeho lexikografickom spracovaní (SSSJ), ak kvalifikátor odráža prehodnocovanie názvu na normatívnej osi. A napokon je otázne, prečo v tejto situácii, keď v jazyku existuje a používa sa viacero aloným, prečo nemôžu byť štandardizované aj dva odlišné tvary toho istého geografického objektu. Český Slovník toponymické terminologie pro standardizaci geografických jmen^[10] uvádza, že „jeden objekt může mít více než jedno standardizované jméno (např. *Bruxelles – Brusel*)“. Štandardizáciou obidvoch podôb *Lombardsko* aj *Lombardia* by sa zmiernil dosah autoritatívnej regulácie jazyka a mohla by sa vrátiť a legitimizovať prirodzená variantnosť v používaní týchto geografických názvov v slovenčine.

Treba znova pripomenúť, že štandardizácia cudzích názvov je službou pre jazykové spoločenstvo, a to službou v jeho prospech, nie na jeho úkor. Jazykové spoločenstvo disponuje jazykovou tradíciou, kolektívnou pamäťou a zotrvačnosťou. Prehodnocovanie záväznosti niektorých názvov má opodstatnenie, len ak reaguje na zmeny v mimojazykovej realite alebo ak spresňuje či zjednodušuje identifikáciu pomenúvaného objektu a komunikáciu o ňom. *Lombardsko* namiesto *Lombardie* je v tomto ohľade komplikáciou a anachronizmom. V tomto zmysle vyznieva aj postoj A. Závodného (2000, s. 56): „Keďže tendenciou je skôr používať pôvodné endonymá a redukovať používanie exoným, utváranie nových exoným, najmä prekladmi, sa javí ako málo produktívny a komunikačne nefunkčný anachronizmus.“ Nie je racionálne predpokladať, že umelé zvýhodňovanie jedného geografického názvu na úkor druhého povedie k tomu, že bude slovenčina systémovjšia, irečitejšia alebo čistejšia. Tieto zásahy sú pre používateľov obmedzujúce a mäťúce. Vzďaľujú názvoslovnú normu od jazykovej praxe a od súčasných trendov jazykových (ovládanie cudzích jazykov) aj kultúrno-spoločenských (globalizácia, cestovanie, svetoobčianstvo). Sú prejavom jazykovej sebastrednosti pod zámienkou vytvárania či zachovávanía kultúrneho dedičstva. Predstavujú ďalšiu z mnohých tvárí jazykového purizmu – adaptačný maximalizmus.

---

²⁵ Ide o pomenovanie pre oblasť v povodí rieky *Pád*, ale aj názov hypotetickej nadregionálnej politickej formácie, ktorá by zahŕňala všetky severotalianske regióny vrátane Lombardie.

Literatúra

- BARTKO, Ladislav: Znova o názvoch miesta s príponou *-sko* (Bratislavsko, Prešovsko). In: *Kultúra slova*, 2006, roč. 40, č. 3, s. 144 – 148.
- BOSÁK, Ján: Odras dynamiky jazyka v sústave funkčných kvalifikátorov. In: *Lexikografie v kontextu informační spoločnosti*. Eds. A. Rangelova – J. Světlá – A. Jarošová. Praha: ÚJČ AV ČR 2008, s. 123 – 131.
- BYSTRICKÝ, Peter: *Sťahovanie národov (454 – 568): Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania*. Bratislava: Pro Historia, 2008. 201 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda 2010. 301 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Komunikačná kultúra*. In: *Slovenská reč*, 2020, roč. 85, č. 1, s. 8 – 27.
- HARVALÍK, Milan: *Exonymum (Heslo)*. In: *CzechEncy: Nový encyklopedický slovník češtiny 2017*. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Dostupný na: <https://www.czechency.org/slovník/Exonymum> [cit. 26. 5. 2020].
- MAJTÁN, Milan: *Perspektívy rozvoja slovenskej onomastiky*. In: *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Zost. M. Považaj – P. Žigo. Bratislava: Veda 2007, s. 9 – 16.
- OLOŠTIAK, Martin: *Jazykovoštruktúry a komunikačno-pragmatický status vlastného mena (adaptácia anglických proprií v slovenčine)*. Prešov: FF PU v Prešove 2007. 225 s.
- OLOŠTIAK, Martin: *Preberanie lexém. Interlingválna motivácia*. In: *Prednášky z predmetu Lexikológia a derivatológia II*. Prešov: FF PU v Prešove 2016. Dostupný na <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak11/subor/3.pdf> [cit. 28. 8. 2020].
- OLOŠTIAK, Martin: *Morfologická adaptácia anglických proprií v slovenčine*. Dostupný na <https://www.ff.unipo.sk/slovník/Files/3-sklonovanie.pdf> [cit. 28. 8. 2020].
- Ottův slovník naučný. *Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*. 16. díl. Líh – Media. Praha: Vydavatel J. Otto 1900.
- PAVLÍK, Radoslav: *Slovenské hlásky a medzinárodná fonetická abeceda*. In: *Jazykovedný časopis*, 2004, roč. 55, č. 2, s. 87 – 109.
- RIPKA, Ivor: *Zemepisné názvy, obyvateľské mená*. Praha: Ottovo nakladatelství 2007. 144 s.
- Slovník současného slovenského jazyka. A – G*. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník současného slovenského jazyka. H – L*. [2. zv.]. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- ŠTÚR, Ludevít: *Obozrenie sa na stav terajší národou v Europe a v Amerike*. In: *Orol Tatránski, 1845*, roč. 1, č. 13, s. 97 – 101.
- Veľký atlas sveta*. Bratislava: Príroda 2016. 2. uprav. vyd. 314 s.
- ZÁVODNÝ, Andrej: *K fungovaniu endoným a exoným v jazykovej praxi*. In: *Slovenská reč*, 2020, roč. 85, č. 1, s. 42 – 61.

Internetové a materiálové zdroje

- [1] *Názvy geografických objektov z územia mimo SR*. Dostupný na: <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr> [cit. 28. 8. 2020].
- [2] *Koncepcia rozvoja štandardizácie geografického názvoslovia v Slovenskej republike na roky 2011 – 2015*. Dostupný na: <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/koncepcie/koncepcia-rozvoja-standardizacie-geografickeho-nazvoslovia-slovenskej-republike-roky-2011-2015.pdf> [cit. 28. 7. 2020].

- [3] Rezolúcie prijaté na konferenciách OSN o šandardizácii geografických názvov Dostupné na: <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti> [cit. 7. 5. 2020].
- [4] <https://www.tuttitalia.it/regioni> [cit. 7. 5. 2020].
- [5] Dizionario di pronunzia italiana online. Dostupné na <http://www.dipionline.it/dizionario/> [cit. 7. 5. 2020].
- [6] <https://sk.wikipedia.org/wiki/Lombardsko> [cit. 7. 5. 2020].
- [7] Slovenský národný korpus, verzia prim-8.0-public-sane. Dostupné na <https://bonito.korpus.sk/index.html> [cit. 7. 5. 2020].
- [8] Araneum Slovacum V Maius (Slovak, 20.01) 1.25 G , cit. 23. 5. 2020. Dostupné na: <http://unesco.uniba.sk/aranea/index.html> [cit. 20. 6. 2020].
- [9] <https://www.italieonline.eu/sk/bibione> [cit. 20. 6. 2020].
- [10] Slovník toponymické terminologie pro standardizaci geografických jmen. Dostupné na: https://www.cuzk.cz/O-resortu/Poradci-a-poradni-organy/Nazvoslovna-komise-CUZK/Geograficke-nazvoslovne-seznamy/Slovník-toponymicke-terminologie_2013.aspx [cit. 8. 6. 2020].

O NOVÝCH PRAVIDLÁCH SLOVENSKEHO PRAVOPISU¹

Jaroslava Rusinková
Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava

RUSINKOVÁ, Jaroslava: On the New Rules of Slovak Orthography. *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No. 2, pp. 227 – 235.

Abstract: The paper presents new research in the field of Slovak orthography. One of the aims of the research project is to create such orthographic norms that will respond to the current and objective language problems of language users. The aim of the paper is to initiate a discussion about the topic. The starting point for the research lies in the reflection of the previous Slovak orthographic norms and in the reflection of their ideological background. It is also necessary to focus on the pragmatic side of orthographic phenomena. Last but not least, it is important to realize a target group which the norms are addressed to and which the norms will be verified in. There is need to get to know language users through their language attitudes. Traditionally, it is important focus on the relation of language system, norm and usage (praxis) as well as the issue of the orthographic criterions.

Key words: Slovak orthography, language norm, language users, pragmatic motivation, language attitudes

V roku 2020 sa v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV začal výskum v rámci vedeckého projektu VEGA *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe*. Podstatou vedeckého projektu je reagovať na potrebu modifikácie súčasnej kodifikačnej príručky *Pravidlá slovenského pravopisu* (2013). Projektový tím si ako jeden z cieľov stanovil vypracovanie takej ortografickej príručky, ktorá bude reagovať na aktuálne a objektívne jazykové problémy súčasných používateľov spisovného jazyka, bude výsledkom „diskúzií s odbornou a širšou kultúrnou verejnosťou“ a zároveň bude zohľadňovať požiadavku používateľov na „praktickú pravopisnú príručku“. Pravidlá by mali obsahovať najdôležitejšie kapitoly z oblasti ortografie, t. j. kapitolu o písme, abecede a pravopise, kapitolu venovanú písaniu hlások, písaniu slov cudzieho pôvodu, písaniu slovných konštrukcií osobitne a dovedna, rozdeľovaniu slov na konci riadkov a pod. Najrozsiahlejšou časťou bude kapitola venovaná písaniu veľkých písmen a interpunkcii. Príručka nebude obsahovať všetky položky, ktoré sú už tradičnou súčasťou doterajších vydaní PSP, napr. prehľad skloňovania a časovania, prehľad uplatňovania pravidla o rytmickom krátení a výnimiek z neho, prehľad tvorenia ženských priezvisk, dokonca ani pravopisný a gramatický slovník. Redukcia obsahu však nevypovedá o nepotrebnosti daných častí, pretože úmyslom projektového

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia grantovej úlohy MŠVVaŠ SR VEGA *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe* (č. 2/0133/20)

tímu je otvoriť sériu akademických príručiek pre používateľov, v ktorých by boli tieto vypustené časti samostatne rozpracované. Vychádzajúc zo stanoveného cieľa, je na mieste predpokladať, že nová príručka bude používateľsky ústretová. Tvorba koncepcie nových pravidiel však stojí pred mnohými otázkami a problémami praktického, ale aj teoretického charakteru. Pripomíname, že účelom nášho diskusného príspevku nie sú konkrétne koncepcné návrhy, pretože tie sú v štádiu rozpracovanosti a majú byť súčasťou osobitných príspevkov autorov pravidiel. Naším cieľom je reflexia dôležitých otázok, pred ktorými ako autorky ortografickej príručky stojíme.

Súčasný trendy výskumu jazyka vychádzajú z potreby analýzy fungovania a používania jazyka na základe solídneho jazykového materiálu (napr. dát z jazykových korpusov), ktorý sa stáva východiskom na tvorenie hypotéz. Empirizmus vo výskume však nemožno radikalizovať na úkor formulovania koncepcných a širšie aplikovateľných zásad, pretože hoci stojíme na úplnom začiatku tvorby novej príručky, predsa len nestaviame základy na zelenej lúke. Bolo by prinajmenšom nedôsledné, ak by sme si nevytvorili obraz o aktuálnych jazykových problémoch v oblasti ortografie aj na základe iných prác, ktoré nášmu výskumu predchádzali. Napokon, aj v samotnom návrhu projektu sa vymenúvajú mnohé monografie, štúdie, príručky, zborníky, diskusie o vybraných pravopisných problémoch, ktoré nám čiastočne naznačujú, aké zmeny či upresnenia bude potrebné vykonať. Štúdium mnohých vedeckých publikácií nám dáva dobrý materiál na to, aby sme sa už v úvode venovali základným teoretickým aj praktickým otázkam koncepcie nových pravopisných pravidiel a úprav. Dovoľme si niektoré z nich načrtnúť a zdôvodniť, prečo je potrebné o nich uvažovať.

Logika výskumu istého pravopisného javu nás vedie nielen k skúmaniu súčasného jazykového materiálu, ale aj k otázke, ako sa na daný jav nahliadalo v predošlých kodifikáciách. Odpoveď na danú otázku nám môže priniesť poznanie, že istý jazykový problém tu už bol, v rôznych etapách vývinu slovenského pravopisu bol chápaný rozdielne, resp. sa naň nahliadalo cez prizmu rôznych spisovno-jazykových kritérií. Spisovno-jazykové kritériá súvisia s hodnotením jazykového javu, t. j. s axiologickou stránkou, ktorá mnohokrát podlieha spoločenským, kultúrnym či jazykovým ideológiám. Výrazným príkladom radikálnych ideologických zásahov boli *Pravidlá slovenského pravopisu* (ďalej len *PSP*) z r. 1931, ktoré dnes nazývame československé, alebo návrh *Pravidiel slovenského pravopisu* z roku 1939, ktorý bol, naopak, výrazne puristický. O ideologickom prístupe ku koncepcii *PSP* hovoríme aj preto, že mnohé pravopisné pravidlá, ktoré boli v minulosti zdôvodňované v duchu istých spisovno-jazykových kritérií, sa doposiaľ neosvedčili, napr. prechýľovanie cudzích ženských priezvisk, grafická podoba historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín a iných historických názvov, písanie slov oddelene a dovedna a pod. Pri koncipovaní nových *PSP* musíme rátať s protichodnými argumentáciami, musíme upozorniť na ich ideologické pozadie, resp. pôvod daných argu-

mentácií, aby sme mohli na ne adekvátne reagovať. Súčasťou vypracovania novej príručky by preto malo byť aj zistenie stavu a vývinu pravopisných problémov v predošlých PSP s osobitným zreteľom na otázky: Aká bola situácia (spoločenská, politicko-ideologická, technologická atď.) pri vydávaní vtedajších pravidiel? Aké teoretické východiská a hodnotiace kritériá autori uplatňovali? Ako argumentovali pri zavádzaní istých pravidiel? Ako argumentovali za alebo proti zmenám pravidiel? Ako sa vyhraňovali voči predošlým pravidlám? Ako formulovali konkrétne pravidlá a akými príkladmi ich podopierali? Boli pravidlá pre používateľov dostačujúce? Budeme si všimnúť, aká bola reálna norma, resp. ako sa pravidlá uplatňovali v praxi, alebo aj to, ktoré ideológie pretrvávajú dodnes, hoci už nie sú vedecky odôvodnené?

Okrem historickojazykovedného pohľadu na ortografickú problematiku je potrebné skúmať aj súčasné tendencie vo vývine jazyka, pretože mnohé pravopisné javy s prirodzeným jazykom súvisia, čo sa zreteľne ukazuje napr. pri preberaní a adaptácii cudzích slov do slovenskej lexiky, pri používaní vlastných mien, ale aj pri členení textu, resp. pri používaní interpunkčných znamienok atď. Za „súčasný“ jazyk vo všeobecnosti považujeme jazyk používaný od r. 1989, resp. 1990 po súčasnosť. Nadväzujeme pritom na názory ďalších jazykovedcov, ktorí vyjadrili potrebu diskusie o novej periodizácii slovenčiny, napr. M. Ološtiak² (2019), ako aj autori práce *Dynamické javy v súčasnej slovenčine a jej výskume* (2019), ktorá je výsledkom analýzy korpusových dát. Širší výskum prirodzeného vývinu jazyka je formulovaný ako jeden z cieľov projektu nových PSP, avšak aj tu si dovoľíme zdôrazniť niekoľko problémov. Pravidlá slovenského pravopisu vychádzajú z teórie spisovného jazyka, ktorá sa opiera o myšlienky štrukturalizmu, pričom hlavným kritériom úpravy nových pravidiel z r. 1991 bola racionalizácia. Racionalizácia, ktorá na istých miestach zaviedla variantnosť (napr. písanie slov osobitne a dovedna), no na iných ju odmietla (koncovky *-ár/-iar*), a to aj na základe „systematického spracovania slovnej zásoby v Krátkom slovníku slovenského jazyka“ (Kačala, 2009, s. 27 – 33). Štrukturalizmus bol smerom, ktorý vychádzal z pozitivizmu a neopozitivizmu (porov. heslo *štrukturalizmus* In: Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 438). Ten sa v istom období uplatňoval vo všetkých spoločenských vedách, pretože sa v ňom zdôvodňovala objektívnosť poznania po vzore prírodných vied. Postupom času sa však z danej metodológie upúšťalo, nové poznatky, napr. v sociológii, psychológii, ale aj v lingvistike, nasmerovali výskum spoločenských javov novými smermi. V súčasnosti existuje množstvo prác, ktoré poukazujú na reálne používanie jazyka. Písaný jazyk sa oveľa viac približuje hovorenému jazyku, najmä na internete. Ukazujú sa isté princípy a pravidlá, ktoré fungujú aj v prípadoch, ktoré jazyková kultúra

---

² V príspevku *Jazyková zmena, neologizmy a pramene ich skúmania*. Príspevok predniesol na medzinárodnom vedeckom kolokviu o jazykovej zmene a prameňoch jej skúmania, ktorá sa konala 17. – 18. 10. 2019 v Bratislave.

považuje za chybné, nesprávne. Je zrejmé, že jazyk slúži nielen na komunikáciu, ale že jazyková komunikácia je zasadená do kontextu širšej interakcie ľudí v spoločnosti. Uvažujeme o tom, aký vplyv má daná interakcia na vývin jazyka a ako súvisia jazykové zmeny s motivačným svetom človeka, do ktorého možno zahrnúť potreby, záujmy, hodnoty, predstavy, ciele, ideály, želania atď. Na základe toho máme k dispozícii poznatky z pragmatickej lingvistiky, sociolingvistiky, etnolingvistiky, kognitívnej lingvistiky a ďalších lingvistických disciplín. Nová príručka *PSP* sa musí vyrovnávať s mnohými otázkami, ktoré sa z objektívneho pohľadu nedajú vysvetliť ani zdôvodniť. Jednou z otázok je, ako sa formálne vyjadrenie pragmatického významu prejavuje v pravopise, pričom pragmatický význam chápeme ako v kontexte aktualizovaný význam, ktorý súvisí s akomodačno-asimilačným správaním používateľov jazyka alebo ich postojmi, ako sa to ukazuje napr. v špecifickej náboženskej komunikačnej oblasti pri zápise určitých skupín slov s veľkým začiatočným písmenom.

V rámci projektu je naplánovaná aj širšia diskusia o doterajšom prístupe k spisovnému jazyku ako celku, ako aj diskusia o prístupe k ortografickej stránke jazyka so širšou odbornou aj používateľskou verejnosťou. S tým súvisia ďalšie otázky, na ktoré je potrebné aspoň predbežne odpovedať, pretože s prácou na novej príručke súvisia. Sú to otázky: Ako riešime vzťah systém : úzus? Ktoré spisovno-jazykové kritériá uprednostňujeme (Systémovosť? Funkčnosť? Normovanosť?)? Aký bude pomer pravopisných princípov? Aké bude postavenie variantov? Ako sa vyriešia problémy s ortografickými výnimkami³? Do akej miery sme schopní anticipovať normu? Výpočet súvisiacich otázok nie je vyčerpávajúci, niektoré sa, pravda, vynárajú opakovane už niekoľko rokov, iné sa vynoria v procese výskumu. To však neznamená, že o vybraných témach nemôžeme aspoň predbežne uvažovať, veď o mnohých z nich už v minulosti prebehli diskusie, na ktoré môžeme nadviazať.

Okrem teoretickej reflexie sa musíme zamerať aj na to, kto je cieľovou skupinou nového vydania *PSP*, tzn. kto sú tí používatelia, na ktorých chceme pri koncipovaní príručky myslieť. Odpoveď súvisí s mnohými javmi, pretože na to, aby boli pravidlá používateľsky úspešné, musíme používateľov poznať. Súhlasíme s tým, že *PSP* majú usmerňovať verejnú a oficiálnu písomnú komunikáciu. Aj napriek tomu je potrebné poznať používateľov, ktorí do vymedzenej cieľovej skupiny patria, a to nielen prostredníctvom analýzy jazykového materiálu, ale aj prostredníctvom jazykových postojov používateľov, a to najmä preto, že na pozadí jazykových postojov možno sledovať nielen jazykové vedomie, ale tiež jazykové povedomie (cit), moti-

---

³ V danom prípade možno rozlišovať medzi výnimkami z pravidiel, ktoré sú výsledkom zásahu jazykovedcov do kodifikácie (napr. písanie slov osobitne a dovedna), a variantmi, ktoré chápeme ako výsledok rôzneho uplatňovania pravidiel v praxi.

vačný svet používateľov jazyka, ich spisovnojazykové potreby a nároky, ktoré kladú na spisovný jazyk, resp. na ortografickú normu. Jazykové postoje pritom charakterizujeme ako interpretačný vzťah človeka k jazyku, ktorý slúži ako pevný východiskový bod pri jeho poznávaní a hodnotení, je prejavom orientačnej kompetencie človeka v (meta)jazykovej komunikácii a určuje preferenčné reakcie vo vzťahu k jazyku (Rusinková, 2019). Jazykové postoje majú veľký význam pri riešení používateľskej neistoty pri uplatňovaní istých jazykových pravidiel. Jazyková neistota vzniká spochybnením jazykového presvedčenia, t. j. akceptačného postoja k určitým jazykovým javom, čím sa aktivizuje nápravný mechanizmus, ktorý je spojený s jazykovým vedomím, jazykovou reflexiou a spočíva v opätovnom dosahovaní jazykovej istoty. Akceptačný postoj k určitým pravopisným javom vzniká pragmatickým uplatňovaním pravidiel, pričom pragmatické využitie pravidiel používateľmi nemusí zodpovedať objektívnym ortografickým pravidlám. Dôležité bude rozhodnúť, do akej miery zahrnieme používateľské hľadisko, pretože práve to bude často v nesúlade so spomínanou tradíciou. Cieľom projektu je vytvoriť praktickú jazykovú príručku, avšak praktickosť charakterizuje len vo formálnej rovine. Odrazí sa však požiadavka praktického prístupu aj v obsahovej rovine? Ako názorný príklad uveďme písanie veľkých písmen v miestnych názvoch, ktoré spracovala I. Valentová v samostatnej štúdií *Problematika písania veľkých písmen v toponymách v slovenčine* (2020, s. 166), v ktorej navrhuje: 1. Písať všetky plnovýznamové slová s veľkými začiatočnými písmenami aj v názvoch administratívne nesamostatných častiach sídelných objektov, napr. *Biele Vody* oproti súčasnému *Biele vody*, *Jašov Vrch* oproti *Jašov vrch* a pod.; 2. Písať všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom len v určitých druhoch toponým (geonymá a kozmonymá); 3. Písať všetky plnovýznamové slová s veľkým začiatočným písmenom vo všetkých ostatných druhoch toponým (aj vrátane choronym a urbanonym), napr. *Na Bahniach* oproti súčasnému *Na bahniach*. Zjednotenie písania toponým by malo praktický význam pre používateľov v administratívnej aj odbornej, kartografickej a geodetickej oblasti. V danom prípade možno predpokladať protiargumenty, ktoré by hovorili o vplyve anglickej ortografie. Avšak treba spomenúť, že táto problematika „neleží na stole“ prvýkrát. Začiatkom 30. rokov minulého storočia, krátko po vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* v r. 1931 napísal Ľudovít Šenšel v *Slovenskej reči* diskusný príspevok *Začiatočné písmená vo vlastných menách* (1933 – 1934, s. 56 – 58), kde píše: „Kofí si budeme vedieť ustáliť, či niektoré podstatné meno, užívané v pomiestnom mene, stratilo a či nestratilo svoj pôvodný význam obecného mena. Kofí si budeme vládvať zapamätať, že iné je *Biely Potok* a iné *Biely potok*! (...) Nerobme, prosím, pravopis výsadou graduovaných ľudí! (...) Ak sa podarí prijať túto zásadu v opravených Pravidlách, slovenský pravopis bude aspoň v tejto veci jednoduchý, každému srozumiteľný, a nebolo by to nevedecké a tobôž nie nelogické, ale **praktické** (zvýraz. J. R.).

A najviac písanie vlastných mien prestalo by byť eskamotérskym výkonom ako dosiaľ.“ Problém písania veľkých písmen v toponymách je súčasťou dlhoročne pestovanej pravopisnej tradície, ktorá je vo viacerých prípadoch v rozpore s požiadavkou praktických pravidiel. Opakujeme, že uvedená problematika sa v diskusiách odborníkov nevyskytuje prvýkrát, pričom ťažko možno hovoriť o vplyve anglickej ortografie v 30. rokoch minulého storočia. Osobitne zdôrazňujeme aj výrok o pravopise ako o výsade graduovaných ľudí, pretože požiadavku jednoduchých pravidiel zdôrazňoval aj J. Bosák: „Ako to riešiť? Pripraviť praktickú, stručnú a prehľadnú pravopisnú príručku, takú, žeby jej používatelia neboli nútení uvažovať ako lingvisti.“ (Bosák, 2009, s. 143).

V spätosti s používateľským hľadiskom sa do zorného poľa dostáva aj otázka, či je možné v pravopise uvažovať aj o jazykovom povedomí, ktoré chápeme ako jazykové znalosti, ktoré používateľ využíva v praxi bez potreby ich zexplicitňovania (porov. Dolník, 2009, s. 124). Ako vedci a vedkyne musíme u používateľov rátať s analogickým uplatňovaním pravidiel, ktoré nebude v úplnom súlade s objektívnou logikou. Zmenou istého pravidla môžeme spustiť procesy, ktoré budú mať vplyv na budúcu podobu pravopisu, napr. pri písaní veľkých písmen. Je možné, že sa používatelia v písanom texte riadia aj inými pravidlami? Vieme, že formálnu stránku textov upravujú aj iné normy, napr. ISO normy, bibliografické, typografické normy a pod. Zároveň je človek dennodenne konfrontovaný s cudzojazyčnými textami. Dochádza v rovine jazykového povedomia k transferu pravidiel medzi normami, resp. medzi jazykmi? Pravda, ak uvažujeme o pravopisnej rovine jazyka, nemožno obísť argument, že by mala byť naučená vedomo. Ale ak je pravda, že pravopisná rovina súvisí s prirodzeným používaním jazyka, je dôležitá miera asimilácie a akomodácie, ktorú používatelia uplatňujú. Akomodovať sa možno nielen na jazykový systém, resp. na objektívnu logiku, ale aj na mimojazykové okolnosti, ktoré ovplyvňujú používanie ortografických pravidiel. Používatelia uplatňujú aj prirodzenú logiku, ktorá je budovaná vo vzťahu k pragmatickým funkciám jazyka. Pragmatická motivovanosť istých jazykových (aj ortografických) prostriedkov sa dá názorne ukázať na spätnej reflexii písania veľkých písmen v *PSP*, pričom máme na mysli zmeny v novodobých pravidlách, tzn. po r. 1989. Napr. v r. 1991 došlo k zmene v spôsobe písania vlastných mien typu *Ulica osloboditeľov, Most Slovenského národného povstania* (miesto *ulica Osloboditeľov, most Slovenského národného povstania*). V r. 1998 sa upravilo „písanie názvov výborov Národnej rady Slovenskej republiky a katedier vysokých škôl s veľkým začiatočným písmenom“ (2000, s. 19) a v treťom vydaní (2000, s. 11) sa upravilo písanie dvojslovného pomenovania *Svätý Otec* a písanie úplných názvov najvyšších orgánov inštitúcií, názvov prezidií, predstavenstiev a dozorných rád s veľkým začiatočným písmenom. Ukazuje sa, že v písaní veľkých písmen zohráva veľkú úlohu práve komunikačná sféra, napr. sféra právnej komuniká-

cie, obchodnej komunikácie, administratívnej komunikácie štátnych orgánov aj súkromných podnikov, reklamnej komunikácie, náboženskej komunikácie a pod., čím sa vytvára tlak zaužívanosti (uzuálnosti) v jednotlivých komunikačných sférach na pravopisnú normu. To znamená, že pravopisné pravidlá sú späté s prirodzeným fungovaním jazyka a s jeho pragmatickými funkciami, keďže pozorujeme tendenciu formálneho vyjadrenia (pragmatického) významu prostredníctvom vlastných ortografických prostriedkov. Kodifikácia doteraz na tento tlak reagovala v zmysle zavádzania výnimiek z pravidiel, deklarovaná jednoduchosť a pravidelnosť boli narušené (hoci sa argumentuje racionalizáciou normy), a tak sa v bežnej praxi narúša aj jazyková istota používateľov jazyka. Veď prečo sú isté historické bitky písané s veľkým písmenom a iné zase s malým? Čo alebo kto rozhoduje o tom, ktorá bitka v histórii bola významná a ktorá nie? Tento proces podlieha hodnoteniu z hľadiska ideológií, čím sa zdôrazňuje lepšie poznanie spoločenského kontextu vývinu slovenského pravopisu.

Z praktického hľadiska je dôležité ujasniť si zdroje jazykového materiálu, ktoré budú slúžiť na vytvorenie príkladovej bázy pravidiel. Iste budú v danom prípade zohrávať veľkú úlohu napr. korpusové zdroje. Ako si však s danými zdrojmi poradíme v prípadoch, ako napr. rozdeľovanie slov? Korpusové zdroje nie sú digitalizované v podobe, akú majú v printových textoch. V archívoch existujú verzie dát, v ktorých sú slová ešte rozdelené, avšak bude si to vyžadovať veľa námahy sprístupniť ich tak, aby sme v nich mohli vyhľadávať. Ukazuje sa, že aj korpusový výskum má svoje limity. Napr. v textoch, v ktorých by sa dalo sledovať používanie a zápis vlastných mien, by sme potrebovali poznať širší apelatívny kontext a je otáznne, či na to postačí kontext rozšírený na približne 100 pozícií, čo je niekoľko viet. Veď na bližšie súvislosti a obsahový význam vlastného mena sa môže poukazovať v ktorejkoľvek časti textu. Aj tieto úpravy korpusu budú vyžadovať isté množstvo práce.

V danom prípade sa znova ukazuje potreba definovania vybranej skupiny používateľov, ktorým majú pravidlá slúžiť, ďalej potreba definovania vybranej komunikačnej sféry, v ktorej budú pravidlá (a kodifikácia ako celok) záväzné, ako aj výber ďalších zdrojov jazykového materiálu, ktoré by vhodne poslúžili výskumu. Ak máme správne reagovať na potreby súčasných používateľov spisovného jazyka, jazykový materiál sa ľahko nájde práve tam, kde riešia svoje jazykové neistoty – v archíve jazykovej poradne a v poradenských skupinách na sociálnych sieťach. Jazykové poradne sú vhodným a bohatým zdrojom jazykového materiálu, sú ukazovateľom, ktorý nám napovedá, s čím majú používatelia najväčšie problémy. Okrem toho sú vhodným priestorom na sledovanie jazykových postojov používateľov, o ktorých sme sa už zmieňovali. Črtá sa myšlienka, či je oficiálna jazyková poradňa Jazykovedného ústavu E. Štúra jediným zdrojom na sledovanie jazykových neistôt používateľov. Diskutovať môžeme aj s potenciálnym názorom, že iné, svojpomocné pou-

žívateľské poradne (napr. na sociálnych sieťach) nie sú relevantným zdrojom jazykových postojov. Argumenty môžu poukazovať na úroveň jazykového vedomia používateľov jazyka, ktorá môže mať rôzny charakter. Avšak môžeme povedať, že do oficiálnej ústavnej poradne volajú len tí najučenejší? Aj tu predsa musíme rátať s rôznou úrovňou jazykového vedomia. Navyše, kde inde možno sledovať skutočný slobodne prejavovaný postoj, ak nie mimo jazykovedných autorít? Človek sa totiž jazykovo nespráva vždy tak, ako to deklaruje, tobôž ako to deklaruje pred jazykovedcom. Využívanie iných platforiem, ktoré slúžia používateľom na znižovanie jazykovej neistoty a ktoré sú charakteristické diskusiou medzi používateľmi, nám dáva možnosť sledovať argumentačný postup jednotlivých používateľov, ich chápanie jednotlivých pravidiel, ako aj prispôsobovanie si pravidiel aktuálnym potrebám. Zopakujme si, že explicitné, deklaratívne postoje sa neodrážajú v používaní jazyka absolútne, a preto je potrebné oceniť význam akejkoľvek platformy, ktorá nás priblíži k používateľom a umožní nám pozorovať ich reálny vzťah k jazyku a ich jazykové reflexívne uvažovanie. Veď pre nich je príručka určená.

Osobitnú pozornosť si vyžaduje aj pokodifikačná fáza, ktorú napr. F. Daneš zahrnul do tzv. prováděcí etapy kodifikácie (1979, s. 80): „Důležitou složkou této prováděcí etapy je sledování kodifikačního působení v praxi, hodnocení dosahovaných výsledků, reakcí uživatelů atd.; a podle těchto zjištění je zapotřebí upravovat a měnit dosavadní postup, popř. i samu kodifikaci. Teprve takovéto začlenění ‚zpětné vazby‘, reflektující dialektiku celé kodifikační situace, vytváří z kodifikace účinný nástroj.“ (Daneš, 1979, s. 80 – 81). Nastoluje sa otázka, či sa vydaním a kodifikáciou nových pravidiel končí naša úloha ako tvorcov pravopisnej príručky. Tradícia doterajších kodifikácií neráta v dostatočnej miere so spätnou väzbou používateľov jazyka, skôr kladie dôraz na dôslednú jazykovú výchovu. Súvisí to s postavením používateľov vo vzťahu k jazykovým odborníkom, kde zaujímajú postavenie pasívnych prijímateľov noriem. V pokodifikačnej fáze je dôležité ďalej diskutovať o zmene súčasnej tradície kodifikácie a jazykovej kultúry. V prípade nových *PSP* je potrebné uvažovať o tom, ako sa bude príručka overovať v praxi a do akej miery budeme otvorení reediciám s úpravami pravidiel, aby naplnili poslanie praktickej používateľskej príručky. Hoci máme ambíciu vytvoriť príručku, ktorá bude vyhovovať orgánom schvaľujúcim kodifikáciu slovenského spisovného jazyka, samotná príručka (ako aj všeobecnejšie kodifikácia) by mala mať charakter poradného a odporúčajúceho nástroja. Nie bezvýhradne záväzného a neporušiteľného.

Príspevok o novej príručke slovenského pravopisu ponúkame ako úvod do ďalšej diskusie o pravopise, dynamike a aktuálnych jazykových problémoch. Sme presvedčení, že je potrebné hovoriť nielen o tom, ako by mali pravidlá vyzerat' vo výsledku, ale aj o tom, aký prístup zvolit' pri ich koncipovaní, aby boli náležité vedec-

ky zdôvodnené. Výsledkom by mala byť praktická príručka, a to nielen z formálnej, ale aj z obsahovej stránky. V diskusiách budeme čeliť rôznym vedeckým argumentom. V komunikácii s odborníkmi, ale aj s používateľmi spisovnej slovenčiny vynaložíme všetko úsilie, aby sme pravopisné javy náležite vysvetlili a zdôvodnili, pretože cieľom je tiež snaha o všeobecný (hoci nie definitívny) konsenzus, ktorý by vyplýval z najnovších výskumov a poznatkov v oblasti jazyka a pravopisu.

Literatúra:

- BOSÁK, Ján. Kedy bude vôľa na zjednodušenie slovenského pravopisu? In: Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda 2009, s. 143 – 148.
- DANEŠ, František. Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Chloupek. Praha: Academia, 1979, s. 79 – 91.
- DOLNÍK, Juraj. Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu. Bratislava: Veda 2009, 301 s.
- Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.
- KAČALA, Ján. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991 v dejinách kodifikácií. In: Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík. Bratislava: Obzor, 1993. 513 s.
- POVAŽAJ, Matej, ed. Dynamické tendencie v slovenskom pravopise. Bratislava: Veda, 2009, s. 27 – 33.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Zost. V. Vážny. Praha: Matica slovenská – Štátní nakladatelství v Prahe, 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Red. A. A. Banik. Martin: Matica slovenská, 1940. 482 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Zost. Š. Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1953. 408 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 1. vyd. Bratislava: Veda 1991. 533 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 3. upr. a dopln. vyd. Bratislava: Veda 2000. 590 s.
- RUSINKOVÁ, Jaroslava. Spisovná slovenčina ako prirodzený jazyk. Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta; Katedra slovenského jazyka. Bratislava: FiF UK 2019. 107 s. (dizertačná práca).
- ŠENŠEL, Ľudovít. Začiatkové písmená vo vlastných menách. In: Slovenská reč, 1933 – 34. roč. 2, č. 2 – 3, s. 56 – 58.
- VALENTOVÁ, Iveta. Problematika písania veľkých písmen v toponymách. In: Slovenská reč, 2020, roč. 85, č. 2, s. 162 – 190.

**JAZYKOVÝ SVET DIVADELNÍKOV AUTENTICKY,
PLASTICKY A BEZ PRÍKRAS**

ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. – ZAMIŠKOVÁ KRAJČ, B. – PAŠUTHOVÁ, Z.: Slovník divadelných profesionalizmov. Bratislava: Vysoká škola múzických umení 2019. 175 s. ISBN 978-80-8195-059-9.

Perla Bartalošová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

Slovník divadelných profesionalizmov vznikol v spolupráci O. Orgoňovej a A. Bohunickej z Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského s B. Krajč Zamiškovou a Z. Pašuthovou z Divadelnej fakulty Vysokej školy múzických umení v Bratislave ako pocta storočníci slovenského profesionálneho divadla. Práca sa teda zakladá na vítanej interdisciplinárnej spolupráci odborníkov z oblasti teatrológie a z oblasti lingvistiky na báze oceneniahodnej inštitucionálnej podpory dvoch vyššie menovaných akademických pracovísk. To vyplýva z poďakovania autorského tímu v knihe na s. 36 ako sympatický signál čitateľom, že dobrá vôľa a otvorenosť pre vstup do medziodborového priestoru sú predpokladom potrebných a vítaných interdisciplinárne valorizovaných výtvorov.

V úvode recenzie je možné poznamenať, že recenzované dielo je originálne, a to z viacerých hľadísk. Zatiaľ žiadne podobné lexikografické dielo spracúvajúce profesionalizmy totiž na Slovensku nejestvuje, čiže ide o slovníkový debut. Divadelné profesionalizmy sa nenachádzajú systémovo ani v bežnom výkladovom slovníku slovenčiny, ani v Divadelnom slovníku Patricea Pavisa (2004) (v ňom sa nachádzajú predovšetkým termíny, výrazy z vedeckého registra). Netradičné je aj koncipovanie slovníka, ktoré sa odlišuje od zaužívaných lingvistických, lexikografických prístupov. Je totiž ovplyvnené súčasným komunikačno-pragmatickým rámcom zameraným na bežného používateľa jazyka, ktorý je pre tvorbu O. Orgoňovej a A. Bohunickej charakteristický. Z tohto rámca si môžeme pripomenúť napr. monografiu *Interakčná štylistika* (Orgoňová – Bohunicová, 2018), v ktorej autorky upriamujú svoju pozornosť na sféru každodennej komunikácie, na bežný prejav a skúmajú ho kvalitatívnymi výskumnými metódami. Venujú sa procesuálnej stránke komunikácie a snažia sa rešpektovať variabilitu v rovine štýlu. Ten vzdoruje schematizácii v podobe invariantov, štýl je totiž v samotnej podstate prejavom diferencovanosti komunikácie, prostriedkom jej rozmanitosti (2018, s. 9). Tieto ich prístupy z komunikačno-pragmatického

rámca (skúmanie bežných prejavov, živej reči kvalitatívnymi metódami, so zachytávaním reálnej variantnosti, diferencovanosti, rozmanitosti v reči) sa odzrkadľujú aj vo výslednej podobe recenzovaného *Slovníka divadelných profesionalizmov*, čo hodnotím ako inovatívne a zároveň ako pozitívne, keďže spoluautorky takýmto spôsobom reflektujú súčasný, reálny stav používania jazyka v divadelnej praxi.

Publikácia pozostáva z piatich častí, z čoho prvá nesie názov *Namiesto úvodu* a nachádza sa v nej úvaha o hodnotení a vnímaní spisovnosti jazykových jednotiek spoločnosťou alebo konkrétne napr. jazykovými redaktormi. O. Orgoňová pritom v tomto vstupe upozorňuje na fakt, že väčšina profesionalizmov sa v slovníkoch nezachytáva, a preto zostáva pre väčšinu ľudí neznáma. V *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (porov. s. 37 v úvode k 1. zväzku) sa síce niektoré profesionalizmy uvádzajú, avšak takýto všeobecný slovník nemôže profesionalizmy predstaviť komplexne. Práve preto je cieľom *Slovníka divadelných profesionalizmov* tieto slová priblížiť a zároveň zviditeľniť neverejnú polovicu verbálneho ega profesionálov (divadelníkov), ktorá doteraz zostávala neviditeľná (s. 7).

Ďalšie tri vstupné teoretické kapitoly sú pomenované *Divadlo – komunikácia – slovník*, *Profesionalizmy* a *Koncepcia Slovníka divadelných profesionalizmov*. Tieto približujú čitateľom okolnosti vzniku slovníka.

O. Orgoňová v prvej kapitole *Divadlo – komunikácia – slovník*, (*Slovenské divadlo včera a dnes „v kocke“*) (s. 8 – 10) približuje stručnú históriu divadelného umenia vo svete, ako aj na Slovensku. Zdôrazňuje jeho storočnú tradíciu u nás a to, ako divadelné profesionalizmy zo slovníka reflektujú jazykovú mapu týchto dejín. V časti *Divadelný slovník – pre odborníkov i laikov* (s. 10 – 14) pritom upozorňuje na fakt, že v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí slovník divadelných profesionalizmov nejestvuje, len spomínaný *Divadelný slovník* Patricea Pavisa (2004), ktorý však reflektuje skôr vedecký register pojmov a uvádza francúzske kultúrne reálie. V Česku existuje laicky spracovaný online slovník divadelného slangu, ktorý však nie je dostatočne spracovaný. Spoluautorky sa ním orientačne inšpirovali, ako aj inými záverečnými prácami (aj z českého prostredia), ktoré spracovávali profesionalizmy z divadelného umenia. Základným inšpiračným kameňom na napísanie recenzovaného slovníka sa stala predovšetkým záverečná bakalárska práca Oľgy Reichovej *Profesionalizmy z oblasti múzických umení* (2017) spracúvajúca 200 divadelných profesionalizmov. Kladne hodnotím, že spoluautorky teda mali ako základné východisko na zostavenie slovníka veľké množstvo materiálu, z ktorého zbierali profesionalizmy a ich využívanie v praxi overovali u reálnych divadelníkov. Keďže reč divadelníkov zatiaľ nebola nikde zachytená, ľudia o nej majú skôr očakávané než reálne predstavy. „Jednou z ambícií slovníka je aj takto prispieť k dôkladnejšiemu poznaniu onoho sveta mimo svetiel reflektorov a k prípadnému búraníu nesprávnych stereotypov“ (s. 33). Myslím si, že to sa môže danej publikácii reálne podariť.

Hoci ide o lingvisticko-divadelnú spoluprácu, slovník je vhodný pre každého, čiže aj pre nelingvistov a nedivadelníkov. V druhej kapitole s názvom *Profesionalizmy* (s. 14 – 23) sa totiž nachádza charakteristika pojmu profesionalizmus očami O. Orgoňovej, ktorá sa ich problematike teoreticky aj prakticky venuje už 15 rokov. Miesto profesionalizmov v slovenčine vníma v priesečníku všetkých útvarov slovenského národného jazyka, pričom ich miesto je vo viditeľnej miere ukotvené v spisovnej vrstve slovenčiny. Jazyk vníma ako živý organizmus, v ktorom je prístupná aj taká možnosť, že z pôvodne nespisovného profesionalizmu sa stane spisovný profesionalizmus a môže „skončiť“ ako odborný termín. Takéto chápanie vnímam ako adekvátne, reflektuje totiž reálnu jazykovú prax.

V danej kapitole, a to v časti *Cesta k divadelným profesionalizmom* (s. 17 – 23), nás O. Orgoňová informuje aj o spôsobe získavania bohatého materiálu. Významnosť publikácie môžeme definovať práve vo vyjadrení: „Živá reč pulzuje v ‚teréne‘ – medzi ľuďmi, jej prejav sa spája s ústnou každodennou komunikáciou, a preto jej podoby možno zachytiť tiež len v teréne“ (s. 21). Za pozitívum možno považovať, že autorky tento bohatý materiál získavali dva roky, aj v bežnom teréne, a to kvalitatívnou metódou, prostredníctvom rozhovorov s divadelníkmi. Táto metóda zberu dát je oveľa prácnejšia ako pomocou dotazníkov. Divadelníci pritom pochádzali z rôznych inštitúcií a geografických lokalít, ako aj z rôznych profesií v divadle a z rôznych vekových kategórií, keďže samotné profesionalizmy sa môžu líšiť v závislosti od geografickej lokality, napr. pomenovanie závažia znie rôzne v západoslovenskom, stredoslovenskom či východoslovenskom kraji, zároveň sa profesionalizmy môžu líšiť vekovo. Mladší inklinujú k anglicizmom a anglickým neologizmom, napr. spisovné *javisko*, nemčinou dávnejšie ukotvený profesionalizmus *bína*, je u mládeže preferovaný v podobe novotvaru prevzatého z angličtiny – *stejdž*. O. Orgoňová pritom uvádza: „Je tiež bežným javom, že profesionalizmy, ktoré pozná jeden divadelník, nemusí poznať kolega z iného divadla, z iného regiónu či inej vekovej kategórie“ (s. 26). Práve preto môže byť slovník prínosný aj pre samotných divadelníkov. Tí sa totiž počas svojho štúdia naučia používať termíny spájajúce sa s ich profesiou, avšak s profesionalizmami sa stretnú až v praxi.

V tretej kapitole *Koncepcia Slovníka divadelných profesionalizmov* (Orgoňová – Bohunická, s. 23 – 33) sa dozvedáme o kompozícii publikácie. Za pozitívum považujem, že sa v ňom nachádzajú nielen heslá v podobe jednoslovných pomenovaní, ale aj nadslovné jednotky (a to ustálené aj voľné spojenia slov) z hovorených prejavov, ktorých dominantnou vlastnosťou je hovorenosť („nie hovorovosť ako štylistický príznak, ale hovorenosť v opozícii k písanosti. A hoci ich možno použiť aj v písanom prejave, je to netypické a prvotne sú viazané na hovorený prejav“) (porov. Orgoňová, s. 23). Práve vďaka hovorenosti sa výrazy v slovníku uvádzajú v takej podobe, v akej sa v reči používajú, a preto publikácia obsahuje aj nespisovné výrazy. Hovorenosť sa

prejavuje aj v spôsobe zápisu cudzích slov, niektoré sa uvádzajú v adaptovanej podobe, niektoré v cudzej, a to podľa miery zdomácnenia daného výrazu, čo sa odráža v adaptovanosti formy (napr. cudzia forma *encore* a zdomácnená forma iného výrazu *angažmán*). Ak sa slovo vyskytuje v zdomácnenej aj cudzej podobe, slovník uvádza oba varianty, ktoré sú prítomné v úze, napr. *etida/etuda* a i. V slovníku majú miesto aj idiolektizmy viazané len na jedného človeka, spravidla autoritu, napr. slová *škôlkovin-ka* či *hercuvzdorný*. V tomto prípade sa meno autority neuvádza, ale informuje sa, že ide napr. o príležitostné slovo, ktoré vzniklo v divadelnom prostredí v oblasti Zvolena, alebo ďalej príležitostné slovo, ktoré používa košické bábkové divadlo atď.

Poslednú, piatu časť tvorí samotný slovník divadelných profesionalizmov v abecednom poradí. Túto slovníkovú časť publikácie (s. 39 – 171) hodnotím ako čitateľsky prístupnú, keďže výklady sú koncipované prostredníctvom neterminologického jazyka, pričom autorky sa vyhýbajú odborným výrazom, ktoré poznajú len divadelníci. Profesionalizmy sú však z teatrologického hľadiska odborne korektné. Ak sa vo výklade slova využije profesionalizmus alebo sú uvedené ďalšie profesionalizmy ako synonymá, tak tie sú v slovníku tiež osobitne vysvetlené. Pridanou hodnotou pritom je, že odkazovanie sa v slovníku nachádza aj na úrovni súvislostí, napr. niektoré heslo je vysvetlené z perspektívy jedného účastníka a v druhom hesle sa nachádza druhý profesionalizmus, v ktorom sa nachádza vysvetlenie z perspektívy druhého účastníka, napr. profesionalizmus *chytiť sa* a profesionalizmus *hodiť udičku* (jeden hodí udičku, druhý sa chytí). Celkovo sú heslá štylizované čitateľsky prístupným jazykom. Heslá zo slovníka môžeme ilustrovať dvomi vybranými príkladmi: „elév ■ herec začiatočník ■ Čerstvo vyštudovaný herec, alebo herec bez praxe, alebo herec bez profesionálneho vzdelania. Často býva využívaný na drobné služby staršími hercami. Tí ho na odvetu zaúčajú a pomáhajú mu na javisku. Slovo je motivované francúzskym „élève“ (= žiak). ▷ Syn. KANDRDAS.“, ďalej profesionalizmus: „gáža ■ pravidelný mesačný plat ■ Pravidelný mesačný plat herca, vyplácaný bez ohľadu na počet odohraných predstavení. ► Pozri aj: ANGAŽMÁN; MAŤ TO ZA ČIARKU, ROLOVNÉ.“

Treba osobitne zdôrazniť, že publikácia obsahuje kreatívne ilustrácie, ktoré vytvorili študentky scénografie Divadelnej fakulty Vysokej školy múzických umení (Zora Davidová, Michaela Urbanová, Michaela Zajačková), vďaka ktorým je dieło vizuálne prítazlivejšie pre všetkých čitateľov.

Na záver možno skonštatovať, že dieło reflektuje súčasné, pragmaticky orientované prístupy v jazykovede, čiže moderné trendy i metodiky, a odzrkadľuje reálnu reč profesionálov z oblasti divadla. Názov tejto recenzie najvýstižnejšie charakterizuje obsah a spracovanie *Slovníka divadelných profesionalizmov*. Publikáciu hodnotím ako vydarený debut z plánovanej série slovníkov profesionalizmov z rôznych odborných sfér z dielne Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, na ktoré sa ešte môžeme v budúcnosti tešiť.

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia **Slovenskej reči**, časopisu pre výskum slovenského jazyka, uverejňuje recenzované, dosiaľ nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubriek **Štúdie a články** a **Diskusie a rozhlady** je preklad názvu príspevku, abstrakt (asi 100 slov) a kľúčové slová (3 – 10) – všetko v anglickom jazyku. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Príspevky prijímame na adrese: **slovenska.rec@gmail.com**.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty prosíme predkladať v elektronickej podobe vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačný.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť tituly a pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, slová na konci riadka sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadka sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- **Polotučné písmo** sa spravidla používa pri nadpisoch, podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- *Kurzíva* sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií a pod.
- Na poznámky v texte prosíme používať automatickú funkciu textového editora „poznámka pod čiarou“ (uvádzané na každej strane, nie súhrnne na konci textu).
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú v zátvorke v podobe: priezvisko autora, rok vydania a číslo strany, napr. (Ďurovič, 1999, s. 102). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania uvádzať malé písmeno, napr. (Ďurovič, 1999a, b).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky. V zozname je iba literatúra, ktorá sa v článku cituje alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

Bibliografické odkazy:

- **knižná publikácia:**
DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. 2. dopln. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- **článok v časopise:**
HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes *ísť* a *chodiť*. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- **štúdia v zborníku:**
ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi purizmom a glocalizmom. In: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 25 – 32.
- **slovník:**
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- **korpusový odkaz:**
Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- **internetový odkaz:**
JAMRICOVÁ, Petra: Poznámky z družiny. Dostupný na: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html> [cit. 4. 11. 2011].
- ostatné pramene (mapy, kartotéky a pod.) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry.

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk, registračné číslo 7089

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088